

TREĆI ODELJAK

RATNA VEŠTINA U DRUGOM PERIODU VELIKOG OTADŽBINSKOG RATA

(novembar 1942 — decembar 1943)

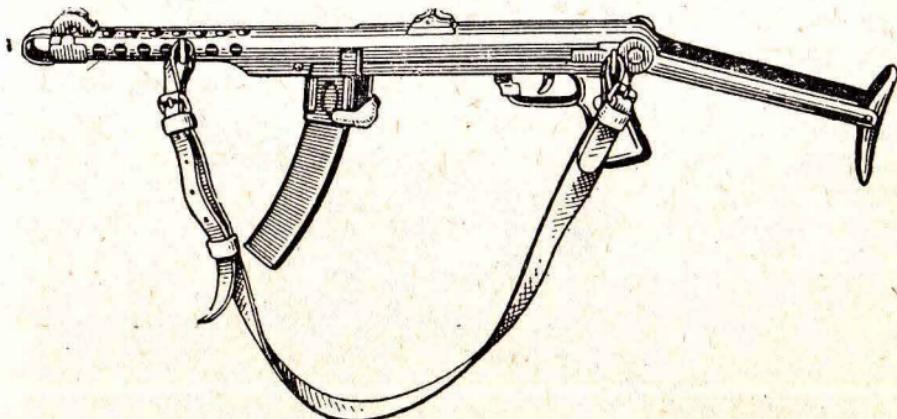
Drugi period velikog otadžbinskog rata, period temeljito preloma u toku rata, obuhvata dve ratne kampanje: zimsku 1942—1943. i letnju 1943. godine.

Oružana borba u prvoj kampanji ovog perioda odvijala se u složenoj situaciji koja je uslovljena povlačenjem sovjetskih jedinica u toku leta i jeseni 1942. godine i gubitkom, u vezi s tim, velikog broja važnih industrijskih i poljoprivrednih rejona što je stvorilo velike teškoće za privredu Sovjetskog Saveza.

Međutim, bez obzira na to, sovjetski narod je pod rukovodstvom Komunističke partije svojim samopregornim radom završio prevođenje na ratnu proizvodnju celokupne privrede zemlje i bez zastoja obezbeđivao front svim potrebama.

Do jeseni 1942. godine u zemlji je bila organizovana i brzo se razvijala ratna privreda, čija je baza bila snažna industrija, stvorena na istoku u periodu predratnih peto-ljetki. Tamo se, uporedo sa obnavljanjem rada preduzeća evakuisanih iz zapadnih oblasti zemlje, gradilo mnogo novih preduzeća. Preko 60% svih investicija državnog budžeta 1942. godine išlo je na izgradnju novih vojnih fabrika na Uralu, u Povolžju, Sibiru i Srednjoj Aziji. Mnogi gradovi ovih oblasti pretvoreni su u glavne arsenale snabdevanja sovjetskih oružanih snaga borbenom tehnikom,

naoružanjem i municijom. Herojski rad sovjetskih ljudi krunisan je velikim uspehom. Krajem 1942. godine naša industrija proizvela je borbene tehnike i naoružanja 2—3 puta više nego 1941.

Sl. 4. Automat 7,62 mm, »sudajev« model 1933.

Porastom proizvodnje borbene tehnike poboljšala se tehnička opremljenost sovjetskih oružanih snaga i na toj osnovi neprekidno je rasla njihova udarna snaga, vatrena moć, manevarska sposobnost i pokretljivost.

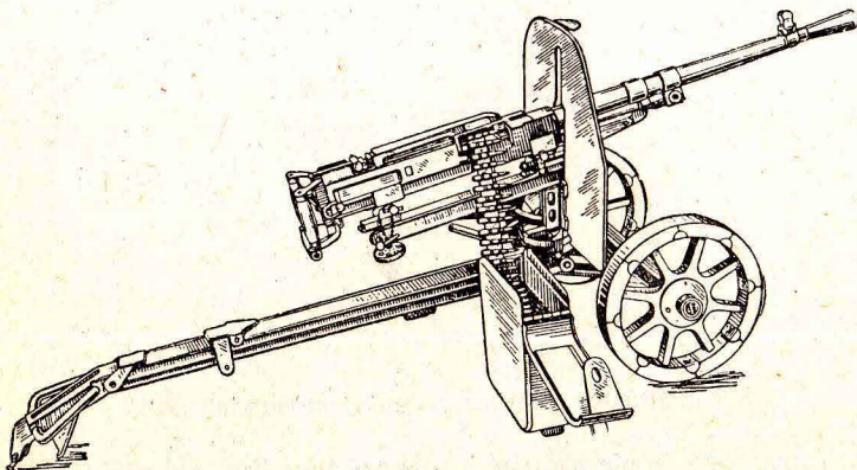
U toku leta i jeseni 1942. godine u jedinice su počeli sve više da pristižu novi modeli naoružanja: divizijski topovi 76 mm, reaktivni minobacači BM-30, tenkovi T-70, lovci Jak-7, Jak -9 i modernizovani lovci La-5.

Sovjetsko komandovanje dobilo je mogućnost da pristupi formiranju i razvijanju novih taktičkih i operativnih jedinica. Formirani su gardijski minobacački divizioni, artillerijske divizije RVK za proboj, tenkovski i mehanizovani korpsi i tenkovske i vazduhoplovne armije. U proleće 1943. ponovo su formirani streljački korpsi. U inžinjeriji su formirane pionirske, minerske, jurišne i pontonirske brigade.

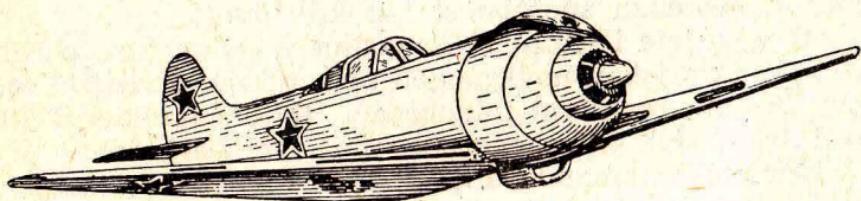
Istovremeno se usavršavala borbena veština ljudstva Crvene armije. Na osnovu stvaralačkog izučavanja i uopštavanja stečenog borbenog iskustva povećavale su se

organizatorske sposobnosti komandnog i starešinskog sastava i razvijala se sovjetska vojna nauka i ratna veština.

Borbena veština sovjetskih jedinica rasla je uporedo sa podizanjem njihovog morala i borbenog elana, što se postizalo svakodnevnim stvaralačkim partijsko-političkim

Sl. 5. Mitraljez 7,62 mm, »gorjunov« (SG-43)

Sl. 6. Lovac La-5

radom, usmerenim na vaspitanje celokupnog ljudstva u duhu ljubavi prema otadžbini, mržnje prema neprijatelju i vere u pravednost svoje stvari.

Na taj način, sovjetski narod i njegove oružane snage, rukovođeni Komunističkom partijom, u jesen 1942. godine bili su spremni da otpočnu odlučne napadne operacije za uništenje nemačkofašističkih snaga.

Fašistička Nemačka u to vreme još je predstavljala strašnu snagu. Njene ekonomske mogućnosti bile su velike. Nemačka ratna industrija proizvela je u 1942. godini 46.000 oruđa i minobacača, 16.000 tenkova, 13.000 aviona i mnogo druge ratne opreme, što je neprijatelju pružalo mogućnost da u velikoj meri popuni gubitak u borbenoj tehnici i naoružanju koje je pretrpeo u prethodnim borbama.

Veliku pomoć fašističkoj Nemačkoj pružili su Turska i Japan. Spremajući se za upad na teritoriju Sovjetskog Saveza posle utvrđivanja Nemaca na Volgi, oni su vezali krupne snage Sovjetske armije na južnim i istočnim granicama sovjetske države.

Pored toga, pošto u Evropi nije bilo drugog fronta, nemačkofašističko komandovanje moglo je nesmetano da prebacuje desetine divizija iz zemalja zapadne Evrope na sovjetsko-nemački front. Vlade SAD i Engleske nisu ispunile obećanje da će 1942. godine otvoriti drugi front u Evropi, a iskrcavanje anglo-američkog desanta u severnoj Africi, novembra 1942., nije moglo bitno da utiče na tok borbenih dejstava na sovjetsko-nemačkom frontu.

U novembru 1942. na sovjetsko-nemačkom frontu je bilo 266 neprijateljskih divizija.¹⁾ Od njih, 25 divizija nalazilo se u odbrani od Barenkovog mora do Finskog zaliva, a sve ostale snage, razvijene na frontu od Finskog zaliva do Crnog mora, ulazile su u sastav četiri grupe nemačkofašističkih armija: »Sever«, »Centar«, »B« i »A«. Pri tome u grupama armija »B« i »A«, koje su izbile pred Volgu i na glavni greben Kavkaza, nalazilo se 113 divizija što je iznosilo oko 43% svih neprijateljskih snaga, koje su dejstvovalе protiv Sovjetskog Saveza.

Glavne snage ovih grupa armija (oko 50 divizija) nalazile su se u kompaktnim grupacijama na pravcu donjeg toka Volge, a ostale su posele odbranu duž čitavog luka južnog dela sovjetsko-nemačkog fronta. Napadne mogućnosti ovih jedinica u jesen 1942. godine bile su uglavnom

¹⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 8.

iscrpljene. Formiranje i dovođenje novih divizija iz Nemačke i iz zemalja zapadne Evrope zahtevalo je mnogo vremena, a u rezervi OKH (glavne komande kopnene vojske) nalazile su se slabije snage. Usled toga, nemačkofašističke jedinice bile su primorane da pređu u odbranu na čitavom sovjetsko-nemačkom frontu, izuzimajući jedino Volgu i neznatne delove fronta u rejonu Tuapsea i Naljčika.

Međutim, jedinicama i u odbrani postavljeni su aktivni zadaci. One su, prema naredbi br. 1. glavne komande kopnene vojske od 14. oktobra 1942, trebalo da se utvrde na svim dostignutim linijama i obezbede dovođenje novih snaga, a takođe da se pripreme za obnavljanje napada u 1943. godini. Istovremeno, trebalo je da jedinice na odlučujućim odsecima stvaraju udarne grupacije i da neprekidno napadaju sovjetske jedinice, ne dajući im mogućnosti da preuzmu inicijativu.

U nastaloj situaciji, sovjetska Vrhovna komanda odlučila je da pređe u protivofanzivu, da razbije glavne snage nemačkofašističkih grupa armija »B« i »A« na južnom delu sovjetsko-nemačkog fronta i da oslobodi teritoriju koju je zauzeo neprijatelj. Za ostvarenje ove odluke trebalo je pre svega okružiti i uništiti neprijateljsku grupaciju koja se probila ka Volgi, a zatim razviti napad u pravcu Donbasa, izbiti u pozadinu nemačkofašističkih jedinica na severnom Kavkazu i uništiti ih. Istovremeno se predviđalo izvođenje niza uzastopnih napadnih operacija na severnom i centralnom delu sovjetsko-nemačkog fronta radi poboljšanja strategijskog položaja sovjetskih snaga kod Lenjingrada i zapadno od Moskve.

Mogućnost za rešavanje takvih grandioznih zadataka u zimu 1942. bila je pripremljena celokupnim prethodnim tokom oružane borbe sovjetskog naroda i njegovih oružanih snaga. Sredinom novembra 1942. na sovjetsko-nemačkom frontu bilo je razvijeno 12 sovjetskih frontova: Kareljiski, Lenjingradski, Volhovski, Severozapadni, Kalinjinski, Zapadni, Brjanski, Voronješki, Jugozapadni, Don-

ski, Staljingradski, Zakavkaski, i 7. samostalna armija koja je posela odbranu na reci Svir.

U rešavanju zadataka zimske kampanje 1942—1943. trebalo je postepeno da učestvuju jedinice svih frontova, izuzimajući Kareljiski.

Uporedo sa kopnenom vojskom, u rešavanju određenih zadataka učestvovale su i snage ratne mornarice: Severna flota štitila je desni bok sovjetskih snaga sa strane Barenkovog mora, Baltička flota zatvarala je neprijatelju prilaze Lenjingradu od Finskog zaliva, a Crnomorska flota obezbeđivala je levi bok sovjetskih jedinica na Kavkaskom primorju.

Važnu ulogu u obezbeđenju uspeha predstojećeg napada imali su sovjetski partizani. Na savetovanju komandanata partizanskih jedinica, koje je održano u septembru 1942, izvučeni su zaključci iz celokupne dotadašnje aktivnosti partizana i postavljeni zadaci za dalje rušenje neprijateljskih komunikacija, uništenje njegovih baza za snabdevanje i sadejstvo sa regularnim jedinicama Sovjetske armije radi što bržeg prodiranja na zapad u zimu 1942—1943. godine.

Najvažniji događaji iz drugog perioda rata, koji su odlučujuće uticali na dalji tok ne samo velikog otadžbinskog već i čitavog drugog svetskog rata, bili su: protivofanziva sovjetskih snaga na Volgi, koja je prerasla u opštu ofanzivu Crvene armije na čitavom frontu, bitka kod Kurska i bitka za Dnjepar. Ove operacije najpotpunije ilustruju razvoj sovjetske ratne veštine u ovom periodu.

Glava prva

PROTIVOFANZIVA SOVJETSKIH JEDINICA NA VOLGI

(19. novembar 1942 — 2. februar 1943)

(skica 8)

1. Situacija u početku protivofanzive

Protivofanziva na Volgi kao i protivofanziva kod Moskve izvodila se posle prinudne odbrane i povlačenja sovjetskih jedinica u dubinu teritorije. Situacija nastala krajem odbrambenih operacija pogodovala je sovjetskim jedinicama u izvođenju protivofanzive sa najodlučnijim oblikom manevra — obuhvatom oba boka neprijatelja da bi se on okružio i uništio.

U početku protivofanzive linija fronta imala je oblik izbočine, ukupne dužine oko 650 km, sa vrhom na Volgi i osnovicom kod sela Vešenske i jezera Sarpe (skica 8). Na taj način, nemačko-fašistička grupacija koja se probila ka Volgi bila je sa tri strane obuhvaćena sovjetskim jedinicama.

Na toj liniji fronta sredinom novembra 1942. godine dejstvovala je 8. italijanska, 3. i 4. rumunska, 6. i 4. nemacka tenkovska armija koje su ulazile u grupu armija »B«. U njihovom sastavu nalazilo se 48 divizija i 3 brigade. Ovu grupaciju podržavala je 4. vazduhoplovna flota i 8. vazduhoplovni korpus. Brojno stanje neprijatelja iznosilo

je preko 1.000.000 ljudi, 10.300 oruđa i minobacača, 675 tenkova i 1.216 aviona.¹⁾

Posle iscrpljujućih borbi na prilazima Volgi, 6. i 4. nemačka tenkovska armija prešle su u drugoj polovini novembra 1942. u odbranu. Njihove bokove štitile su nedovoljno čvrste rumunske i italijanske jedinice koje su još u septembru 1942. posele položaje na krilima udaljenim od Volge. Taktička zona neprijateljske odbrane sastojala se od jednog odbrambenog pojasa, ukupne dubine 5—8 km, na kojem su izgrađena dva položaja. Na prvom položaju branilo se 2/3 snaga pešadijske divizije (obično dva pešadijska puka) sa zadatkom da odbiju napad sovjetskih jedinica pred prednjim krajem odbrane, a jedan pešadijski puk posedao je drugi položaj i služio za izvršenje protivnapada.

Prilikom organizovanja odbrane neprijatelj je iskoristio reke sliva Dona i Volge i mnogobrojne uvale i jaruge. Taktička zona obuhvatala je nekoliko otpornih tačaka i odbrambenih čvorova, međusobno povezanih jednom — dve linije rovova i saobraćajnicama. Pred prednjim krajem i u dubini odbrane postavljene su žičane prepreke i veliki broj protivpešadijskih i protivtenkovskih minskih polja.

Naseljena mesta uređivana su za kružnu odbranu, a na pravcima verovatnog napada tenkova stvarane su protivtenkovske otporne tačke. Vatra protivtenkovskih sredstava obično se kombinovala sa raznim vrstama inžinjerskih prepreka.

Na taj način, taktička odbrambena zona fašističkih jedinica predstavljala je dovoljno snažnu prepreku čije je savlađivanje bilo vezano za velike teškoće. Njen slabo mesto bio je plitak raspored, što je sovjetskim jedinicama omogućavalo da izbijanjem u operativnu dubinu brzo pretvore taktički proboj u operativni.

U odnosu na glavnu nemačkofašističku grupaciju, sovjetske jedinice držale su ne samo povoljan obuhvatni

¹⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 26.

položaj, već su na njenim udaljenim krilima (prema rumunskim jedinicama u odbrani) imale polazni položaj pogodan za koncentraciju i razvijanje udarnih grupacija. Jugozapadni front držao je na južnoj obali Dona, u rejonu Serafimoviča i Sirotinske, dva mostobrana, a Staljingradski front — izlaze iz međujezerskog tesnaca.

Sve je ovo išlo u prilog sovjetskim jedinicama da na najslabijem mestu neprijateljskog operativnog rasporeda izvrše probor na odsecima odbrane rumunskih jedinica, a zatim izbiju u duboku pozadinu glavne nemačkofašističke grupacije radi njenog okruženja i uništenja.

Za protivofanzivu angažovana su tri fronta.

Jugozapadni front, u čijem su se sastavu nalazile 1. gardijska, 5. tenkovska, 21. armija, 17. vazduhoplovna armija i privremeno pridata 2. vazduhoplovna armija Vronješkog fronta, razvio se u zoni širine 250 km od Verhnjeg Mamona do Klecke. Frontom je komandovao general-potpukovnik N. F. Vatutin, član Vojnog saveta bio je korpusni komesar A. S. Želtov, a načelnik štaba general-major G. D. Steljmah.

Donski front (65, 24. i 66. armija i 16. vazduhoplovna armija) dejstvovao je u zoni širine 150 km od Klecke do Jerzovke. Frontom je komandovao general-potpukovnik K. K. Rokosovski, a načelnik štaba bio je general-major M. S. Malinjin.

Staljingradski front (62, 64, 57. i 51. armija i 8. vazduhoplovna armija) razvio se u zoni od 250 km od naselja Rinok do jezera Sarpe, a njegova 28. armija štitila je astrahanski pravac. Frontom je komandovao general-pukovnik A. I. Jerjomenko, član Vojnog saveta bio je N. S. Hruščov, a načelnik štaba general-major I. S. Varenikov.

Sovjetske jedinice bile su uglavnom podjednake sa neprijateljem u živoj snazi i nadmoćnije za 1,3 puta u artilleriji, minobacačima i tenkovima, ali u avionima su zaoštajale 0,1 puta.²⁾

²⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 26.

2. Priprema protivofanzive

Planiranje protivofanzive u bici na Volgi, kao i u bici kod Moskve izvodilo se u toku šestokih odbrambenih borbi. Ali sovjetsko komandovanje je već u jesen 1942. raspola-galo ne samo velikim iskustvom u organizaciji i izvođenju strategijskih napadnih operacija već i jakim oklopnim i mehanizovanim, artiljerijskim i vazduhoplovnim snagama, što nije bio slučaj u vreme planiranja protivofanzive kod Moskve. Ovo je omogućilo izvođenje protivofanzive u jesen 1942. sa odlučnijim ciljevima nego što je to bilo u zimskoj kampanji 1941—1942. godine.

Cilj protivofanzive bio je uništenje celokupne neprijateljske grupacije koja se probila ka Volgi i stvaranje povoljnijih uslova za razvijanje napada na Donbas i uništenje čitavog južnog krila nemačkofašističkih jedinica.

Plan protivofanzive nije izradio lično Staljin, kao što se to ranije tvrdilo u nizu vojno-istorijskih izdanja u periodu kulta ličnosti, već je kolektivno razrađen od strane Vrhovne komande, Generalštaba, komandanata i štabova vidova oružanih snaga i vojnih saveta Jugozapadnog, Don-skog i Staljingradskog fronta. »Plan protivofanzive«, isticao je ministar odbrane SSSR-a maršal Sovjetskog Saveza R. J. Malinovski, »ne može se smatrati plod rada pojedinih ljudi.³⁾ Ideja o protivofanzivi sa dvostrukim obuhvatnim manevrom pojavila se u Vrhovnoj komandi već u avgustu 1942. Ali, zavisno od narastanja oružane borbe u međurečju Dona i Volge, plan se precizirao i konkretizovao. Naročito korisne predloge za razradu plana podneo je Vojni savet Staljingradskog fronta. U dokumentima ovog fronta, koji su dostavljeni Vrhovnoj komandi 6. i 9. oktobra 1942, sa potpisima A. I. Jerjomenka i N. S. Hruščova, ne samo da se izlagao plan dejstava jedinica fronta već se izražavala želja da se proboj sa severa izvrši na širem frontu, na veliku dubinu i znatno severozapadnije nego što je ranije predviđeno.⁴⁾

³⁾ »Pravda«, 2 februar 1963.

⁴⁾ Ibid

Konačna varijanta plana, nazvana »Uran«, predviđala je da se neprijatelj aktivnim dejstvima veže na Volgi i nanesu odlučujući udari po rumunskim jedinicama sa mostobrana na Donu i iz međujezerskog tesnaca, a zatim da se energično razvije napad opštim pravcem na grad Kalač, radi izbjanja u duboku pozadinu nemačkofašističkih jedinica i dovršavanja njihovog okružavanja.

Jugozapadnom frontu naređeno je da uništi 3. rumunsku armiju i krajem trećeg dana operacije da svojim pokretnim jedinicama izbije u rejon Kalača, gde je trebalo da stupi u vezu sa jedinicama Staljingradskog fronta i zajedno sa njima okruži i uništi glavnu neprijateljsku grupaciju koja se probila ka Volgi. Jedinice fronta trebalo je da nanesu glavni udar snagama 5. tenkovske i 21. armije sa mostobrana u rejonu Serafimoviča, opštim pravcem Perelazovski — Kalač, a pomoćni udar da izvedu jedinice 1. gardijske armije u pravcu reke Čir, radi obezbeđenja udarne grupacije fronta sa zapada i stvaranja spoljašnjeg fronta okruženja.

Donski front, u sadejstvu sa jedinicama Jugozapadnog fronta, trebalo je da okruži i uništi jedinice neprijateljske grupacije na maloj okuci Dona. Radi toga jedinice 65. i 24. armije trebalo je da nanesu koncentrične udare na Vertoči, a jedinice 66. armije da aktivnim dejstvima vežu neprijatelja na levom krilu fronta, ne dajući mu mogućnost da manevriše svojim rezervama.

Staljingradskom frontu postavljen je zadatak da uništi 6. rumunski armijski korpus i da energičnim udarom pokretnih jedinica do kraja drugog dana operacije izbije na liniju Sovjetski — Kalač, gde bi u sadejstvu sa jedinicama Jugozapadnog fronta dovršio okružavanje nemačkofašističke grupacije. Glavni udar front je trebalo da izvede jedinicama 57. i 51. armije, iz rejona međujezerskog tesnaca u pravcu Sovjetski. Predviđeno je da se posle proboga neprijateljske odbrane, delom snaga 51. armije, razvije napad na Kotelnikovo radi obezbeđenja levog boka udarne grupacije fronta i stvaranja spoljašnjeg fronta okruženja jugozapadno od Volgograda.

Na taj način, glavna uloga u izvođenju manevra za okruženje glavne neprijateljske grupacije, koja se probila ka Volgi, dodeljena je Jugozapadnom i Staljingradskom frontu. Njihove udarne grupacije, koje su se nalazile na polaznom položaju na rastojanju oko 300 km, jedna od druge, trebalo je da razbiju rumunske jedinice koje su se branile na pravcu mostobrana na Donu i u međujezerskom tesnacu, a zatim da izvedu dvostrani obuhvat nemačko-fašističke grupacije koja se probila ka Volgi, da izbiju u njenu duboku pozadinu i dovrše okružavanje. Za to vreme jedinice Donskog fronta trebalo je da okruže i unište takozvanu »prekodonsku grupaciju« neprijatelja u maloj okuci Dona. Prema tome, po planu protivofanzive predviđalo se da se raseče neprijateljska grupacija na dva dela i da se svaki deo odvojeno okruži istočno od Kalača i u maloj okuci Dona.

Istovremeno sa stvaranjem unutrašnjeg fronta okruženja predviđalo se uspostavljanje i spoljašnjeg fronta okruženja, što je trebalo da dovede do potpune izolacije okruženog neprijatelja od njegovih rezervi i pozadine.

Dubina operacije Jugozapadnog fronta iznosila je 150 km, a Staljingradskog fronta oko 100 km. Srednji dnevni tempo napada ešelona za razvijanje uspeha oba fronta trebalo je da iznosi oko 50 km. U vezi s tim, prelaz u protivofanzivu jedinica Jugozapadnog i Donskog fronta predviđen je za 19., a Staljingradskog fronta za 20. novembar.

Organizacija probaja neprijateljske odbrane, mere za njegovo razvijanje i način izvođenja manevra za okruženje najbolje se vide iz plana operacije Jugozapadnog fronta. Komandant ovog fronta odlučio je da snažnim udarom streljačkih divizija 5. tenkovske i 21. armije, uz podršku tenkova, artiljerije i avijacije probije neprijateljsku obranu do podne prvog dana operacije i u 12 časova da uvede u probor armijske pokretne grupe za razvijanje napada na Kalač.

Sirina fronta razvijanja udarne grupacije iznosila je 75 km. 5. tenkovska armija dejstvovala je u zoni od 35 km,

45 KM

a 21. armija u zoni od 40 km. Odseci proboga svake armije nisu bili veći od 10 do 12 km. Operativni raspored fronta bio je u jednom ešelonu, a armija u dva ešelona, sa izdvajanjem snažnih ešelona za razvijanje uspeha. Na primer, od šest streljačkih divizija, koje su ulazile u sastav 5. tenkovske armije, četiri divizije dejstvovali su u prvom ešelonu, jedna u drugom i jedna u rezervi, a ešelon za razvijanje uspeha sastojao se od 1. i 26. tenkovskog i 8. konjičkog korpusa i 8. motociklističkog puka. Ešelon za razvijanje uspeha 21. armije sastojao se od 4. tenkovskog i 3. gardijskog konjičkog korpusa.

Streljačke divizije, koje su dejstvovali na pravcu glavnog udara, raspoređivale su svoje borbene poretku prema naređenju NKO br. 306. u jedan ešelon, izdvajajući u rezervu po jedan streljački bataljon. Međutim, one su probijale neprijateljsku odbranu na odseku širokom jedva 2,5—3 km, gde su koncentrisane osnovne snage i sredstva divizije. Takav raspored divizije obezbeđivao je jednovremenno uvođenje u borbu svih njenih vatreñih sredstava i omogućavao stvaranje znatno veće gustine jedinica i borbene tehnike nego što je to bilo u protivofanzivi kod Moskve. Srednja gustina snaga i tehnike na odsecima proboga streljačkih divizija 5. tenkovske armije iznosila je 2—3 streljačka bataljona, 12—18 tenkova, 70—80 oruđa i minobacača i 1—1,3 pionirske čete na 1 km fronta. Pri takvim gustinama sovjetske jedinice postizale su 3 do 4 puta veću nadmoć u snagama i sredstvima nad neprijateljem.

U jesen 1942. godine stvorena je mogućnost da se poveća i dubina borbenih zadataka streljačkih divizija. Njihov bliži zadatak sastojao se u probijanju prva dva položaja ili čitavog glavnog pojasa neprijateljske odbrane i obezbeđenju uvođenja u probor ešelona za razvijanje uspeha, a dalji zadatak — u razvijanju napada na određenom pravcu na dubinu 20 km i više.

Divizijama desnog krila 5. tenkovske armije postavljen je zadatak da posle proboga neprijateljske odbrane razviju napad u jugozapadnom pravcu prema reci Čir, i

u sadejstvu sa 8. konjičkim korpusom i 8. motociklističkim pukom da stvore spoljašnji front okruženja. Za to vreme divizije levog krila trebalo je da razviju napad u jugoistočnom pravcu i u sadejstvu sa jedinicama desnog krila 21. armije da okruže u rejonu Raspopinske 5. rumunski armijski korpus. Istovremeno je predviđano da se levo-krilnim divizijama 21. armije i 3. gardijskim konjičkim korpusom obuhvati sa zapada i jugozapada levo krilo i pozadina neprijateljske prekodonske grupacije.

Upotreba oklopnih i mehanizovanih jedinica izvodila se na osnovu iskustva prethodnih borbi, uopštenog u narredi NKO br. 325. Samostalne tenkovske brigade i pukovi više se nisu cepali kao u prvom periodu velikog otadžbinskog rata, već su upotrebljavani u punom sastavu. Oni su se pridavali streljačkim divizijama, koje su napadale na pravcu glavnog udara armije, za neposrednu podršku i praćenje pešadije na čitavu dubinu napada. Širina fronta napada tenkovske brigade iznosila je od 1,5 do 2 km, a tenkovskog puka od 1 do 1,5 km. Napad tenkova podržavała su oruđa koja su specijalno izdvojena za neposredno gađanje.

Tenkovski korpsi upotrebljavani su kao ešeloni za razvijanje uspeha armija. Njihovo uvođenje u proboj predviđalo se u 12 časova prvog dana operacije, na dubini 6—8 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane. Svakom korpusu za uvođenje u proboj određivana je zona od 8 do 10 km, sa proračunom: 4—5 km za kretanje kolona i 2—2,5 km za obezbeđenje bokova zone uvođenja u proboj.

Raspored korpusa bio je različit. 1. i 4. tenkovski korpus uvodili su se u proboj na dva pravca i u po dva ešelona imajući u prvom ešelonu po dve tenkovske brigade, a u drugom po jednu tenkovsku i motostreljačku brigadu. 26. tenkovski korpus uvodio se u proboj na četiri pravca, takođe u dva ešelona: u prvom ešelonu kretale su se dve tenkovske brigade, svaka na dva pravca, u drugom ešelonu motostreljačka brigada na četiri pravca. Jedna tenkovska brigada 26. tenkovskog korpusa upotrebljena je za neposrednu podršku pešadije streljačke divizije.

Rastojanja između kolona iznosila su 1,5—2 km, što im je obezbeđivalo neprekidno međusobno sadejstvo, a ukupna dubina kolona kretala se u granicama od 20 do 25 km. Zadaci tenkovskim korpusima postavljeni su na čitavu dubinu frontovske operacije.

Po planu upotrebe artiljerije predviđeno je da se svaka streljačka divizija na pravcu glavnog udara ojača sa 13—17 artiljerijskih i minobacačkih diviziona, što znači da su divizije imale tri do četiri puta više artiljerije nego u protivofanzivi kod Moskve. Novinu u upotrebi artiljerije predstavljalo je stvaranje, uporedo sa artiljerijskim grupama za podršku pešadije, i divizijskih minobacačkih grupa koje su se sastojale od gardijskih minobacačkih jedinica. Mnoge divizije imale su divizijske artiljerijske grupe za daljnje dejstvo, što je obezbeđivalo sigurnije neutralisanje neprijateljskih vatrenih sredstava u dubini njegove taktičke odbrambene zone.

Predviđeno je da se artiljerijski napad izvede u punom obimu: artiljerijska priprema u trajanju od 80 minuta, podrška napada i obezbeđenje borbe u dubini, metodom uzastopne koncentracije vatre.

Uvođenje tenkovskih korpusa u proboj predviđeno je da se obezbedi armijskim artiljerijskim i minobacačkim grupama i artiljerijom streljačkih divizija, metodom stvaranja zaprečne vatre na bokovima pred frontom zone uvođenja u proboj. Takođe se predviđala koncentracija vatre na udruženim pravcima na zahtev komandanata tenkovskih korpusa, radi čega su u čelne tenkovske jedinice određivani artiljerijski osmatrači sa svojim sredstvima veze.

Prema planu avijacijskog obezbeđenja predviđeno je da noćni bombarderi do početka operacije nanose udare po neprijateljskim borbenim porecima na glavnom odbrambenom pojasu, a za vreme izvršenja proboga glavne snage 17. vazduhoplovne armije da neutrališu neprijateljske artiljerijske položaje, otporne tačke, štabove i centre veze na pravcu glavnog udara fronta. Početkom razvijanja napada, avijacija je trebalo jednim delom snaga

da nanosi udare po neprijateljskim aerodromima i rezervama koje stižu iz dubine, a drugim delom snaga da podržava napad tenkovskih korpusa dok ne izvrše postavljene im zadatke. Preciznost sadejstva avijacije sa kopnenim jedinicama obezbeđivala se uzajamnim poznavanjem zadataka i određivanjem jedinstvenih signala za pokazivanje ciljeva, navođenje, pozivanje i vezu.

U pripremnom periodu operacije, inžinjerijske jedinice izgradile su na polaznim rejonima zaklone za ljudstvo i borbenu tehniku i izvele niz maskirnih mera, što je pri otkrivenom zemljištu imalo veliki značaj u postizanju iznenađenja. Blagovremeno su pripremljene grupe za raščišćavanje, čiji je zadatak bio da izrade prolaze u veštačkim i prirodnim preprekama za jedinice u napadu.

Inžinjerijsko obezbeđenje uvođenja tenkovskih korpusa u proboj sastojalo se u izviđanju pravaca kretanja, popravci puteva, izradi fašina, lesa i drugih sredstava za olakšanje kretanja tenkova.

Predviđeno je da se komandovanje ostvaruje prema naredbi NKO br. 306, koja je zahtevala da se starešina nalazi na takvom mestu sa kojeg može lakše da rukovodi borbom i da osmatra bojište i dejstva svoje jedinice barem na pravcu glavnog udara. Takvo mesto za komandire vodova, četa i komandante bataljona u napadu bilo je određeno iza borbenih poredaka njihovih jedinica, a za komandna mesta i osmatračnice komandanata pukova i divizija — na pravcima dejstva glavnih snaga.

Komandanti armija trebalo je slično da rukovode jedinicama sa svojih komandnih mesta i osmatračnicu na pravcima glavnih udara. Na pomoćnim pravcima jedinicama je rukovodio zamenik komandanta armije, preko pomoćnog komandnog mesta.

Rukovođenje tenkovskim i mehanizovanim korpusima, pri njihovom uvođenju u proboj i dejstvima u operativnoj dubini, predviđeno je da se ostvari preko prvog dela štaba i iz njega izdvojene operativne grupe. Prvi deo štaba, na čelu sa načelnikom štaba, trebalo je da se kreće na pravcu glavnog udara, na čelu brigade drugog ešelona

korpusa, a operativna grupa, na čelu sa komandantom korpusa, sa brigadom prvog ešelona. Drugi deo štaba korpusa kretao se sa pozadinskim jedinicama, ostvarujući kontrolu snabdevanja, remonta i evakuacije.

Isto tako su uglavnom planirane i napadne operacije Donskog i Staljingradskog fronta. Tako je po odluci komandanta Donskog fronta glavni udar trebalo da nanose jedinice 65. armije, sa zadatkom da probiju odbranu neprijatelja na odseku od 6 km, da razviju napad na Vertjači i u sadejstvu sa jedinicama 21. armije da dovrše okružavanje prekodonske neprijateljske grupacije. Pomoćni udar trebalo je da nanesu jedinice 24. armije. Njima je postavljen zadatak da probiju neprijateljsku odbranu na odseku od 4 km, da obezbede uvođenje u proboj 16. tenkovskog korpusa i razviju napad na Pjeskovatku, s tim da u sadejstvu sa jedinicama 65. armije unište prekodonsku neprijateljsku grupaciju.

Komandant Staljingradskog fronta odlučio je da na pravcu glavnog udara probije neprijateljsku odbranu na dva odseka: snagama jedinica susednih krila 64. i 57. armije, severno od jezera Sarpe, a jedinicama desnog krila 51. armije na prolazima između jezera Sarpe, Cace i Barmancaka, a zatim, u zoni napada 57. armije, da uvede u proboj 13. mehanizovani korpus i udarom u pravcu reke Červljene preseče moguće pravce povlačenja nemačko-fašističke grupacije na južnom i jugozapadnom pravcu. U zoni napada 51. armije predviđeno je uvođenje u proboj 4. mehanizovanog korpusa, koji je trebalo da razvije napad na Sovjetski i zajedno sa pokretnim jedinicama Jugozapadnog fronta dovrši okružavanje neprijatelja u međurečju Dona i Volge.

Planom operacije predviđeno je da se posle proboga neprijateljske odbrane 4. mehanizovani korpus i desno-krilne jedinice 51. armije prebace u sastav 57. armije, a ostale snage 51. armije, od kojih i 4. konjički korpus, da razviju napad u pravcu Koteljnikova radi stvaranja spoljašnjeg fronta okruženja.

Jedinice 62. armije trebalo je da čvrsto vezuju nemackofašističku grupaciju na zapadnoj obali Volge, da joj aktivnim dejstvima onemoguće slobodu manevra i da budu spremne za prelaz u napad u zapadnom pravcu.

Jedinice 28. armije, koje su štitile Astrahan, dobile su zadatak da napadaju na Elistu.

Koncentracija udarnih grupacija frontova u polaznim rejonima za napad izvodila se u veoma teškim uslovima, usled ograničenog broja železničkih pruga i njihove slabe propusne sposobnosti. Iskrcavanje novopristiglih jedinica vršilo se na udaljenosti oko 200 km od linije fronta, a pojedine jedinice, predviđene za Staljingradski front, izvodile su marš od Astrahana i Kamišina, dug od 300 pa i više km. Pri tome su morale da se pod neprekidnim bombardovanjem prebacuju na desnu obalu Volge.

Za prebacivanje jedinica i borbene tehnike upotrebljavana su formacijska inžinjerijska sredstva za prelaz i brodovi rečnog brodarstva na Volgi. Teškoće prelaza povećavale su se usled jesenjih poplava. Pristaništa su bila poplavljena. Pored toga, iznenadni mrazevi stvorili su pored obala neprekidne pojaseve leda. U tako teškim uslovima jedinice su se prebacivale preko Volge i u određeno vreme prikupljale u svojim rejonima. Istovremeno sa jedinicama svakodnevno je prelazilo preko Volge oko 15 železničkih vozova sa raznim teretima.

U toku pripreme protivofanzive iznalazili su se novi i usavršavali raniye primenjivani načini postizanja iznešenja. Svako pomeranje jedinica u pripremnom periodu operacije izvodilo se jedino noću, prikriveno, sa potpunim sprovodenjem maskirnih mera. Danju su se jedinice zaklanjale u naseljenim mestima i mnogobrojnim jarugama. Rejoni koncentracije novoprispelih jedinica izabirani su na udaljenosti 30—60 km od linije fronta i u stranu od pravaca naših glavnih udara. Mesno stanovništvo bilo je evakuisano u zoni od 25 km. Polazni položaj za napad, jedinice su posedale prikriveno u rejonima dobro uređenim u inžinjerijskom pogledu. Jedinice, koje su se smenjivale, obično su na ranijim položajima ostavljale svoje delove

koji su bili u neposrednom dodiru sa neprijateljem. Operacija se planirala u strogoj tajnosti, za njenu razradu angažovan je ograničen krug ljudi. Komandni i starešinski sastav pukova i viših jedinica upoznavao se sa planom operacije samo u okviru zadataka svojih i pretpostavljenih jedinica, suseda i sadejstvujućih rodova. Zadaci nižim starešinama postavljeni su uoči operacije, a celokupnom ljudstvu na nekoliko časova do početka napada. Radio-veza do početka borbenih dejstava radila je samo na prijem.

Sprovedene mere za postizanje iznenađenja postigle su cilj, o čemu svedoče reči nemačkofašističkog generala Jolda: »Mi smo potpuno prevideli koncentraciju krupnih ruskih snaga na boku 6. armije (na Donu). Mi apsolutno nismo imali predstave o jačini ruskih snaga u tom rejonu. Doskoro tamo nikog nije bilo, i iznenada je nanesen snažan udar koji je imao odlučujući značaj...«⁵⁾

Borбena priprema starešina, štabova i jedinica u pripremnom periodu izvodila se u potpunom skladu sa predstojećim zadacima. Jedinice su na zemljištu proučavale nove borbene poretke, uvedene naredbom NKO br. 306, vežbale se u otvaranju plotunske vatre, u izvođenju zajedničkog juriša pešadije i tenkova na neprijateljske otporne tačke uz podršku artiljerije i avijacije. Na zajedničkim vežbama starešina i štabova jedinica sadejstvujućih rodova, koje su izvođene na kartama, reljefima od peska i na zemljištu, prorađivane su pojedine etape boja i način ostvarenja sadejstva u predstojećim borbenim zadacima. Takav metod pripreme obezbedio je da svi tačno znaju svoje dužnosti, što je omogućavalo bolje izvršavanje postavljenih zadataka u toku operacije.

U materijalno-tehničkom obezbeđenju nije bilo bitnih promena, u poređenju sa prethodnim napadnim operacijama. Jedinice su bile još prilično nepotpunjene auto-transportom. Sva potrebna materijalna sredstva trebalo je doturiti na udaljenost 200 km i više. Do početka operacije bilo je datureno jedinicama i istovareno na zemlju oko

⁵⁾ Военно-исторический журнал, 1961, № 4, стр. 89.

3 punjenja pogonskog materijala, 3 borbena kompleta municije i oko 10 dnevnih obroka hrane. Zbog nedostatka sredstava za remont i evakuaciju, ona se nisu uključivala u sastav tenkovskih kolona pri uvođenju u proboj, već su se kretala pozadi svojih jedinica, zavisno od napredovanja jedinica. Usled toga je efikasnost njihovog rada mnogo smanjena.

Glavna pažnja u partijsko-političkom radu obraćala se na to da se kod ljudstva visoko razvije ofanzivni elan, da se stalno povećava njegovo borbeno majstorstvo i sposobnost da na sigurno uništava neprijatelja. Borcima Sovjetske armije objašnjena je važnost protivofanzive, potreba da se što pre uništi neprijatelj, koji se probio ka Volgi, i stvore uslovi za masovno isterivanje nemačkofašističke vojske sa teritorije naše otadžbine.

Protivofanziva sovjetskih jedinica počela je 19. novembra 1942. i trajala do 2. februara 1943. godine. Po karakteru zadatka i načinima borbenih dejstava ona se deli na tri etape:

— prva etapa (od 19. do 30. novembra 1942) — okružavanje glavne nemačkofašističke grupacije koja se probila do Volge;

— druga etapa (decembar 1942) — razvijanje ofanzive i razbijanje planova nemačkofašističkog komandovanja da oslobodi svoju okruženu grupaciju;

— treća etapa (od 10. januara do 2. februara 1943) — dejstva sovjetskih jedinica radi likvidacije okružene grupacije nemačkofašističkih jedinica.

3. Okružavanje glavne grupacije nemačkofašističkih jedinica

Prema planu operacije, jedinice Jugozapadnog i Donskog fronta prešle su u protivofanzivu 19. novembra, a jedinice Staljingradskog fronta dan kasnije, tj. 20. novembra. Prelasku udarnih grupacija u protivofanzivu prethodilo je nasilno izviđanje izviđačkim odredima jačine ojačane streljačke čete ili bataljona uz podršku

artiljerije. U 5. tenkovskoj armiji nasilno izviđanje izvršeno je dva dana pre početka opštег napada, u 21. armiji pet dana, a u 51. armiji deset dana. Mada je tako veliki prekid u vremenu dezorientisao neprijatelja o početku pripremanog napada, ipak nije pružao mogućnosti sovjetskom komandovanju da uoči promene u neprijateljskoj grupaciji, koje su se za to vreme desile na svim delovima fronta.

Izviđački odredi dejstvovali su smelo i odlučno. U zoni 5. tenkovske armije oni su iznenadnim napadom razbili neprijateljsko borbeno osiguranje, izbili pred prednji kraj odbrane i otkrili vatreni sistem, što je doprinelo uspešnom izvođenju artiljerijske pripreme.

Artiljerijska priprema u Jugozapadnom frontu trajala je 80, a u Staljingradskom frontu 75 minuta. Pri tome, vreme trajanja vatrenih naleta povećano je u poređenju sa protivofanzivom kod Moskve tri do četiri puta i iznosilo na raznim odsecima fronta 10 do 30 minuta. Avijacijska priprema nije se izvodila usled nepovoljnih meteoroloških prilika.

Odmah po završetku artiljerijske pripreme streljačke divizije, uz podršku tenkova i artiljerije, počele su sa probojem neprijateljske odbrane. Usled sporog napredovanja streljačkih divizija udarne grupacije Jugozapadnog fronta, doneta je odluka o uvođenju u borbu armijskih ešelona za razvijanje uspeha, s tim da se pomoći njihovih prednjih brigada dovrši proboj neprijateljske odbrane i bez zadržavanja pređe na razvijanje uspeha u operativnoj dubini. Mada je donošenje takve odluke izazvalo izvesno slabljenje udarne snage ešelona za razvijanje uspeha pri rešavanju zadataka u operativnoj dubini, u celini je odgovaralo nastaloj situaciji i ciljevima operacije, jer su se jedino najbržim probijanjem taktičke zone neprijateljske odbrane i prenošenjem borbenih dejstava u operativnu dubinu mogli stvoriti povoljni uslovi za dovršenje okruženja neprijateljskih snaga u međurečju Dona i Volge.

Prednje brigade 1, 26. i 4. tenkovskog korpusa u 13 časova stigle su do borbenih poredaka pešadije, brzo su

probile taktičku zonu neprijateljske odbrane i počele prodirati u operativnu dubinu.

Bezuspešan je bio pokušaj neprijatelja da protivnappadima svojih rezervi uspostavi položaj u stvorenoj breši. On je uspeo da dva dana zadrži, u rejonu Medveži, samo 1. tenkovski korpus. U žilavim borbama, jedinice ovog korpusa odbile su neprijateljske protivnapade i tek trećeg dana izvršile zadatak predviđen za prvi dan operacije. Međutim, pošto je primio na sebe udar neprijateljskih rezervi, 1. tenkovski korpus doprineo je uspešnom napadu svoga suseda — 26. tenkovskog korpusa koji je ujutro 20. novembra napredovao na dubinu od 35 km i zauzeo veći neprijateljski odbrambeni čvor — Perelazovski.

Istovremeno su u radu komandnog kadra i štaba 26. tenkovskog korpusa otkriveni i krupni propusti: privremeni prekid veze i rukovođenja jedinicama, zaostajanje pojedinih jedinica i velika izduženost kolona na pravcima njihovog kretanja. Sve ovo je bilo posledica pomanjkanja praktičnog iskustva u rukovođenju jedinicama u neprijateljskoj operativnoj dubini i nedovoljne opremljenosti radio-stanicama. Na prikupljanje zaostalih jedinica, njihovo sređivanje i uspostavljanje veze sa susedima korpus je utrošio skoro ceo dan i mogao je da produži napad iz rejona Perelazovskog tek 21. novembra u 13 časova.

U dejstvima 4. tenkovskog korpusa, prvog dana operacije takođe je došlo do ozbiljnih grešaka. Svojom desnom kolonom — 69. i 45. tenkovskom brigadom, korpus je krajem 19. novembra izbio u rejon Manojlina i izvršio zadatak prvog dana operacije, ali njegova leva kolona — 102. tenkovska i 4. motostreljačka brigada, stupila je u dugotrajne borbe sa neprijateljem umesto da se probije u operativnu dubinu na pravcu kretanja desne kolone. Tek dan kasnije jedinice su se prikupile i korpus je mogao da produži napad, kao i 26. tenkovski korpus, 21. novembra.

Iako sa zakašnjenjem, izbijanje tri tenkovska korpusa u operativnu dubinu imalo je veliki uticaj na ceo dalji tok operacije. Ono je dovelo do rasecanja 3. rumunske armije na izolovane delove koji su izgubili međusobno sa-

dejstvo, što ih je primoralo na povlačenje u raznim pravcima.

Tih dana uspešno su razvijale napad streljačke divizije 5. tenkovske i 21. armije. One su delom svojih snaga okružile u rejonu Raspopinske 4. i 5. rumunski armijski korpus i do 23. novembra vodile borbe za njihovo uništavanje. Deo snaga streljačkih divizija udarne grupacije fronta napadao je za tenkovskim korpusima, vršio konačno čišćenje oslobođene teritorije od neprijatelja i učvršćivao opšti uspeh.

Dalja dejstva jedinica udarne grupacije Jugozapadnog fronta imala su karakter energičnog gonjenja neprijatelja. Ispred opštevojnih jedinica dejstvovali su, kao i ranije, tenkovski korpsi. 26. tenkovski korpus izvodio je gonjenje ka Donu, u pravcu grada Kalača, 4. tenkovski korpus — u pravcu Golubinskog, a 1. tenkovski korpus — u pravcu Tuzova. Najveći uspeh ovog dana takođe su postigle jedinice 26. tenkovskog korpusa. Pošto su na svom pravcu razbile neprijateljske začelne jedinice, one su napredovale u dubinu 60—70 km i krajem 21. novembra izbile na prilaze Donu.

Radi sprečavanja neprijatelja da se sredi i radi što bržeg izbjanja u pozadinu njegovih jedinica, koje su se probile ka Volgi, bilo je vrlo važno zauzeti most preko Dona u rejonu zaseoka Berezovskog (severno od Kalača), koji su osiguravale jake neprijateljske jedinice. U rešavanju ovog zadatka veliku snalažljivost, razumnu inicijativu i nesavladivu volju za pobedom ispoljilo je ljudstvo prednjeg odreda 26. tenkovskog korpusa, pod komandom komandanta 14. motostreljačke brigade potpukovnika G. N. Filipova. U sastav odreda ušle su dve čete motopešadije, ojačane sa pet tenkova 157. tenkovske brigade.

Pošto je pomoću mesnog stanovništva utvrdio tačan raspored neprijateljskih jedinica i pravce koji vode prema mostu, potpukovnik Filipov je odlučio da ga zauzme brzim noćnim napadom. Radi toga prednji odred je noću 21/22. novembra smelo, velikom brzinom, sa upaljenim farovima prošao kroz neprijateljski položaj, koji je štitio

prilaze ka Donu i uputio se prema mostu. Neprijatelj je sovjetsku kolonu motornih vozila smatrao za svoje jedinice i propustio je nesmetano ka mostu. Iskoristivši ovo, odred je odlučnim napadom uništio neprijateljske jedinice koje su se tamo nalazile i brzo razminirao most koji je bio pripremljen za rušenje. Tako su snalažljivost komandanta i heroizam celokupnog ljudstva prednjeg odreda krunisani velikim uspehom. Dejstva prednjeg odreda onemogućila su da u svitanje 23. novembra na istočnu obalu Dona pređu sve snage 14. motostreljačke i 19. tenkovske brigade. Odmah za njima prešao je i 4. tenkovski korpus. Zaštitu komunikacija ova dva korpusa vršila je 157. tenkovska brigada, koja se nalazila na desnoj obali Dona, zapadno od Kalača.

Ujutro 23. novembra, 26. tenkovski korpus snagama 14. motostreljačke i 19. tenkovske brigade naneo je udar na Kalač i probio se na njegovu periferiju sa severozapada. Ali usled jakog otpora neprijatelja jedinice su napredovale veoma sporo. Da bi se ubrzalo oslobođenje grada, u borbu je uvedena, sa zapadne obale Dona, još i 157. tenkovska brigada. Njen motostreljački bataljon, sa izviđačkim i pionirskim vodom, pod zaštitom vatre tenkovskih bataljona forsirao je Don preko leda i probio se u Kalač sa jugozapada, što je odlučujuće uticalo na ishod borbe za grad. Ne očekujući udar sa tog pravca, neprijatelj je počeo da se predaje. Sredinom dana Kalač je bio potpuno oslobođen, a pravci povlačenja nemačkofašističke grupacije na zapad bili su presečeni.

U vreme dok je 26. tenkovski korpus vodio borbu za Kalač, 4. tenkovski korpus nastavio je napad i 23. novembra u 16 časova izbio u rejon Sovjetski, završivši time obuhvat levog krila nemačkofašističke grupacije.

Obuhvat njenog desnog krila izvodila je udarna grupacija Staljingradskog fronta, jedinicama 57. i 51 armije. 20. novembra one su probile glavni odbrambeni pojas 6. rumunskog armijskog korpusa i pri kraju dana izbile na dubinu 8—10 km. Već u drugoj polovini istog dana, u zoni napada 57. armije uveden je u probor 13. mehanizo-

vani korpus, a u zoni napada 51. armije 4. mehanizovani korpus. Pojačavajući udar streljačkih jedinica, 13. mehanizovani korpus krajem drugog dana stigao je do reke Červlene i presekao neprijatelju puteve povlačenja u jugo-zapadnom pravcu.

Naročito uspešno je napadao 4. mehanizovani korpus, mada su se prvog dana njegova dejstva izvodila neorganizovano. Umesto planom predviđenog nastupanja u operativnoj dubini na tri pravca, jedinice korpusa su posle preticanja borbenih poredaka pešadije izgubile orientaciju i izbile na samo jedan pravac, usled čega se kolona korpusa suviše izdužila. Pa, ipak, su one na svom putu razbile jedinice 18. rumunske pešadijske divizije i krajem prvog dana operacije izbile u rejon Plodovitog. Pošto su povele sa sobom vodiče, brigade korpusa su noću obnovile napad. Odbacujući slabije neprijateljske zaštitnice one su brzo razvile udar na Sovjetski i zauzele ga 22. novembra u podne.

Više od jednog dana 4. mehanizovani korpus držao je zauzeti položaj, očekujući pristizanje tenkovskih korpusa Jugozapadnog fronta. Za ovo vreme jedinice korpusa uspešno su odbile mnogobrojne napade neprijateljskih tenkovskih i motorizovanih jedinica koje su uzaludno pokušavale da odbace 4. mehanizovani korpus od Sovjetskog na jug i da spreče spajanje jedinica Jugozapadnog i Stalingradskog fronta.

Prema rejonu Sovjetski, sa severa je 23. novembra prva izbila 45. tenkovska brigada pod komandom potpukovnika P. K. Žitkova, iz sastava 4. tenkovskog korpusa (komandant general-major tenkovskih jedinica A. G. Kravčenko). Ona je uspostavila vezu sa 36. mehanizovanom brigadom 4. mehanizovanog korpusa (komandant general-major tenkovskih jedinica V. T. Voljski), koja je izbila prethodnog dana u ovaj rejon, pod komandom pukovnika M. I. Rodionova, što je krajem petog dana operacije dovelo do završetka okruženja čitave neprijateljske grupacije koja se probila ka Volgi.

Član Vojnog saveta Staljingradskog fronta N. S. Hruščov, toplo je pozdravio komandante prethodnica dva fronta, generale A. G. Kravčenka i V. T. Voljskog, rekavši: »I tako se završilo, dragi drugovi, ono o čemu smo tako dugo sanjali i za što smo se odavno pripremali. Jedinice Paulusa upale su u klopku i više se neće izvući. Ovde će one biti uništene.«⁶⁾

Borbena dejstva za okružavanje nemačkofaističkih jedinica u maloj okuci Dona imala su nešto drugaćiji karakter. Jedinice 21. armije, sa 3. gardijskim konjičkim korpusom, u sadejstvu sa 65. armijom uspešno su izvršile postavljeni zadatak obuhvata levog krila i pozadine prekodonske neprijateljske grupacije. Međutim, dejstva jedinica 24. armije razvijala su se veoma sporo. One nisu uspele da probiju neprijateljsku odbranu i da izvuku svoj 16. tenkovski korpus u operativnu dubinu, za udar duž istočne obale Dona na Peskovatku.

Usled slabog izviđanja zemljišta i neprijateljskog otpora, jedinice su izvodile napad u uskoj zoni, ispresecanoj jarugama i uvalama koje su ograničavale mogućnost izvođenja manevra.

Neizvršavanje zadatka od strane 24. armije negativno se odrazilo na ishod borbenih dejstava za okružavanje neprijatelja u maloj okuci Dona. Nemačkofaističko komandovanje uspelo je da povuče preko Dona veći deo svojih jedinica i da ojača okruženu grupaciju.

Od 24. do 30. novembra 1942. jedinice Donskog i Staljingradskog fronta stvorile su neprekidan unutrašnji front okruženja i stegle okruženog neprijatelja na prostoru od oko 1.500 km². Ovo je pružilo mogućnost sovjetskim jedinicama da čitav taj prostor tuku vatrom dalekometne artiljerije.

Istovremeno sa dejstvima na skraćivanju unutrašnjeg fronta okruženja, jedinice Jugozapadnog fronta i 51. armije Staljingradskog fronta stvorile su na liniji reka Čir i Don i severno od Koteljnikova spoljašnji front okruženja,

⁶⁾ Военно-исторический журнал, 1962, № 2, стр. 87.

što je dovelo do potpune izolacije okružene grupacije neprijatelja od njegovih suseda i rezervi.

*

Uspešnim izvođenjem dvostranog obuhvatnog manevra, prvi put u velikom otadžbinskom ratu sovjetske jedinice postigle su pobedu do tada neviđenu u istoriji ratova.

Imajući isti broj ljudi i izvesnu nadmoćnost u artilleriji, minobacačima i tenkovima, ali zaostajući po broju aviona, one su u međurečju Dona i Volge okružile odbaranu neprijateljsku grupaciju od 20 nemačkih i 2 rumunske divizije, ukupne jačine oko 330.000 ljudi. Ozbiljan poraz nanesen je u toku operacije još i 3. rumunskoj armiji i 6. rumunskom armijskom korpusu, na čijim se odsecima izvodio probor odbrane.

Odlični uspesi sovjetskih jedinica postignuti su zahvaljujući umešnoj organizaciji i izvođenju napada i visokom moralu i borbenom duhu celokupnog ljudstva.

Odlučujuću ulogu u obezbeđenju brzog tempa napada i u izvođenju manevra za okružavanje neprijatelja imali su tenkovski, mehanizovani i konjički korpsi. Odlučna dejstva ovih pokretnih jedinica ne samo da su dovela do brzog okruženja neprijatelja, već su stvorila povoljne uslove za brzo napredovanje združenih jedinica koje su u kratkom roku organizovale čvrstu odbranu i na unutrašnjem i na spoljašnjem frontu okruženja. Sve je to omogućilo, sovjetskim jedinicama da u kasnijim dejstvima likvidiraju okruženu neprijateljsku grupaciju.

4. Razvoj protivofanzive i likvidacija pokušaja neprijatelja da oslobodi svoju okruženu grupaciju

Za razliku od bitke kod Moskve gde su pri razvijanju protivofanzive sve snage sovjetskih jedinica bile usmerene na rešavanje jednog zadatka — konačno uništenje nemačkofašističke grupe armija »Centar«, pri razvijanju

protivofanzive u bici na Volgi sovjetsko komandovanje moralo je istovremeno da rešava dva važna zadatka na suprotnim pravcima: likvidaciju okruženog neprijatelja u međurečju Dona i Volge i razvijanje daljeg napada na rostovskom pravcu.⁷⁾

U vremenu od 4. do 9. decembra 1942. jedinice Don-skog i Staljingradskog fronta pokušale su da likvidiraju okruženu neprijateljsku grupaciju, ali nisu postigle željene rezultate.

Za to vreme, situacija na spoljašnjem frontu okruženja ozbiljno se zaošttila. Neprijatelj je zauzeo u rejonu Nižnje Čirske manji mostobran na levoj obali Dona i čvrsto ga držao, bez obzira na mnogobrojne pokušaje jedinica 5. tenkovske armije da ga odbace sa mostobrana. Radi što bržeg deblokiranja okruženih jedinica, nemačko-fašističko komandovanje stvorilo je novu grupu armija »Don« i rasporedilo je u zoni između grupe armija »B« i »A«.

Na spoljašnjem frontu okruženja, na liniji od Verhnjeg Mamona do Surovikina, posele su odbranu 8. italijanska armija, operativna grupa »Holist« i ostaci 3. rumunske armije, a za deblokiranje okruženih jedinica nemačko-fašističko komandovanje brzo je koncentrisalo dve udarne grupacije: jednu u rejonu Tormosina i drugu, najjaču u rejonu Koteljnikova. Ove snage trebalo je da probiju odbranu sovjetskih jedinica na spoljašnjem frontu okruženja i razviju napad u susret svojim okruženim snagama, koje su takođe imale zadatak da nanesu udar u jugoistočnom pravcu, i da ih deblokiraju.

U stvorenoj situaciji nastala je potreba da se pre svega likvidira opasnost koja je pretila spoljašnjem frontu okruženja i tek posle rešenja ovog zadatka da se obnove dejstva za likvidaciju okruženog neprijatelja. U skladu s tim, Vrhovna komanda unela je izmene u ranije utvr-

⁷⁾ Plan napadne operacije na Rostov, koji je dobio naziv »Saturn«, bio je razrađen od strane komande Jugozapadnog i Voronješkog fronta i odobren od Vrhovne komande 3. decembra 1942.

đeni plan operacije »Saturn«: umesto napada na Rostov, doneta je odluka da se nanese snažan udar u jugoistočnom pravcu, na Tacinsku i Morozovski i razbiju italijanske i rumunske jedinice, koje su se branile na rekama Donu i Čiru, a takođe i operativna grupa »Holist«, i da se pomeri spoljašnji front okruženja prema zapadu, za 150—200 km od okruženih jedinica. Za izvođenje ove operacije angažovane su jedinice Jugozapadnog fronta (1. i 3. gardijska, 5. tenkovska i 17. vazduhoplovna armija, a takođe i 6. armija) (komandant general-potpukovnik F. I. Haritonov) koja je bila u sastavu Voronješkog fronta.

Jedinice 51. armije Staljingradskog fronta dobile su zadatak da upornom odbranom iscrpe i oslabe koteljnikovsku neprijateljsku grupaciju pri njenim pokušajima da se probije u severoistočnom pravcu, a zatim sa pristizanjem naših rezervi odlučnim napadnim dejstvima da je konačno unište.

Na taj način, sovjetska vrhovna komanda planirala je da u decembru 1942. izvede na spoljašnjem frontu okruženja dve operacije — na srednjem toku Dona i u rejonu Koteljnikova. Ciljevi obe operacije bili su istovetni — razbijanje neprijateljskih rezervi na spoljašnjem frontu okruženja i stvaranje povoljnih uslova za uspešno rešavanje dva zadatka koja su stajala pred sovjetskim komandovanjem: likvidacija okruženog neprijatelja i razvijanje napada na rostovskom pravcu. Ali metodi dejstava sovjetskih jedinica za postizanje ovog cilja, u svakoj predstojećoj operaciji bili su različiti. Operacija na srednjem toku Dona trebalo je da počne odlučnim napadnim dejstvima, a u koteljnikovskoj operaciji predviđalo se povezivanje obrambenih dejstava sa kasnjim prelazom u odlučan napad.

U periodu pripreme ovih operacija bila je upućena na desno krilo Staljingradskog fronta 5. udarna armija pod komandom general-potpukovnika M. M. Popova, sa zadatkom da likvidira neprijateljski mostobran na Donu i u rejonu Nižnje Čirske. Pod komandu komandanta armije ušao je 7. tenkovski korpus, kojim je komandovao general-

-major tenkovskih jedinica P. A. Rotmistrov, kome je povjerena glavna uloga u izvršavanju ovog zadatka.

Uzimajući u obzir iskustvo prethodnih borbi 5. tenkovske armije, koja je nanosila mnogobrojne ali bezuspešne udare po osnovici mostobrana, gde je neprijatelj privukao glavne snage, komandant 7. tenkovskog korpusa odlučio da nanese iznenadni frontalni udar na Ričkovski.

U toku noći 12/13. decembra tenkovi su prikriveno dovedeni u polazne rejone, a u zoru tenkisti su izvršili munjevit napad i zauzeli Ričkovski. Za tenkovima prešle su u napad opštevojne jedinice 5. udarne armije i zajedničkim naporima do kraja dana očistile mostobran od neprijatelja. Osvajanje mostobrana imalo je veliki značaj za obezbeđenje razbijanja neprijatelja na spoljašnjem frontu okruženja.

Operacija Jugozapadnog fronta na srednjem toku Doma

(16—30. decembar)

Po planu fronta predviđeno je da se neprijatelj, koji je pružao otpor na Donu i Čiru, razbije udarima jedinica 1. gardijske armije iz rejona Verhnjeg Mamona, u pravcu Tacinske i 3. gardijskom armijom iz rejona istočno od Bokovske, u pravcu Morozovskog. Istovremeno se predviđalo da se delom snaga susednih krila ovih armija razvije koncentričan napad na Bokovsku radi okruženja i uništenja 8. italijanske armije. Obezbeđenje udarne grupacije 1. gardijske armije sa zapada stavljen je u dužnost jedinicama 6. armije Voronješkog fronta, koje su dobole zadatak da napadaju pravcem Kantemirovka — Milerovo.

Predviđeno je da udarne grupacije 1. i 3. gardijske armije po izbijanju na liniju Tacinska — Morozovski nanesu udar po levom boku i pozadini tormosinske neprijateljske grupacije, sa ciljem da se ona konačno razbije u sadejstvu sa 5. tenkovskom i pristiglom iz rezerve 5. udar-

nom armijom, koje su do bile zadatka da napadaju na Tormosin sa istoka i jugoistoka.

Sirina odseka proboga 1. gardijske armije iznosila je 18 km, a 3. gardijske 14 km. Gustina jedinica i borbene tehnike na odsecima proboga bila je otprilike ista kao i u novembarskoj operaciji. Dubina operacije 1. i 3. gardijske armije do linije Tacinska — Morozovski iznosila je 220—240 km. Planirano je da streljačke jedinice izbiju na određenu liniju šestog dana, a ešeloni za razvijanje uspeha četvrtog dana, što je zahtevalo da prosečni dnevni tempo napada opštevojnih jedinica iznosi 35 do 40 km, a tenkovskih i mehanizovanih 55 do 60 km.

Za postizanje tako brzog tempa napada predviđeno je da se na odlučujućem pravcu formira jači ešelon za razvijanje uspeha nego u novembarskoj operaciji. Tako se u zoni 1. gardijske armije predviđalo da se uvedu u probog četiri tenkovska korpusa, od kojih su tri (18, 24. i 25) ulazila u sastav ove armije, a jedan (17. gardijski) u sastav 6. armije. Ešelon za razvijanje uspeha 3. gardijske armije sastojao se samo od jednog (1. gardijskog) mehanizovanog korpusa. Po izbijanju u operativnu dubinu sve pokretne jedinice trebalo je da razviju napad u južnom i jugoistočnom pravcu. Pri tome je predviđeno da se u pozadinu tormosinske neprijateljske grupacije upute dva (24. i 25) tenkovska i jedan (1. gardijski) mehanizovani korpus i na taj način stvore povoljni uslovi za najbrže razbijanje ove grupacije.

Napad udarne grupacije Jugozapadnog fronta trebalo je da podržavaju 2. i 17. vazduhoplovna armija.

Izvršenju postavljenih zadataka jedinice su pristupile 16. decembra ujutro, posle artiljerijske pripreme od jednog i po časa. Usled nepovoljnih meteoroloških prilika nije se izvodila avijacijska priprema. Napad pešadije i tenkova za neposrednu podršku od samog početka odvijao se sporim tempom. Nije uspelo slamanje neprijateljskog otpora na njegovom jako utvrđenom i ranije pripremljenom glavnom odbrambenom pojusu u toku prvog dana operacije do podne, kako je predviđeno planom operacije. Uvođenje

u borbu čeličnih brigada tenkovskih korpusa za dovršenje proboja neprijateljske odbrane, zajedno sa opštevojnim jedinicama takođe nije dalo željene rezultate. One su neочекivano naišle na dobro maskirana u snegu protiv-tenkovska minska polja, pretrpele gubitke i bile izvučene iz borbe.

Tek kroz dva dana, 18. decembra, opštevojne jedinice, uz podršku artiljerije i tenkova, probile su na nekoliko odseka taktičku zonu neprijateljske odbrane i pošto su ovladale mostobranom na južnoj obali Bogučarke obezbedile su uvođenje u proboj pokretnih grupa.

Posle izbijanja u operativnu dubinu dejstva tenkovskih korpusa dobila su karakter energičnog gonjenja na svim pravcima odstupanja neprijateljskih jedinica koje su nastojale da izbegnu okruženje.

Najveći tempo gonjenja postigle su jedinice 24. tenkovskog korpusa. Za pet dana one su napredovale u dubinu oko 240 km i krajem 23. decembra stigle do železničke stanice Tacinske i zauzele je u zoru sledećeg dana. Napad je bio tako brz i iznenadan da neprijatelj nije imao vremena da upotrebi avijaciju. Korpus je zaplenio na aerodromu i u železničkim ešelonima 350 aviona.

Pored toga, zauzimanjem stanice Tacinske presećena je najvažnija železnička komunikacija koja je vezivala grupu armija »Don« sa pozadinom, što je onemogućilo nemačkofašističkom komandovanju ne samo da završi koncentraciju svoje tormosinske grupacije, već i da snabdeva njene jedinice potrebnim materijalnim sredstvima. U takvim uslovima nemačkofašističko komandovanje bilo je prisiljeno da odustane od upotrebe tormosinske grupacije za deblokiranje okruženih jedinica u međurečju Dona i Volge i da ih brzo usmeri protiv jedinica Jugozapadnog fronta koje su napadale.

Usled toga, neprijatelj je uspeo na liniji severno od Tacinske i Morozovskog da organizuje dovoljno čvrstu odbranu i da spreči prodor 25. tenkovskog korpusa u Morozovski. Na toj liniji bile su kasnije zaustavljene i glavne snage udarnih grupacija Jugozapadnog fronta, a 24. ten-

kovski korpus, koji se probio do stanice Tacinske, bio je okružen i odsečen od ostalih jedinica fronta. Pet dana korpus je uporno odbijao mnogobrojne napade nadmoćnijeg neprijatelja koji je težio da ponovo zauzme ovu stanicu.

Po izbijanju u operativnu dubinu, dejstva 18. tenkovskog i 1. gardijskog mehanizovanog korpusa bila su usmerena na obuhvat jedinica 8. italijanske armije u odstupanju. Radi toga oni su razvili napad po koncentričnim pravcima na Popovku, izbili u duboku pozadinu Italijana i na taj način pomogli jedinicama 1. i 3. gardijske armije da ih u toku narednih dana potpuno okruže i zarobe.

Razbijanjem 8. italijanske i ostataka 3. rumunske armije glavne snage Jugozapadnog fronta izbile su na liniju Nova Kalitva — zapadno od Kantemirovke — Iljinka — Morozovski gde su se i utvrstile.

Posle izbijanja 1. gardijskog mehanizovanog korpusa u rejon severno od Morozovskog i posle njegovog spajanja, 24. decembra, sa 25. tenkovskim korpusom učinjeni su mnogobrojni ali bezuspešni pokušaji da se pruži pomoć 24. tenkovskom korpusu. Po zapovesti komandanta fronta 24. tenkovski korpus je noću 27/28. decembra napustio stanicu Tacinsku; pod zaštitom mraka korpus je grupisao sve svoje jedinice u rejonu Iljinke, a u zoru je energičnim napadom, uz podršku jedinica koje su se nalazile severno od Iljinke, probio neprijateljsku odbranu i izašao iz okruženja.

Za uspeh ove operacije veoma važnu ulogu imale su jedinice 6. armije i njen ešelon za razvijanje uspeha — 17. tenkovski korpus. Već 19. decembra korpus je zauzeo Kantemirovku i obezbedio sa zapada napad udarne grupacije Jugozapadnog fronta, a zatim je naneo udar na Milerovo i zajedno sa 18. tenkovskim korpusom blokirao neprijateljsku posadu koja je kasnije bila delimično uništена, a delimično zarobljena. Oslobođanjem (u januaru 1943) Milerova otvoren je put jedinicama Jugozapadnog fronta za dalji napad na luganskom pravcu.

Uspešno izvođenje operacije na srednjem toku Dona imalo je ogroman vojno-politički značaj. Neprijatelju je nanesen težak poraz. Završeno je razbijanje 3. rumunske armije, uništeno je pet divizija i tri brigade 8. italijanske armije, ozbiljne gubitke u živoj sili i borbenoj tehniči pretrpela je operativna grupa »Holist«. Sovjetske jedinice u toku operacije zarobile su oko 60.000 neprijateljskih vojnika i oficira i zaplenile mnogo ratne opreme.

Spoljašnji front okruženja bio je pomeren za oko 200 km i na taj način je konačno isključena mogućnost da se sa tog pravca pruži bilo kakva pomoć okruženim jedinicama. Pored toga, porazom jedinica na srednjem toku Dona veoma je otežan napad neprijateljske udarne grupacije na pravcu Koteljnikova, koji je ona 12. decembra preduzela protiv jedinica 51. armije Staljingradskog fronta koje su se branile na širokom frontu.

Koteljnikovska operacija

Za razliku od operacije Jugozapadnog fronta na srednjem toku Dona, koteljnikovska operacija imala je u početku karakter armijske odbrambene operacije koja je kasnije prerasla u frontovsku napadnu operaciju. Odbrambenu operaciju izvodila je 51. armija, koja je imala u svom sastavu tri streljačke divizije, 4. konjički i 3. gardijski (bivši 4) mehanizovani korpus i jedan utvrđeni rejon. Posle novembarske operacije sve jedinice armije nisu popunjavane i bile su znatno nekompletne. U takvom sastavu armija je 5. decembra počela u pojasu od 140 km da organizuje odbranu koja je bila plitka i isprekidana.

Jedinicama 51. armije suprotstavile su se jedinice desnog krila Hotove armijske grupe, čiju je udarnu grupaciju predstavljaо 57. tenkovski korpus. Pošto je bila dvostruko nadmoćnija u živoj sili i četvorostruko u tenkovima, Hotova armijska grupa nanela je udar duž železničke pruge Koteljnikovo — Volgograd da bi se spojila sa okruženim jedinicama koje su isto tako trebale da nanesu udar u pravcu njihovog napada.

Odbrambena operacija 51. armije počela je odbijanjem udara snažne neprijateljske grupacije i prinudnim povlačenjem u severoistočnom pravcu. U žilavim borbama jedinice 51. armije za dva dana povukle su se 40 km od linije reke Aksaj — Jesaulovski. Neprijatelj je čak uspeo da pređe na severnu obalu reke i da zauzme mostobran na njenoj desnoj obali, gde su se razvile naročito žestoke borbe. Izuzetan heroizam, spojen sa velikim ratnim majstorstvom, pokazao je u tim borbama 1.378. streljački puk koji je bio potčinjen komandantu 8. gardijskog mehanizovanog korpusa. »Podvig koji je izveo ovaj puk« — govorilo se u naslovnom članku lista »Crvena zvezda« od 24. decembra 1942 — »premašuje sve predstave o ljudskoj izdržljivosti i ratnom majstorstvu. Nalazeći se u odbrani, jedinice puka u toku pet dana odabile su 30 napada brojno nadmoćnijeg neprijatelja. Neprijateljska avijacija izvršila je nad njima 1.500 aviopoleta i bacila oko 8.000 bombi. I u tako teškoj situaciji ljudstvo puka hrabro je branilo posednute položaje, uništalo oko dva bataljona neprijateljske pešadije i izbacilo iz stroja 25 tenkova«. Mnoge starešine i borci ovog puka kasnije su odlikovani ordenima i medaljama, a komandant puka potpukovnik M. S. Diasamidze odlikovan je Ordenom heroja Sovjetskog Saveza.

Izbijanjem nemačkofašističkih jedinica na liniju reke Aksaj Jesaulovski suzio se prostor između unutrašnjeg i spoljašnjeg fronta okruženja sa 120 na 80 km, usled čega se stvorila opasnost mogućeg deblokiranja okruženog neprijatelja sa koteljnikovskog pravca. Međutim, sovjetska Vrhovna komanda odmah je pokrenula iz svoje rezerve na liniju reke Miškove 2. gardijsku armiju (komandant general-potpukovnik R. J. Malinovski), koja je ranije bila predviđena za dejstva protiv okružene grupacije i tri divizije 5. udarne armije (komandant general-potpukovnik M. M. Popov). Ovo je znatno povećalo dubinu odbrane na koteljnikovskom pravcu, što je omogućilo uspešno dovršenje odbrambene operacije i stvaranje povoljnih uslova za prelaz u odlučan napad.

Sa linije reke Aksaj Jesaulovski neprijatelj je mogao da obnovi napad u severoistočnom pravcu tek pošto je privukao dopunske snage, među kojima i 17. tenkovsku diviziju. On je opet uspeo da potisne jedinice 51. armije i da se 20. decembra tenkovskim jedinicama probije do linije reke Miškove. Ali ovo je bio poslednji uspeh neprijatelja. On nije mogao da slomi otpor naših jedinica na ovoj liniji.

23. decembra odnos snaga bitno se izmenio u korist sovjetskih jedinica. Za vreme odbrambenih borbi komandant Staljingradskog fronta stvorio je snažnu grupaciju od 51. i 2. gardijske i 5. udarne armije, koje su obuhvatile neprijatelja sa severa i severoistoka i pripremile se za napad radi njegovog konačnog uništenja.

Situacija za neprijatelja znatno se pogoršala još i time što su u isto vreme jedinice Jugozapadnog fronta izbile na železničku prugu Liha — Volgograd i onemogućile mu da dobije bilo kakvu pomoć od svoje tormosinske grupacije. Upravo zbog toga nemačkofaističko komandovanje bilo je prisiljeno da prekine napad i naredilo je da se noću 23/24. decembra na čitavom frontu pređe u odbranu, a na nekim odseцима čak i na povlačenje jedinica u jugozapadnom pravcu.

U slamanju neprijateljskog napada i stvaranju uslova za njegovo razbijanje važnu ulogu imala je 8. vazduhoplovna armija. Ona je nanela snažne udare jedinicama i pozadini neprijatelja, štitila dovođenje i grupisanje naših rezervi. U toku odbrambenih borbi 51. armije izvedeno je 1.547 avioleta i srušeno u vazdušnim borbama 48 neprijateljskih aviona.

Prerastanje odbrambene operacije u napadnu ostvareno je bez pauze noću 23/24. decembra. Napad je počeo probojem neprijateljske odbrane koja je na brzinu posednuta. Pošto nije mogao da se zadrži na južnoj obali reke Miškove, neprijatelj je odmah prešao na zadržavajuća dejstva, nastojeći da zadrži u svojim rukama železničku prugu Koteljnikovo — Volgograd i obezbedi normal-

no izvlačenje svojih jedinica. Naročito jak otpor neprijatelj je pružio na liniji reke Aksaj Jesaulovski.

Za tri dana žestokih borbi streljačke divizije 2. gardijske i 51. armije, zajedno sa 2. gardijskim mehanizovanim korpusom (komandant general-major K. V. Sviridov) i 17. tenkovskim pukom (komandant general-major P. A. Rotmistrov) koji su uvedeni u borbu, probile su neprijateljsku odbranu na rekama Miškova i Aksaj Jesaulovski, napredovale u dubinu oko 40 km i otpočele dejstva da bi obuhvatile krila neprijatelja koji je odstupao.

Najuspešnije je dejstvovao 7. tenkovski korpus. On se prvi 27. decembra probio u Koteljnikovo, nastojeći da napadom iz pokreta zauzme grad, ali je naišao na žilav neprijateljski otpor. Borba za Koteljnikovo trajala je dva dana. Tek 29. decembra, kada su u ovaj rejon počele da pristižu jedinice 6. mehanizovanog korpusa, neprijatelj je, nastojeći da izbegne okruženje, napustio Koteljnikovo. Međutim, neprijateljske jedinice bile su razdvojene na pojedine izolovane grupe i razbijene, a njihovi ostaci koje su gonile sovjetske jedinice odstupali su duž železničke pruge u jugozapadnom pravcu — na Rostov.

Za to vreme jedinice levog krila 51. armije, zajedno sa 13. i 3. gardijskim mehanizovanim korpusom, razbile su jedinice 4. rumunske armije, koje su bile na toj liniji i goneći ih izbile 31. decembra u rejon Zimovniki, stvorivši na taj način povoljne uslove za obuhvat glavnih snaga Hotove armijske grupe sa jugoistoka.

Konačan poraz tih dana nanesen je i ostacima neprijateljske tormosinske grupacije. U izvršenju ovog zadatka važna uloga pripadala je 2. gardijskom mehanizovanom korpusu. Dok su jedinice 5. udarne armije razvijale udar na Tormosin sa istoka, 2. gardijski mehanizovani korpus prebacio se po ledu preko Dona i naneo udar na Tormosin sa jugozapada. Pošto nisu izdržale snažan pritisak sovjetskih snaga, razbijene jedinice neprijateljske tormosinske grupacije, kao i jedinice armijske grupe »Hot«, počele su da se hitno povlače u jugozapadnom pravcu.

Streljačke jedinice koje su napadale iza tenkovskih i mehanizovanih korpusa konačno su očistile od neprijatelja oslobođenu teritoriju i do kraja 1942. godine pomerile preko 150 km spoljašnji front okruženja na pomenutom pravcu. U to vreme Staljingradski front promenio je naziv u Južni front i dobio novi zadatak — da napada na Rostov.

Na taj način, i druga udarna neprijateljska grupacija koja je imala zadatak da pruži pomoć svojim okruženim jedinicama bila je potpuno razbijena. Time je sudska okružene neprijateljske grupacije bila unapred odlučena. Ovo su vrlo dobro shvatili i neki nemačkofašistički generali. Evo kako je, na primer, general bivše hitlerovske armije F. F. Melentin ocenio posledice razbijanja kotelnikovske neprijateljske grupacije na liniji reke Aksaj-Jesaulovski: »... Bitka na obalama ove nepoznate rečice dovele je do krize Trećeg rajha, učinila je kraj Hitlerovim nadama za stvaranje imperije i predstavljala odlučujuću kariku u lancu događaja koji su uslovili poraz Nemačke.⁸⁾

*

Zahvaljujući uspešnim operacijama koje su u decembru 1942. godine izvele jedinice Jugozapadnog i Staljinogradskog fronta na srednjem toku Dona i u rejonu Kotelnikova, nastale su korenite promene u situaciji na jugozapadnom pravcu. Plan nemačkofašističkog komandovanja za deblokiranje okružene grupacije bio je konačno srušen i sovjetske jedinice dobine su mogućnost da razviju energetičan napad na luganskom i rostovskom pravcu i na severnom Kavkazu. U vezi s tim spoljašnji front neprekidno se pomerao sve više na zapad, a okružena neprijateljska grupacija ostajala je u našoj dubokoj pozadini, što ju je lišilo svake nade da dobije pomoć spolja.

Stanje okruženih jedinica svakog dana se pogoršavalo. Postojeće rezerve bile su uglavnom utrošene. Nastu-

⁸⁾ Ф. Мелентин, Танковые сражения 1939—1945 гг. Изд-во иностранной литературы, 1957, стр. 171.

pila je glad. Pokušaj nemačkofašističkog komandovanja da snabdeva svoje jedinice pomoću transportne avijacije bio je sprečen vazdušnom blokadom, koju su uspešno izvele snage sovjetskog ratnog vazduhoplovstva. Na pravcima verovatnih letova neprijateljskih transportnih aviona stvoren je spoljašnji obruč vazdušne blokade koji je bio podeljen na sektore. Svaki sektor imao je određenu jedinicu lovačke avijacije, povezani mrežom radiostanica za navođenje, čiji je zadatak bio da obara sve neprijateljske avione koji se pojave. Oko čitavog obruča okruženja takođe je bila organizovana i zona vatre protivavionske artillerije koja je tesno sadejstvovala sa lovačkom avijacijom. Vazdušna blokada uskladivala se sa nanošenjem bombarderskih udara po neprijateljskim aerodromima na kojima je bazirala njegova transportna avijacija.

U periodu blokade uništeno je oko 1.160 borbenih i transportnih aviona. Od 30. novembra 1942. do 10. januara 1943. godine gubici okruženog neprijatelja u poginulim, ranjenim i umrlim od bolesti, gladi i hladnoće iznosili su oko 80.000 ljudi.

Međutim, i u ovako teškoj i potpuno beznadežnoj situaciji nemačkofašističko komandovanje i dalje je držalo položaje u međurečju Doma i Volge.

U takvoj situaciji Vrhovna komanda je odlučila da što brže likvidira okruženu neprijateljsku grupaciju da bi oslobodila krupne snage Crvene armije koje su se nalazile u međurečju Doma i Volge i upotrebile na drugim delovima fronta za dalje razvijanje napada u zapadnom pravcu.

5. Likvidacija okruženog neprijatelja

Likvidacija okružene neprijateljske grupacije imala je karakter samostalne frontovske napadne operacije koju je planirao i izveo Donski front pod rukovodstvom Vrhovne komande. U sastav Donskog fronta (komandant general-pukovnik K. K. Rokosovski) ušle su sa 21, 65, 24, 66, 62, 64. i 57. armijom. Predstavnik Vrhovne komande bio je general-pukovnik N. N. Voronov.

Plan operacije predviđao je da se okružena neprijateljska grupacija postupno likvidira: prvo da se odseku i unište neprijateljske jedinice u zapadnom, a zatim u južnom delu obruča, a posle da se brzim udarom prema gradu raseku preostale neprijateljske jedinice na dva dela i odvojeno unište.⁹⁾

Za uništavanje okruženog neprijatelja u zapadnom delu obruča predviđene su tri (65, 24. i 21), a u južnom delu dve (57. i 64) armije. U severoistočnom delu obruča razvila se 66. armija, a u istočnom delu grada 62. armija. Operativni raspored donskog fronta bio je u jednom ešelonu.

Svaka armija, izuzimajući 24, raspoređena je u dva ešelona, a streljačke divizije u jedan ešelon. Širina zone napada streljačke divizije iznosila je 2—3 km.

Glavnu ulogu u neutralisanju neprijateljskog otpora trebalo je da ima artiljerija čija je prosečna gustina na glavnem pravcu prvi put u velikom otadžbinskom ratu dostigla 150, a najveća 167 oruđa i minobacača na 1 km fronta proboga. Pri tako velikoj gustini artiljerije, sovjetsko komandovanje imalo je mogućnost da prvi put izvede artiljerijsku podršku napada na pravcu glavnog udara u dubinu do 1,5 km metodom vatrenog vala, a dalje, kao obično, uzastopnim koncentracijama vatre.

Od tenkovskih jedinica u operaciji su učestvovali jedino samostalni tenkovski pukovi i brigade koji su se upotrebljavali kao tenkovi za neposrednu podršku pešadije. Kopnene jedinice podržavala je 16. vazduhoplovna armija koja je u isto vreme zajedno sa 8. i 17. vazduhoplovnom armijom i delom avijacije za daljnja dejstva vršila vazdušnu blokadu okruženog neprijatelja.

Veliki rad obavili su politički organi u pripremnom periodu, objašnjavajući celokupnom ljudstvu važnost najbrže likvidacije okruženog neprijatelja i uticaja uspešnog završetka operacije na ceo dalji tok rata. Naročita pažnja poklanjala se obučavanju jedinica u umešnom savlađiva-

⁹⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 56.

nju mnogobrojnih minskih polja i drugih inžinjerijskih prepreka. U tu svrhu izdat je »Podsetnik borcu o neprijateljskim minskim preprekama« koji je upoznavao ljudstvo sa neprijateljevim načinom miniranja odbrambenih pojaseva i merama za njihovo savlađivanje.

Nastojeći da izbegne suvišno krvoproljeće, sovjetsko komandovanje je 8. januara 1943. predalo komandi okruženih jedinica ultimatum o prekidu otpora. Ali pošto je ultimatum bio odbijen, jedinicama Donskog fronta naređeno je da ujutro 10. januara počnu operaciju za likvidaciju okruženog neprijatelja.

Operacija je počela snažnom artiljerijskom pripremom. Ona je u zoni napada 65, 24. i 21. armije trajala 55 minuta. Odmah zatim je pešadija sa tenkovima za neposrednu podršku, pod zaštitom vatrenega vala artiljerije, otpočela probor neprijateljske obrane. Od samog početka dejstva jedinica imala su karakter neutralisanja vatrenih sredstava i žive sile neprijatelja sa istovremenim odbijanjem mnogobrojnih protivnapada specijalno formiranih grupa, od kojih je svaka brojala 400—500 ljudi i bila ojačana tenkovima, samohodnim oruđima i artiljerijom.

Čim su neprijateljske jedinice odbačene sa prednjeg kraja odbrane na zapadnom delu obruča, nemačkofašističko komandovanje pokušavalo je da protivudarima svoje operativne rezerve u čijem su sastavu bile 14. i 24. tenkovska divizija, zaustavi napad udarne grupacije Donskog fronta.

Lomeći neprijateljski otpor sovjetske jedinice su za četiri dana žestokih borbi uspele da napreduju u dubinu 8—10 km, da odseku zapadni sektor obruča i do 13. decembra izbiju na liniju reke Rosoške. Međutim, nisu uspele da odseku neprijatelja koji se tu branio i da ga odvojeno unište. Neprijatelj je povukao ostatke svojih razbijenih jedinica preko reke Rosoške, ojačao jedinice koje su se tu branile i ponovo organizovao dosta jak otpor.

U isto vreme, pošto su jedinice 57. armije uspešno probile neprijateljsku odbranu na jugozapadnom sektoru obruča i napredovale 5—6 km u severnom pravcu, stvo-

rena je mogućnost obuhvata levog krila neprijatelja koji se nalazio na istočnoj obali reke Rosoške.

U takvoj situaciji komandant fronta preneo je težište dejstava svoje glavne grupacije u zonu napada 21. armije, s tim da u sadejstvu sa jedinicama 57. i 64. armije odseče neprijatelja na jugozapadnom sektoru obruča i da ga uništi. Pošto su izvršile potrebno pregrupisavanje, privukle artiljeriju i popunile je municijom, jedinice udarne grupacije fronta produžile su 15. januara napad. Toga dana one su probile odbranu neprijatelja na rekama Rosoška i Červljena i krajem 17. januara odbacile njegove jedinice još dalje na istok. Stanje okruženog neprijatelja naglo se pogoršalo. Prostor koji je on držao smanjio se više od dva puta. Neprijatelj je izgubio svoje glavne aerodrome, a poslednji aerodrom, koji je ostao u obruču okruženja, nalazio se čitavo vreme pod vatrom, što je isključivalo mogućnost sletanja aviona. Veći deo tereta bačenih padobranima padaо je na oslobođenu teritoriju.

Konačan udar po okruženom neprijatelju sovjetske jedinice nanele su 22. januara. Privukavši rezerve i borbenu tehniku, one su masovnim napadom probile odbranu neprijatelja i prisilile ga na povlačenje prema gradu, gde su od 25. januara počele žilave ulične borbe. Dan kasnije, jedinice 21. armije spojile su se zapadno od grada sa jedinicama 62. armije, koje su nanosile udar njima u susret, i rasekle okruženu grupaciju na dva dela usled čega je njena borbena sposobnost bila potpuno slomljena. Među nemačkim jedinicama počela je demoralizacija. Čitavi pukovi i divizije položili su oružje i predavalili se. 31. januara otpor okruženih neprijateljskih jedinica u južnom delu grada konačno je slomljen i one su kapitulirale. Štab 6. armije na čelu sa komandantom general-feldmaršalom Paulusom bio je zarobljen.

Neprijateljski 11. armijski korpus, okružen u severnom delu grada, pokušao je da i dalje nastavi borbu. Za njegovo razbijanje stvorena je do tog vremena neviđena gustina artiljerije, koja je na pojedinim delovima fronta

iznosila oko 300 oruđa i minobacača na 1 km fronta.¹⁰⁾ Pošto nije izdržao vatreni udar takve snage, 11. neprijateljski armijski korpus takođe je kapitulirao i 2. februara se predao.

*

Pobedonosnim završetkom protivofanzive na Volgi učinjen je *korenit prelom ne samo u toku velikog otadžbinskog rata već i u toku čitavog drugog svetskog rata*. Nemačkofašistička vojska pretrpela je takav poraz koji je ozbiljno potkopao njene moralne i fizičke snage i znatno smanjio napadne mogućnosti. Strategijska inicijativa prešla je na stranu Crvene armije, koja je u januaru 1943. razvila odlučne napadne operacije na mnogim odsecima sovjetsko-nemačkog fronta. Počelo je masovno isterivanje neprijatelja sa teritorije Sovjetskog Saveza.

Težak poraz nemačkofašističkih hordi potkopao je veru satelita Nemačke u mogućnost postizanja pobeđe i kompromitovalo nemačku ratnu doktrinu. Među satelitima Nemačke nastala je panika, pojačao se strah za budućnost, što je ubrzalo rasulo u redovima fašističkog bloka. Poraz nemačkih jedinica u međurečju Dona i Volge prisilio je vladajuće krugove Japana i Turske da konačno odustanu od svoje namere da stupe u rat protiv Sovjetskog Saveza na strani hitlerovske koalicije.

Pobedu Crvene armije dočekali su sa dubokom rađošću svi slobodoljubivi narodi. Oni su se očigledno uverili u sposobnost Sovjetskog Saveza da razbije fašističku vojsku i da pruži pomoć porobljenim narodima u što bržem oslobođenju od nemačkofašističkog ropstva. Ovo je još više pojačalo narodnooslobodilački pokret u zemljama Evrope, koji su usmeravale i vodile njihove komunističke partije. Pobedonosni završetak protivofanzive na Volgi iz osnova je potresao agresivni blok fašističke koalicije i ko-

¹⁰⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 62.

načno razbio njene besmislene planove da se pokore narodi Evrope.

Interesantna je ocena završetka bitke na Volgi koju je dao nemački general Hans Der u svojoj knjizi »Pohod na Staljingrad«. On piše: »Za Nemačku staljingradska bitka bila je najteži poraz u njenoj istoriji, a za Rusiju njena najveća победа. Kod Poltave (1709) Rusija je stekla pravo da se nazove velikom evropskom državom. Staljingrad je bio početak njenog preobražaja u jednu od dve najveće svetske velesile«.¹¹⁾

Međutim, neki buržoaski vojni istoričari, pa čak i političari (na primer, bivši predsednik vlade Čerčil) po svaku cenu žele da dokažu da tobože prelom u toku drugog svetskog rata nije nastao u bici na Volgi, već u severnoj Africi. Ovo besmisленo tvrđenje odbacuje čak i bivši nemački general K. Tipelskirh koji u svojoj knjizi »Istoriya drugog svetskog rata« piše: »Mada se u okviru rata u celiini događajima u severnoj Africi pridaje veći značaj nego staljingradskoj bici, ipak je katastrofa kod Staljingrada snažnije potresla nemačku vojsku i nemački narod zato što je ona bila osetnija. Tamo se dogodilo nešto neshvatljivo, nešto što se nije doživelo od 1806. godine, propast armije koju je neprijatelj okružio«.¹²⁾

Organizacija i izvođenje protivofanzive na Volgi predstavljaju veliki doprinos sovjetskoj ratnoj veštini.

Sovjetska ratna veština obogatila se klasičnim primjerom kako se u toku prinudne odbrane i povlačenja organizuje i priprema protivofanziva, tri sadejstvujuća fronta radi okruženja, a zatim i uništenja neprijateljske strateške grupacije koja je pre toga napadala. U istoriji rata nije bilo sličnih operacija.

Karakteristična crta protivofanzive na Volgi, u poređenju sa protivofanzivom kod Moskve bila je u tome što se ona izvodila u uslovima bolje tehničke opremljenosti sovjetskih jedinica i povećanog nivoa organizatorskih spo-

¹¹⁾ Ганс Дёrr, *Поход на Сталинград*, Воениздат, 1957, стр. 15.

¹²⁾ К. Типельскирх, *История второй мировой войны*, стр. 256.

sobnosti starešina. U skladu sa tim i metodi dejstava sovjetskih jedinica na Volgi bili su savršeniji nego u bici kod Moskve.

Protivofanziva na Volgi nije počela na pravcima gde su pre toga napadale udarne neprijateljske grupacije, kao što je bilo kod Moskve, nego na udaljenim krilima neprijateljske grupacije koja se uklinila. Naše jedinice su istovremeno nanosile snažne udare na nekoliko pravaca po najslabijim i najosetljivijim mestima neprijateljskog operativnog rasporeda, što je omogućavalo brzo probijanje odbrane i izvršenje dvostranog obuhvata neprijatelja radi njegovog okruženja i uništenja. Bitka na Volgi otkrila je svu složenost manevra za okružavanje velikih neprijateljskih grupacija, koji je u narednim godinama velikog otadžbinskog rata postao osnovni vid napadnih operacija Crvene armije.

Širina zona razvijanja opštevojnih armija na pravcima glavnih udara frontova iznosila je 35—40 km, a širina odseka probaja na kojima su koncentrisani i njihovi glavni naporci 10 do 15 km. Ovo je omogućavalo komandantima armija da grupišu svoje snage i sredstva na odlučujućim odsecima fronta i da tu stvore potrebnu nadmoć nad neprijateljem, čak i u nedostatku opšte brojne nadmoćnosti na čitavom frontu.

Novinu u operativnom rasporedu opštevojnih armija predstavljalio je uvođenje ešelona za razvijanje uspeha, sastavljenih od tenkovskih, mehanizovanih i konjičkih korpusa, kojima je i pripadala odlučujuća uloga u pretvaranju taktičkog probaja u operativni.

Razvijanje probaja planirano je i izvodilo se u okviru armijskih napadnih operacija. Frontovski ešeloni za razvijanje uspeha u protivofanzivi na Volgi nisu stvarani. Čak ni komandant Jugozapadnog fronta nije upotreboio svoju 5. tenkovsku armiju, usled njene specifične organizacije strukture, u svojstvu ešelona za razvijanje uspeha, već kao običnu opštevojnu armiju na pravcu glavnog udara fronta.

U toku protivofanzive utvrđene su osnovne norme upotrebe tenkovskih i mehanizovanih korpusa za razvijanje uspeha.

Sirina zone uvođenja korpusa u proboj iznosila je 4—6 km s tim da ima najmanje dva paralelna pravca. Za najpodesniji smatran je raspored korpusa u dva ešelona, jer je obezbeđivao brzo savlađivanje zone probaja i mogućnost brzog prenošenja težišta dejstava sa jednog krila na drugo. Prosečni dnevni tempo napredovanja korpusa pri dejstvima u operativnoj dubini dostizao je 35—40 km, a u povoljnim uslovima 60 km i više. Dubina napredovanja odgovarala je dubini frontovske napadne operacije.

Armijiski ešeloni za razvijanje uspeha imali su i do 3 korpusa. Iako su se njihova dejstva odvijala na jednom pravcu, ipak se sadejstvo u toku operacije između korpusa, koji su paralelno napadali, često narušavalo zbog neobjedinjenog komandovanja jedinicama ešelona za razvijanje uspeha. Težeći da se otkloni ovaj nedostatak i uzimajući u obzir da će se i ubuduće stvarati krupne oklopne formacije za upotrebu u svojstvu frontovskih ešelona za razvijanje uspeha, odlučeno je da se preformiraju postojeće tenkovske armije i da se u njihov sastav uključe združene jedinice sa približno jednakom pokretljivošću, sposobnošću manevrovanja i savlađivanja zemljišta.

Prvi put je u velikom otadžbinskom ratu pešadija u bici na Volgi počela da istovremeno uvodi u borbu maksimalni broj svojih vatreñih sredstava, usled čega je njihovo dejstvo na neprijatelja — proboju odbrane postalo efikasnije.

Artiljerijski napad bio je prvi put izведен u celini. U njemu su učestvovali ne samo artiljerijski pukovi i brigade već i prvi put formirane artiljerijske divizije za proboj. Ovo je omogućilo da se znatno poveća gustina artiljerijske vatre, trajanje artiljerijske pripreme i da se napad pešadije i tenkova podržava ne samo uzastopnim koncentracijama vatre već i vatrenim valom. Prvi put su upotrebљene i protivavionske artiljerijske divizije, čime se povećala efikasnost protivvazdušne odbrane jedinica.

Znatno su porasle borbene mogućnosti sovjetskog rata-nog vazduhoplovstva. U prošlom ratu ona je prvi put izvojevala prevlast u vazduhu i nanela neprijatelju takve gubitke koji su, po tvrđenju nemačkih generala, iznosili čitavu vazduhoplovnu armiju.¹³⁾ Avijacija je sigurno obezbeđivala jedinice kopnene vojske pri izvođenju manevra za okružavanje i, u sadejstvu sa protivavionskom artiljerijom, vešto izvela vazdušnu blokadu okruženog neprijatelja, što je imalo veliki značaj za pobedonosni završetak čitave operacije.

Na taj način, borbeno iskustvo stečeno u bici na Volgi poslužilo je kao osnovna baza za dalje usavršavanje borbenog majstorstva Crvene armije. Koristeći iskustvo, jedinice su se sposobile da vešto okružavaju i uništavaju krupne neprijateljske grupacije i u narednim godinama velikog otadžbinskog rata uvećale su slavu sovjetskog oružja.

¹³⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 388.

Glava druga

KURSKA BITKA

(15. jul — 23. avgust 1943)

(skica 9)

1. Situacija na centralnom delu sovjetsko-nemačkog fronta u letu 1943. godine i planovi zaraćenih strana

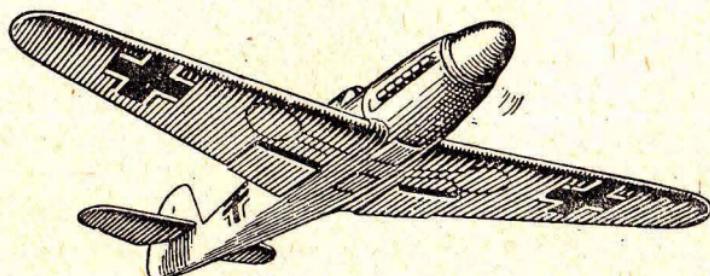
U zimskoj ofanzivi 1942—1943. Sovjetska armija nanela je težak poraz glavnim grupacijama nemačkofašističkih jedinica i oslobođila od hitlerovskih okupatora veliku teritoriju naše zemlje. Napredovanje sovjetskih jedinica bilo je najdublje na centralnom i južnom delu sovjetsko-nemačkog fronta. Pri tome su se u rejonu Orela, Kurska i Harkova obrazovale tri izbočine. Dve izbočine — orelska i harkovska — bile su okrenute u pravcu sovjetskih jedinica i obuhvatale su sa severa i juga kursku izbočinu koja je bila okrenuta prema nemačkofašističkim jedinicama.

Kurska izbočina imala je ogroman strategijski značaj, pružajući sovjetskim jedinicama povoljne uslove za preduzimanje novih napadnih operacija na teritoriji Belorusije, istočne Ukrajine i Donbasa. Da bi onemogućilo udare sovjetskih jedinica na centralnom delu sovjetsko-nemačkog fronta, nemačkofašističko komandovanje nastojalo je da po svaku cenu likvidira kursku izbočinu.

Pošto u Evropi nije bilo drugog fronta hitlerovsko komandovanje je i ovog puta imalo mogućnost da prebaci na sovjetsko-nemački front jake rezerve i da popuni svoje

jedinice. U leto 1943. godine na sovjetsko-nemačkom frontu nalazile su se ukupno 232 neprijateljske divizije.

Nemački generalštab razradio je strategijski plan »Citadela«, čija se suština svodila na to da se udarima na Kursk sa severa i juga uniše sovjetske jedinice koje su se branile u izbočini, a zatim da se zavishno od situacije nanese udar u jugoistočnom pravcu na Donbas ili u severoistočnom pravcu, obilazeći Moskvu, radi izbjeganja u pozadinu centralne grupacije sovjetskih jedinica.¹⁾ Nemačko-fašističko komandovanje nadalo se da će ovim napadom podići prestiž svoje vojske i zadržati započeto raspadanje fašističkog bloka.

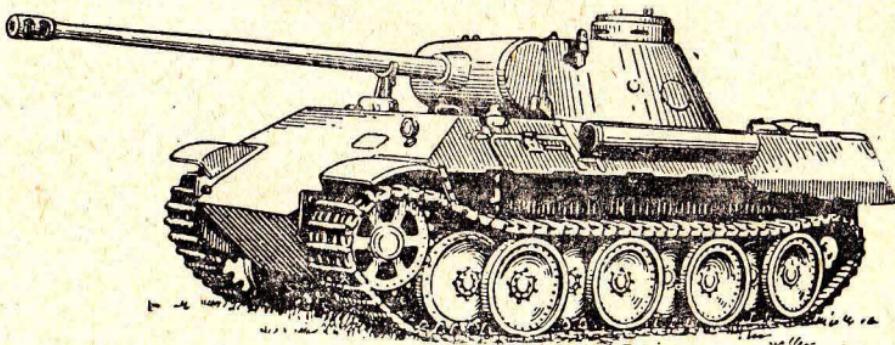
Slika 7. Nemački lovac Me-109

Glavni udar na Kursk sa severa predviđeno je da nanesu snage 9. armije na frontu od 40 km. Udarna grupacija ove armije sastavljena od tri tenkovska korpusa (šest tenkovskih, jedna motorizovana i osam pešadijskih divizija) sa ukupnim brojnim stanjem od 270.000 vojnika i oficira, 3.500 oruđa i minobacača i 1.200 tenkova i samohodnih oruđa trebalo je da probije sovjetsku odbranu između železničke pruge i auto-puta Orel — Kursk i da razvije napad na Kursk. Radi obezbeđenja dejstava ove grupacije snage dva armijska korpusa (osam pešadijskih divizija) nanosile su dva pomoćna udara na Gnjilec i Małorhangelsk. Ukupno za udar na Kursk sa severa angažovane su 23 divizije.

¹⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3. стр. 239—240

Glavni udar na Kursk sa juga predviđeno je da nanesu na frontu od 25 km snage 4. tenkovske armije koja je imala u svom sastavu dva tenkovska i jedan armijski korpus (pet tenkovskih, jedna motorizovana i dve pešadijske divizije). Armija je dobila zadatku da probije odbranu sovjetskih jedinica severoistočno od Tamarovke i produži napad duž auto-puta Bjelgorod — Kursk, da se u rejonu Kurska spoji sa 9. armijom i zajedno s njom dovrši okruženje sovjetskih snaga u kurskoj izbočini. Pomoćni udar na frontu od 15 km iz rejona Bjelgoroda na Koroču trebalo je da nanese operativna grupa »Kempf« (tri tenkovske i tri pešadijske divizije). Ukupna jačina obe udarne grupacije iznosila je 280.000 vojnika i oficira, 2.500 oruđa i minobacača i oko 1.500 tenkova i samohodnih oruđa. Spoljašnje bokove udarnih grupacija štitilo je pet pešadijskih divizija. Ukupno za napad na Kursk sa juga neprijatelj je razvio 19 divizija.

Na zapadnom delu kurske izbočine, na frontu Dmitrovsk — Orlovski — Sevsk — Riljsk — Sumi, posela je odbranu 2. nemačka armija od osam pešadijskih divizija.

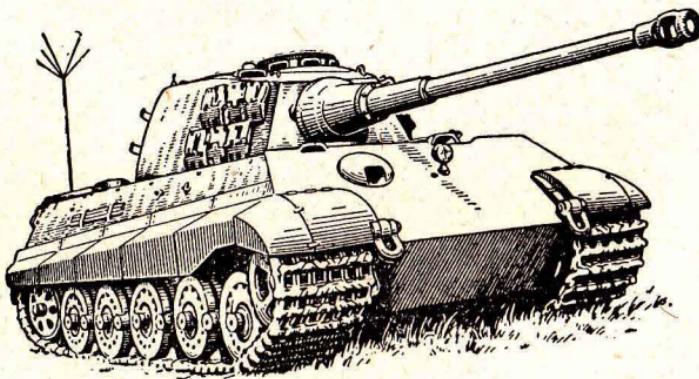
Sl. 8. Nemački tenk T-V (»panter«)

Na taj način, na luku kurske izbočine neprijatelj je prikupio 50 divizija, od kojih 14 tenkovskih i 2 motorizovane, sa ukupno 900.000 vojnika i oficira, oko 10.000 oruđa i minobacača i 2.700 tenkova i samohodnih oruđa.

Pored toga, blizu kurske izbočine nalazilo se još 20 divizija koje su se mogle brzo uputiti za podršku neprijateljskih grupacija. Neprijateljske kopnene jedinice podržavale su dve vazduhoplovne flote: 6. sa 900 i 4. sa 960 aviona.

Većina pešadijskih divizija imala je puno formacijsko brojno stanje (10.000—12.000 ljudi). Njihova vatrena moć u poređenju sa 1942. godinom znatno je porasla: broj automata se povećao sa 546 na 1.137, lakih mitraljeza sa 686 na 700, teških mitraljeza sa 72 na 102. Tenkovske divizije brojale su 15.000—16.000 ljudi i 150—170 tenkova, a motorizovane 14.000 ljudi i 65 tenkova. Neke tenkovske divizije doobile su nove tenkove »tigar« i »panter« i samohodna oruđa »ferdinand«.

Na pravcu Kurska neprijatelj nije imao opštu brojnu nadmoć. On je uspeo da postigne nadmoćnost samo na pravcima glavnih udara i to samo nad jedinicama koje su branile taktičku zonu. U zoni Centralnog fronta neprijateljska udarna grupacija bila je 1,8 puta jača u ljudstvu, 1,1 u artiljeriji i 2,1 puta u tenkovima, a u zoni Voronješ-

Sl. 9. Nemački tenk T-VI V (»kraljevski tigar«)

kog fronta — za 1,8 puta u ljudstvu, 1,3 u artiljeriji i 6,4 u tenkovima. Međutim, ova brojna nadmoćnost nije se dugo sačuvala, jer se usled pristizanja u rejon borbenih dejstava novih sovjetskih jedinica odnos snaga brzo menjao u korist naših jedinica.

Sovjetsko komandovanje blagovremeno je otkrilo plan neprijatelja, utvrdilo vreme njegovog prelaska u napad i time ga lišilo prednosti iznenađenja.

Plan letnje kampanje 1943. godine kao i plan prethodnih kampanja velikog otadžbinskog rata, kolektivno su razrađivali Vrhovna komanda, Generalštab, i vojni saveti frontova. Ovaj se plan zasnivao na zaključcima koje je izveo Vojni savet Voronješkog fronta iz ocene nastale situacije posle zimskih borbi 1942—1943. godine.

Još 21. aprila komanda Voronješkog fronta izvestila je Vrhovnu komandu da će nemačkofašističke jedinice uleti 1943. pokušati da nanesu dva udara na osnovicu kurske izbočine opštim pravcem na Kursk da bi uništile sovjetske jedinice koje su se tamo branile i da se revanširaju za poraz u bici na Volgi. Za razbijanje ovog plana predloženo je: »Oslabiti napadača, prisiliti ga da slomi zube na linijama blagovremeno organizovane odbrane, a zatim, izbravši pogodan momenat, preći u protivofanzivu i konačno ga razbiti.²⁾ Sličan plan dejstava je iznet i u predlozima Vojnog saveta Centralnog fronta.

Uzimajući u obzir mišljenje vojnih saveta Voronješkog i Centralnog fronta i Generalštaba, Vrhovna komanda donela je konačnu odluku da letnja kampanja 1943. godine počne odbranom kod Kurska. Ali, za razliku od prethodnih kampanja velikog otadžbinskog rata, prelaz u odbranu uleti 1943. nije bio prinudan i izvodio se sa unapred sračunatim ciljem, jer je sovjetska Vrhovna komanda imala u to vreme strategijsku inicijativu i dovoljno snaga i sredstava za izvođenje odlučnih napadnih dejstava. Dovršnjem odbrane kod Kurska predviđao se prelaz u protivofanzivu i konačno razbijanje neprijateljske grupacije, a zatim razvijanje opšteg napada od Velikih Luka do Tamanskog poluostrva, nanoseći glavni udar na jugozapadnom pravcu.

²⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 246.

Obrana kod Kurska predviđeno je da se izvede u zoni širine 546 km sa dva uzajamno sadejstvujuća fronta — Centralnom i Voronješkom — pod opštim rukovodstvom Vrhovne komande. Zadatak frontova bio je da upornom odbranom iscrpe i oslabe neprijateljske udarne grupacije pri njihovim pokušajima probijanja prema Kursku i da stvore uslove za prelaz u odlučnu protivofanzivu radi konačnog razbijanja neprijatelja.

Centralni front (komandant general-armije K. K. Rokosovski, član Vojnog saveta general-major K. F. Teljegin, načelnik štaba general-potpukovnik M. S. Malinjin) sastava: 48, 13, 70, 65, 60. i 2. tenkovska i 16. vazduhoplovna armija i 9. i 19. samostalni tenkovski korpus trebalo je da brani severni deo kurske izbočine širine 306 km.

Voronješki front (komandant general-armije N. F. Vatutin, član Vojnog saveta general-potpukovnik N. S. Hruščov, načelnik štaba general-potpukovnik S. P. Ivanov) sastava: 38, 40, 6. i 7. gardijska, 69. i 1. tenkovska i 2. vazduhoplovna armija, 2. i 5. gardijski tenkovski i 35. gardijski samostalni streljački korpus trebalo je da brani južni deo kurske izbočine širine 240 km.

Postojanje pomenutih snaga u sastavu svakog fronta onemogućavalo je da se širina odbrambenih zona opštевojnih armija, u odnosu na odbrambenu operaciju bitke na Volgi, skrati više od dva puta i iznosi prosečno 50—60 km, i da se od tenkovskih armija i samostalnih tenkovskih korpusa formiraju snažni drugi ešeloni frontova za nanošenje protivudara iz dubine odbrane. Sve je to doprinelo stvaranju velike gustine jedinica i borbene tehnike u odnosu na pravcima napada neprijateljskih udarnih grupacija, što se u prethodnim odbrambenim operacijama još nije dogodilo.

Radi povećanja dubine odbrane kod Kurska blagovremeno je grupisana strategijska rezerva Vrhovne komande — Stepski front sastava: četiri (5. gardijska, 27, 53. i 47) opštевojne armije, 5. gardijska tenkovska i 5. vazduhoplovna armija, dva tenkovska korpusa (4. gardijski i 10), 1. gardijski mehanizovani korpus i tri (7, 3. i 5) gardijska

konjička korpusa (komandant fronta general-pukovnik I. S. Konjev, član Vojnog saveta general-potpukovnik I. Z. Susajkov, načelnik štaba general-potpukovnik M. V. Zaharov). Frontu je naređeno da spreči neprijatelju prodiranje u istočnom pravcu u slučaju proboga u zoni Centralnog ili Voronješkog fronta i istovremeno da se pripremi za nanošenje protivudara u pravcu Maloarhangelska, Kurska i Belgoroda. Stepski front takođe je predviđen za povećanje jačine udara na odlučujućem pravcu pri prelasku sovjetskih jedinica u protivofanzivu.

Duž orelske izbočine raspoređene su jedinice levog krila Zapadnog fronta i Brjanskog fronta, čiji je zadatak bio da počnu napadna dejstva na orelskom pravcu, odmah posle odbijanja neprijateljskog napada na Kursk sa severa.

Kurska bitka, koja je trajala mesec i po dana, predstavlja kompleks odbrambenih i napadnih operacija, međusobno povezanih jedinstvenim ciljem i planom i deli se na dva perioda: period odbrane i period protivofanzive.

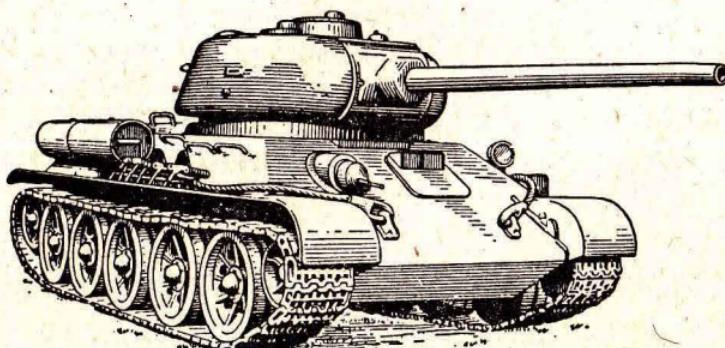
2. Odbrambene operacije sovjetskih jedinica

(skica 9)

Za razliku od odbrambenih operacija kod Moskve i u bici na Volgi odbrambene operacije kod Kurska nisu planirane u toku odstupanja, već za vreme privremene stabilizacije fronta, u periodu tromesečnog zatišja koje je nastupilo posle zimske kampanje 1942—1943. godine. Za to vreme sovjetske jedinice organizovale su na kurskoj izbočini duboko ešeloniranu odbranu sa nekoliko odbrambenih pojaseva i naročito jaku na najverovatnijim pravcima neprijateljskih glavnih udara.

Komandant Centralnog fronta bio je ubedjen da će neprijatelj preći u napad iz rejona južno od Orela na jednom od tri sledeća pravca: na prostoru između železničke pruge i auto-puta Orel — Kursk, preko Fateža na Kursk i istočno od pomenute železničke pruge na Maloarhangelsk; smatralo se da je prvi pravač najverovatniji.

Širina sva tri ova pravca iznosila je 95 km. Ovde su se nalazile, u prvom ešelonu, tri opštevojne armije (48, 13. i 70), a na čitavom ostalom frontu od 211 km dve armije (65. i 60). Najjača grupacija jedinica stvorena je na prostoru između železničke pruge i auto-puta Orel — Kursk, gde je u zoni širine 32 km posela odbranu 13. armija pod komandom general-potpukovnika N. P. Puhova. Njen operativni raspored bio je u dva ešelona. U prvom ešelonu na glavnom i drugom odbrambenom pojusu, branili su se 15. i 29. streljački korpus, a u drugom ešelonu, na armijskom i prvom frontovskom odbrambenom položaju, 17.

Sl. 10. Srednji tenk T-34-85

gardijski streljački korpus. Na ovim položajima raspoređen je i 18. gardijski streljački korpus koji se nalazio u rezervi komandanta fronta. Ukupna dubina četiri odbrambena pojasa iznosila je 40—45 km, što je znatno prelazilo dubinu odbrane sovjetskih jedinica u bitkama kod Moskve i na Volgi.

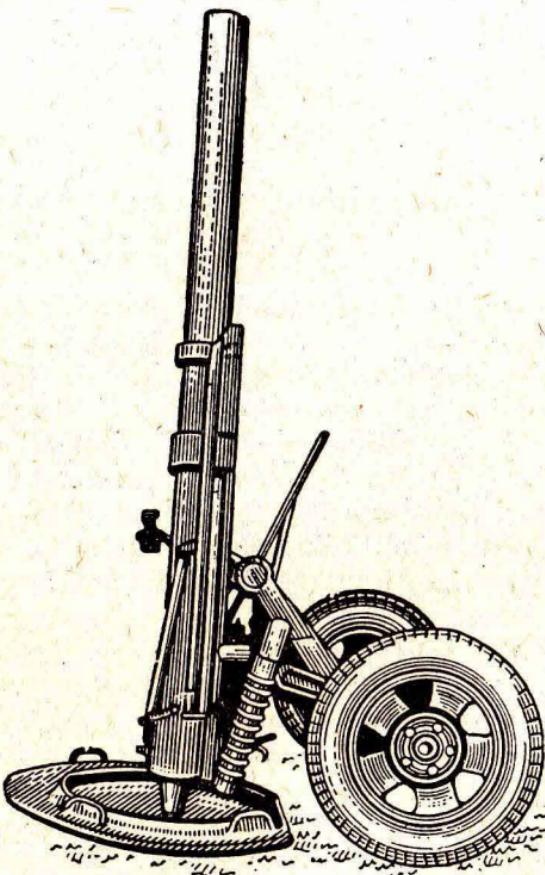
U drugom ešelonu fronta, iza 13. i 70. armije, nalazila se takođe i 2. tenkovska armija (3. i 16. tenkovski korpus). Rezervu fronta sačinjavali su 18. gardijski streljački, jedan konjički, dva tenkovska korpusa (9. i 19.) i nekoliko lovačkih protivtenkovskih artiljerijskih jedinica. Drugi ešelon i rezerva fronta predviđeni su da u sadejstvu sa opštevojnim armijama i uz podršku masovnih udara artillerije i avijacije nanose protivudare iz dubine odbrane.

Komandant Voronješkog fronta računao je da neprijatelj može da pređe u napad isto tako na tri pravca: iz rejona Belgoroda — na Obojanj i Koroču iz rejona Volčanska — na Novi Oskol (50 km istočno od Koroče). Širina ovih pravaca iznosila je 114 km. Ovde su se u prvom ešelonu fronta branile 6. i 7. gardijska armija, a na ostalom frontu od 130 km 38. i 40. armija. U drugom ešelonu fronta, iza 6. i 7. gardijske armije, na obojanjskom pravcu nalazila se 1. tenkovska armija (31. i 6. tenkovski i 3. mehanizovani korpus), a na koročanskom pravcu posela je armijski odbrambeni položaj 69. armija. U rezervi fronta nalazili su se 2. i 5. gardijski tenkovski i 35. gardijski streljački korpus. Tenkovski korporusi zajedno sa 1. tenkovskom armijom pripremali su protivudare, a streljački korpus poseo je prvi frontovski odbrambeni položaj na koročanskom pravcu.

U planiranju odbrambenih operacija kod Kurska karakteristična je blagovremena razrada nekoliko varijantata dejstava jedinica, polazeći od verovatnih pravaca neprijateljskih udara, što nije bio slučaj u odbrambenim operacijama kod Moskve i na Volgi. Komanda Centralnog fronta razradila je tri, a Voronješkog fronta četiri varijante dejstava. Po planu komandanata, opštivojne armije trebalo je da drže taktičku zonu odbrane, a oklopne jedinice da nanose protivudare. Svaka varijanta proučavala se u jedinicama.

Odbranu u taktičkoj zoni, koja se sastojala od dva pojasa, organizovali su streljački korporusi. Oni su imali borbeni poredak u dva ešelona: dve streljačke divizije posedale su odbranu na glavnem, a jedna divizija na drugom odbrambenom pojasu. Ostali elementi borbenog poretku u streljačkim korporusima nisu stvarani usled nedostatka formacijskih sredstava, a armijska sredstva ojačanja pridavana su pretežno streljačkim divizijama. Samo u pojedinim slučajevima stvarane su tenkovske i artiljerijske protivtenkovske rezerve. Širina odbrambene zone streljačkog korpusa iznosila je 12—18 km, a streljačke divizije 6—9 km.

Borbeni poreci streljačkih divizija sastojali su se obično od dva ešelona (po dva streljačka puka u prvom i po jedan puk u drugom ešelonu), od artiljerijskih grupa za podršku pešadije, artiljerijske protivtenkovske rezerve, opšte rezerve i pokretnog odreda za zaprečavanje. U nekim divizijama stvarane su divizijske artiljerijske grupe za daljnja dejstva.

Sl. 11. Minobacač 160 mm, model 1943.

Streljačke divizije koje su se branile na pravcima ugroženim od tenkova ojačane su samostalnim tenkovskim brigadama ili tenkovskim pukovima kao i samohodnim-

artiljerijskim pukovima, koji su upotrebljavani po vodovima i četama u borbenim porecima pešadije, ojačavajući je u protivtenkovskom smislu, ili su ulazili u sastav protivtenkovskih otpornih tačaka i rejona, ili pak ostajali u rezervi za izvršenje protivnapada. Taktička gustina tenkova iznosila je prosečno 5—7 tenkova na 1 km fronta.

Broj artiljerijskih oruđa u odbrani kod Kurska povećan je u poređenju sa bitkom na Volgi preko 3 puta. Ovo je omogućilo još veće koncentrisanje artiljerije na odlučujućim pravcima.

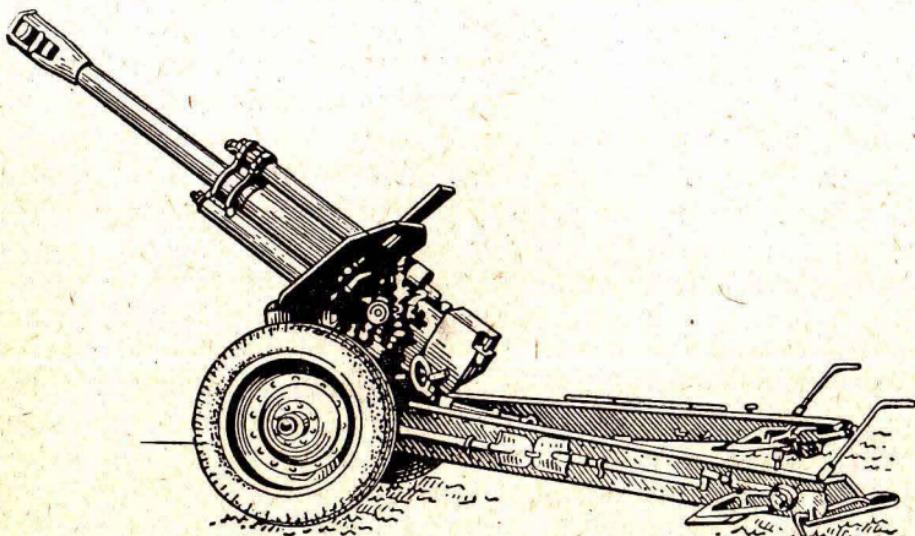
Na primer, u zoni 13. armije Centralnog fronta koncentrisano je oko 50% svih artiljerijskih jedinica RVK koje su se nalazile u sastavu fronta, što je dozvolilo stvaranje gustine artiljerije u prosjeku oko 50 oruđa i minobacača na 1 km fronta, a na pravcu napada neprijateljske udarne grupacije 92 oruđa. Ovo je bila najveća gustina artiljerije u odbrambenim operacijama velikog otadžbinskog rata. Bilo je blagovremeno isplanirano gađanje neprijateljskih kolona u pokretu, pripremljena je nepokretna i pokretna zaprečna vatra na verovatnim pravcima dejstava neprijateljskih tenkova i predviđena koncentracija vatre po rejonima prikupljanja neprijateljskih jedinica. Veliki deo artiljerijskih oruđa izdvajao se za neposredno gađanje i za upotrebu u svojstvu zavaravajućih oruđa.

Radi sprečavanja organizovanog napada neprijateljskih udarnih grupacija predviđena je artiljerijska protivpriprema kod oba fronta.

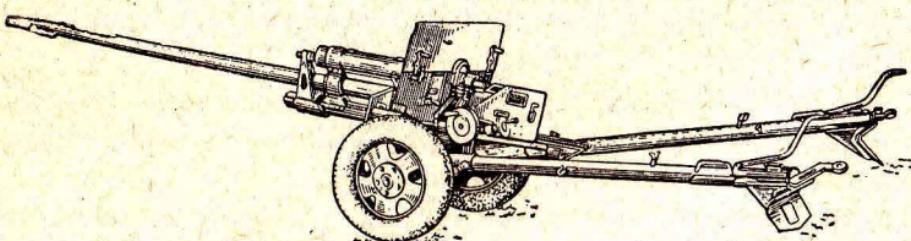
Štabovi frontova detaljno su planirali avijacijsko obezbeđenje odbrambenih operacija u kojem su učestvovali 2, 16. i 17. vazduhoplovna armija i deo avijacije za daljnja dejstva, sa ukupnim brojnim stanjem od oko 3.000 aviona. Time se postizala nadmoćnost u avijaciji nad neprijateljem za 1,5 puta, a u lovačkoj za 1,7 puta.³⁾

³⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 400.

Predviđeno je da se avijacijska protivpriprema izvede u sadejstvu sa artiljerijom radi nanošenja udara po rejonima prikupljanja neprijateljskih jedinica, po komandnim mestima, osmatračnicama i neprijateljskim aerodromima. U odbrambenoj operaciji avijacija je trebalo da

Sl. 12. Haubica 152 mm, model 1943.

Sl. 13. Protivtenkovski top 57 mm, model 1943.

nanosi snažne bombarderske udare po borbenim porecima neprijateljskih jedinica u napadu, a takođe i da podržava opštvojne i tenkovske jedinice u borbi.

Rukovođenje jedinicama u odbrambenim operacijama ostvarivano je sa komandnih mesta i osmatračnica. U ar-

mijama oni su se nalazili iza združenih jedinica koje su dejstvovali na najverovatnijim pravcima napada neprijateljskih udarnih grupacija. Komandna mesta streljačkih korpusa nalazila su se 8—10 km, a osmatračnice 2—3 km od prednjeg kraja. U streljačkim divizijama komandna mesta postavljena su na 4—5 km, a osmatračnice na 1—2 km. U blizini komandnih mesta združenih jedinica postavljana su komandna mesta artiljerijskih i tenkovskih streljina, što je olakšavalo sadejstvo i upravljanje jedinicama u borbi.

Inžinjerijsko uređenje odbrane kod Kurska bilo je znatno poboljšano i izvodilo se prema specijalnoj instrukciji Generalštaba Crvene armije o izgradnji odbrambenih položaja u kojoj je uopšteno iskustvo prethodnih operacija.

Novinu u inžinjerijskom uređenju odbrane kod Kurska predstavljalo je veliko povećanje dubine i taktičke i operativne odbrambene zone. Svaka opštevojna armija Centralnog i Voronješkog fronta izgrađivala je po tri odbrambena pojasa, od kojih su dva, glavni i drugi, predstavljali taktičku zonu odbrane ukupne dubine 16—20 km, a treći armijski odbrambeni pojas. Osnova svih pripremljenih odbrambenih pojaseva bio je široko razvijeni sistem neprekidnih rovova i saobraćajnica. Svaki front takođe je uređivao po tri frontojske odbrambene linije. Zato je dubina odbrane fronta dostizala 120—130 km, a na odlučujućim pravcima 150—190 km. Osim toga, u pozadini kurske izbočine jedinice Stepskog fronta i mesno stanovništvo izgrađivali su još dve linije odbrane. Na taj način, prvi put u velikom otadžbinskom ratu stvorena je na kurškoj izbočini odbrana od osam pojaseva, ešeloniranih na dubini od oko 300 km.

Najjače je utvrđivan glavni odbrambeni pojas dubine 5—6 km. On se sastojao od 2—3 položaja, od kojih je svaki imao nekoliko linija rovova međusobno udaljenih 150—250 m, spojenih saobraćajnicama.

Pred prednjim krajem glavnog odbrambenog pojasa i u njegovoj dubini postavljene su žičane prepreke, fugase i protivtenkovski stubovi; stvarana je gusta mreža teških

i lakih brinkera, protivtenkovskih rovova i minskih polja. Na verovatnim pravcima napada neprijateljskih udarnih grupacija dolazilo je prosečno na 1 km fronta odbrane 1.500 protivtenkovskih i 1.700 protivpešadijskih mina, što je 6 puta prelazilo gustinu miniranja u odbrani kod Moskve a u bici na Volgi 4 puta.

Velika pažnja poklanjala se izgradnji bataljonskih odbrambenih rejona i protivtenkovskih otpornih tačaka. Bataljonski rejon odbrane u koji su ulazile četne i vodne otporne tačke stvarao se na odsecima širine 2,5 i dubine 1,5 km. Dva-tri bataljonska rejona, ešelonirana u dubinu, sačinjavali su pukovski odbrambeni rejon, čija je širina dostizala 4—5 km, a dubina 3—4 km.

Usavršavala se i organizacija protivtenkovske odbrane. Protivtenkovske otporne tačke (PTOT) raspoređivane su u šahovskom poretku na svaka 2—2,5 km. U njihov sastav obično su uključivana tri do pet oruđa, do pet protivtenkovskih pušaka, dva do pet minobacača, oko voda pionira i odelenje automatičara, a ponekad i manje jedinice tenkova i samohodnih artiljerijskih oruđa. Nekoliko PTOT u pukovskim odbrambenim rejонима objedinjavano je u protivtenkovske rejone. Protivtenkovska odbrana organizovana je na čitavoj dubini taktičke zone, a na odlučujućim odsecima protezala se u operativnu zonu, dostižući dubinu od 35 km. Protivtenkovske otporne tačke i rejoni štićeni su inžinjerijskim minskim i protivtenkovskim preprekama.

U sistemu protivtenkovske odbrane važno mesto zauzimali su pokretni odredi za zaprečavanje, sastavljeni od pionirske čete do inžinjerijskog bataljona (brigade) i ojačani automatičarima. Odredi su bili potpuno motorizovani i služili su za brzo postavljanje protivtenkovskih prepreka u toku borbe na pravcima kretanja neprijateljskih tenkova.

Najvažnije manevarsко sredstvo protivtenkovske odbrane bile su artiljerijske protivtenkovske rezerve, jačine od jedne ojačane baterije protivtenkovskih oruđa do lovačke protivtenkovske artiljerijske brigade. Takav si-

stem protivtenkovske odbrane povećavao je njenu stabilnost.

Protivvazdušnu odbranu kod Kurska izvodili su: lovačka avijacija frontova, protivavionske artiljerijske divizije, samostalni protivavionski artiljerijski pukovi i divizioni, a takođe i dve lovačke vazduhoplovne divizije zemaljske PVO. Za borbu sa neprijateljskim avionima angažovan je veliki broj mitraljeza, puškomitraljeza i protivtenkovskih pušaka koji su se nalazili u taktičkoj odbrambenoj zoni. Njihove posluge bile su ranije obučene i gađanju ciljeva na zemlji i u vazduhu.

Protivavionska artiljerijska zaštita stvarana je radi odbijanja udara neprijateljske avijacije sa bilo kog pravca na daljim prilazima štićenih jedinica i objekata. Predviđala se i upotreba protivavionske artiljerije za neposredno gađanje neprijateljskih tenkova.

U sistemu PVO veliki značaj je pridavan brižljivom maskiranju jedinica i borbenih položaja. Stvarani su lažni rejoni koncentracija jedinica i borbene tehnike. Organizovana je široko razvijena služba VOJIN koja je omogućavala brzo obaveštavanje jedinica o vazdušnoj opasnosti.

Poboljšalo se takođe i materijalno-tehničko obezbeđenje jedinica. Kod Kurska su prvi put u velikom otadžbinskom ratu postojale rezerve svih materijalnih sredstava ne samo za podmirivanje potreba jedinica u odbrambenoj operaciji već i za brzo prelaženje u protivofanzivu. Rezerve materijalnih sredstava stvarane su u jedinicama i skladištima. Pored toga, izdvajala se rezerva svih vrsta materijalnih sredstava za manevriranje u toku operacije. Tereti su u jedinice doturani svim sredstvima transporta, ali auto-transportu je pripadala glavna uloga. Blagovremeno su opravljeni putevi, mostovi, izrađeni kolonski putevi i organizovano tačno regulisanje saobraćaja. Predviđalo se da se sposobljavanje borbene tehnike u toku borbe vrši trupnim remontnim sredstvima na mestima njihovog izbacivanja iz stroja ili na specijalnim sabiralištima oštećenih vozila (SOV), koja je trebalo da se razviju na svim pravcima dejstava jedinica. Korpusna i brigadna

SOV ojačavana su remontnim ekipama iz sastava armijskih remontnih bataljona za izvršenje srednjeg remonta. Sve ove mere doprinele su brzom vraćanju u stroj oštećene tehnike, a zahvaljujući tome jedinice su bile uvek dobro popunjene tehničkim sredstvima.

U skladu sa planom odbrambene operacije izvodila se i borbena priprema jedinica. Na specijalno uređenom zemljištu za obuku, jedinice su se obučavale odsecanju ukljinjenih neprijateljskih tenkova od pešadije koja iza njih napada i njihovom odvojenom uništavanju. Naročita pažnja u obuci poklanjala se organizovanju sadejstva svih rodova vojske koji učestvuju u protivnapadima. Prema blagovremenu razrađenim varijantama plana protivudara vršilo se detaljno izviđanje pravaca izlaska na linije razvijanja jedinica. Na ovim linijama blagovremeno su se kopali i temeljito maskirali rovovi, skloništa i drugi objekti za smeštaj ljudstva, borbene tehnike, komandnih mesta i osmatračnica.

Oficirski sastav pripremao se za operaciju na komandno-štabnim vežbama na kojima su učestvovali predstavnici svih rodova vojske. Na vežbama su obrađivani metodi rukovođenja jedinicama, načini pružanja pomoći i podrške jedinicama raznih rodova vojske i uzajamnog izveštavanja po fazama boja i operacije.

Naročito mesto u planovima operacije zauzimao je neprijateljsko-politički rad u jedinicama, koji se izvodio u duhu proglaša Komunističke partije posvećenih 15-go dišnjici Crvene armije (1943) i prvomajskom prazniku. Komunistička partija pozivala je sve borce Crvene armije da učvrste i prošire uspehe zimskih borbi, radi čega je potrebno da se neumorno usavršava borbena obuka i svestrano učvršćuje disciplina i red i povećava organizovanost. Od starešina Crvene armije Partija je zahtevala da dobro savladaju ratnu veštinu i neumorno poboljšavaju borbenu uvežbanost jedinica.

Veliki značaj za uspešno izvršenje zadataka postavljenih sovjetskim jedinicama imala je direktiva CK SKP(b) od 24. maja 1943. o reorganizaciji partijskih i

komsomolskih organizacija u Crvenoj armiji i o jačanju uloge frontovskih, armijskih i divizijskih listova. Ovom direktivom bilo je predviđeno »...stvaranje osnovnih partijskih i komsomolskih organizacija u bataljonima, pojačanje armijske štampe i pretvaranje listova u važan instrument političkog rada...«⁴⁾

Izvedena reorganizacija dovela je do daljeg oživljavanja partijsko-političkog rada, jačanja partijskog aktiva i povećanja uloge partijskih i komsomolskih organizacija u oružanim snagama, što je predstavljalo važan faktor u obezbeđenju uspešnog izvršenja svih postavljenih zadataka.

Odbrambenim dejstvima naših jedinica prethodile su snažne artiljerijske protivpripreme izvedene na oba fronta noću 4/5. jula. Artiljerija je tukla rejone koncentracije neprijateljske pešadije i tenkova, vatrene položaje artiljerije, komandna mesta i osmatračnice, a na Voronješkom frontu, pored toga, još i mesta prikupljanja sredstava za prelaz za postavljanje mostova preko Severnog Doneca. Na taj način, neprijatelj je još pre početka napada pretrpeo velike gubitke u živoj sili i borbenoj tehnici; bio je takođe narušen i sistem komandovanja njegovim jedinicama.

Istovremeno sa artiljerijskom protivpripremom, avijacija je nanosila udare po neprijateljskim aerodromima. Ali njena dejstva bila su nedovoljno efikasna i neprijatelj je uspeo da sa nekih aerodroma polete njegovi avioni.

Bez obzira na velike gubitke, nemačkofašističke jedinice su 5. jula ujutro prešle u napad na oba fronta. U zoni Centralnog fronta glavni udar izvršen je na Oljhovatku, a pomoćni udari na Gnilec i Maloarhangelsk. Na Voronješkom frontu glavni udar usledio je na Obojanju, a pomoćni na Koroču.

Sovjetske jedinice dočekale su neprijatelja organizovanom vatrom iz svih vrsta oružja. Međutim, ne obazirući se na ogromne gubitke, Nemci su neprekidno povećavali snage iz dubine i težili da po svaku cenu probiju našu

⁴⁾ КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза, Изд-во политической литературы, 1958, стр. 378.

odbranu. Tek posle petog napada neprijatelj je uspeo da probije glavni odbrambeni pojas jedinica 13. armije Centralnog fronta i da krajem prvog dana bitke napreduje na pravcu svog glavnog udara svega 6—8 km. Na pomoćnim pravcima hitlerovci su pretrpeli potpuni neuspeh.

U zoni Voronješkog fronta neprijatelj je krajem prvog dana napada probio glavni odbrambeni pojas sovjetskih jedinica na pravcu svog glavnog udara — Belgorod — Obojanj na frontu 6. gardijske armije i napredovao u dubinu od 8 do 10 km. Na pomoćnom (koročanskom) pravcu neprijatelj je forsirao Severni Donec i ovladao mostobranom.

U žestokim borbama u vazduhu neprijatelj je pokušavao da zadrži prevlast makar i za kratko vreme, i to samo na pravcima glavnih udara svojih kopnenih jedinica.⁵⁾ Ali ovaj neprijateljev pokušaj osuđetile su 16. i 2. vazduhoplovna armija. One su od prvog dana operacije počele da preotimaju inicijativu dejstva od neprijatelja, da menjaju situaciju u vazduhu u svoju korist i sigurnije podržavaju dejstva jedinica u odbrani.

Mada prvog dana operacije borbena dejstva u zoni Centralnog i Voronješkog fronta nisu prešla okvire glavnog odbrambenog pojasa, komandanti su doneli odluku da se ujutru drugog dana operacije uvedu u borbu drugi ešeloni i rezerve radi brzog uspostavljanja položaja.

Jedinice drugog ešelona i rezerve Centralnog fronta trebalo je da nanesu protivudar po neprijateljskoj glavnoj grupaciji koja se uklinila u našu odbranu. Radi toga je 2. tenkovska armija sa operativno potčinjenim joj 19. tenkovskim korpusom (komandant armije general-potpukovnik tenkovskih jedinica A. G. Rodin, a od 10. jula general-potpukovnik tenkovskih jedinica S. I. Bogdanov), u sadejstvu sa 13. armijom i uz podršku 16. vazduhoplovne armije, trebalo da nanese protivudar po vrhu neprijateljskog klina, a jedinice 48. i 70. armije po obe njegove strane. Radi

⁵⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 401.

narastanja snaga iz dubine odbrane u toku protivudara, predviđeno je da se dovede iz rezerve fronta u rejon Arsenjevskog 9. tenkovski korpus za dejstva u pravcu Ponira ili Samodurovke. U toku noći 5/6. jula tenkovske jedinice prebačene su u zonu odbrane 13. armije i posele polazne položaje za nanošenje protivudara.

Noću 5/6. jula neprijatelj je takođe izvršio pregrupisanje svojih jedinica, pripremajući se da u zoru obnovi napad na Kursk.

Da bi preduhitrio neprijatelja i konačno razbio njegov plan, komandant Centralnog fronta naredio je jedinicama da pristupe izvršenju postavljenih zadataka, ne čekajući potpunu koncentraciju svog drugog ešelona i rezerve. Posle snažnog udara artiljerije i avijacije, počela su borbeni dejstva protivudarne grupacije fronta. Pri tome jedinice 2. tenkovske armije nisu stupile u borbu istovremeno, što je negativno uticalo na čitav tok operacije. Protivudar nije doveo do osvajanja zemljišta i uspostavljanja ranijeg položaja. Šta više, jedinice Centralnog fronta morale su da se utvrde u odbrani na drugom odbrambenom pojusu.

Istovremeno, neprijateljska grupacija pretrpela je tako velike gubitke u toku protivudara da je bila prisiljena sledećih dana naglo da skrati front napada i da odustane od aktivnih dejstava na pomoćnim pravcima. Neprijatelj je pokušavao da probije naš drugi odbrambeni pojus, samo na uskom odseku Poniri — Oljhovatka.

Na ovom pravcu, već noću 6/7. jula posela je odbranu 2. tenkovska armija sa operativno potčinjenim joj 19. tenkovskim korpusom. Operativni raspored armije bio je u jednom ešelonu, a u rezervu je izdvojena jedna tenkovska brigada. Širina zone odbrane armije iznosila je oko 30 km, a njenih korpusa 12 km. Borbeni poreci tenkovskih korpusa bili su u dva ešelona. Svaka brigada prvog ešelona korpusa branila je odsek širine 3—4 km. Pošto tenkovski korpsi nisu dobili samostalne zone odbrane, već su dejstovali zajedno sa streljačkim divizijama 13. armije, gustina protivtenkovskih sredstava na pravcu napada

neprijateljske tenkovske grupacije znatno se povećala, što je dovelo do povećanja opšteg otpora jedinica Centralnog fronta. Ovakva upotreba tenkovskih armija u odbrambenoj operaciji fronta predstavljala je novinu u ratnoj veštini i bila dokaz o širenju kruga mogućih zadataka velikih tenkovskih i mehanizovanih jedinica u takvim operacijama.

Najžeće borbe na drugom odbrambenom pojasu razvile su se 7. jula ujutru u rejonu Ponira, gde se braniла 307. streljačka divizija. U dejstvima ove divizije bilo je karakteristično blagovremeno uvođenje u borbu drugog ešelona ili rezerve za odbijanje udara neprijatelja, kako pred prednjim krajem tako i pri njegovom uklinjavanju u dubinu odbrane.

Najveći efekat u upotrebi tenkova u odbrani postizao se njihovim dejstvom kosom vatrom iz zaklona sa mesta, u kombinaciji sa snažnim protivnapadima u bok i pozadinu neprijateljskih uklinjenih tenkovskih grupacija. Vešto su dejstvovali i pokretni odredi za zaprečavanje. Oni su brzo postavljali minska polja i druge protivtenkovske prepreke na pravcima kretanja neprijateljskih tenkova, prisiljavajući ih da menjaju pravac kretanja i da svoje bokove izlažu vatri naše protivtenkovske artiljerije i tenkova.

Veliki značaj u odbrani imalo je brzo prebacivanje jedinica sa nenačinljivih odseka fronta na ugrožene pravce. Kada je 9. jula neprijatelj zauzeo centralni deo Ponira, u ovaj rejon brzo su dovedene jedinice 4. gardijske streljačke divizije i 3. tenkovskog korpusa. One su iz pokreta stupile u borbu, izbacile neprijatelja iz Ponira i povratile izgubljeni položaj. Blagovremena priprema vatrenih položaja za tenkove i samohodna artiljerijska oruđa na više pravaca i uređenje prilaza do njih omogućavali su tenkovskim jedinicama da za kratko vreme stvaraju na odsecima neprijateljskog proboga snažnu tenkovsku barijeru i zaustavljaju napredovanje neprijatelja.

Odbrambena operacija Centralnog fronta, u poređenju sa prethodnim odbrambenim operacijama, znatno je manje trajala. Krajem četvrtog dana bitke, nemačkofašističke

jedinice koje su napadale severno od Kurska već su bile toliko iscrpljene i oslabljene da su i same bile prisiljene da prelaze u odbranu. Istina, sledeća dva dana neprijatelj je pokušao da zauzme Ponire, ali su se svi njegovi napadi razbijali o čvrstu odbranu naših jedinica.

Slamanju nemačkog napada na orelsko-kurskom pravcu doprinela su i uspešna dejstva naše avijacije koja je izvojevala punu prevlast u vazduhu. Jurišnici i bombarderi, štićeni lovcima, nanosili su masovne udare po vatreним položajima artiljerije, borbenim porecima pešadije i tenkova neprijatelja i zadržavali dolazak njegovih novih jedinica na bojište.

Opšta dubina neprijateljskog napredovanja, postignuta po cenu velikih napora i žrtava, iznosila je samo 10—12 km. Pri tome neprijatelj nije postigao nikakve operativne uspehe. Šta više, on se nije mogao da zadrži na zauzetim položajima. 15. jula, nekoliko dana posle razbijanja neprijateljskog napada, jedinice Centralnog fronta prešle su u protivofanzivu. Do 17. jula one su povratile izgubljene položaje, a zatim, zajedno sa jedinicama Zapadnog i Brjanskog fronta učestvovale u razbijanju nemačkofašističke grupacije na orelskoj izbočini.

Komandant Voronješkog fronta predviđao je u početku da snagama drugog ešelona i rezerve izvrši snažan protivudar i po uklinjenim jedinicama 4. tenkovske armije neprijatelja i po njegovoj operativnoj grupi »Kempf«. Ali, kada se utvrdilo da su napred isturene prednje brigade 1. tenkovske armije, u borbama za glavni odbrambeni pojas, pretrpele velike gubitke od vatre neprijateljskih teških tenkova, smatrano je za celishodno uzdržati se privremeno od nanošenja protivudara i upornom odbranom nastaviti iznuravanje neprijatelja.

Zbog toga je 1. tenkovska armija (komandant general-potpukovnik tenkovskih jedinica M. E. Katukov) noću 5/6. jula, zajedno sa 6. gardijskom armijom, posela drugi odbrambeni pojas na frontu od 35 km Melovo — Rakovo. Njen operativni raspored bio je u dva ešelona. U prvom ešelonu branili su se 6. tenkovski i 3. mehanizovani korpus,

u drugom se nalazio 31. tenkovski korpus, a u rezervi 180. tenkovska brigada upućena iz 38. armije. Sva artillerija i minobacači pridani su korpusima prvog ešelona. Armijски pokretni odred za zaprečavanje sastojao se od dva inžinjerska bataljona. Korpsi i brigade imali su svoje borbene poretke takođe u dva ešelona. Širina odbrambene zone brigada iznosila je 4—5 km, a dubina 5—6 km.

Istovremeno sa 1. tenkovskom armijom, položaje na drugom odbrambenom pojasu poseli su 5. i 2. tenkovski gardijski korpus. 5. korpus branio se na liniji Jakovljevo — Teterevino, a 2. korpus na liniji Roždestvenka — Družni. Širina odbrambenih zona korpusa iznosila je 16—19 km.

Pošto takva upotreba tenkovske armije i tenkovskih korpusa nije predviđena planom operacije, trebalo je da se na brzu ruku u toku noći ukopaju tenkovi, da se organizuje vatreni sistem, sadejstvo i sl. Bez obzira na kratko vreme, 6. jula ujutru na obojanjskom pravcu stvorena je snažna tenkovska barijera od četiri tenkovska i jednog mehanizovanog korpusa, što je odlučujuće uticalo na kasniji tok operacije Voronješkog fronta.

6. jula ujutro neprijatelj je ponovio napad, nastojeći da snažnim tenkovskim maljem probije odbranu sovjetskih jedinica i da krene auto-putem Belgorod — Obojanj prema Kursku. Ali njegov napad odbile su jedinice 3. mehanizovanog korpusa i 51. gardijske streljačke divizije. Tako da je neprijatelj pregrupisao svoje snage i naneo novi udar na spoju 3. mehanizovanog i 5. gardijskog tenkovskog korpusa pravcem Lučki — Ozerovski, probio naš drugi odbrambeni pojas i do kraja 7. jula napredovao u dubinu oko 18 km. Pokušaj likvidacije ovog proboga, uvođenjem u borbu 31. tenkovskog korpusa iz drugog ešelona 1. tenkovske armije doveo do željenih rezultata, jer se korpus zadržao kod mosta preko reke Solotinke, koji su preuranjeno srušili pioniri 6. gardijske armije, i ušao u borbu neorganizovano.

S obzirom na veliku aktivnost neprijatelja na obojanjskom pravcu, Vrhovna komanda je noću 6/7. jula ojačala Voronješki front sa dva (10. i 12) samostalna tenkovska korpusa i izdala naređenje za pomeranje strategijske rezerve bliže mestu borbenih dejstava: iz Stepskog fronta ka rejonu Prohorovke upućena je 5. gardijska armija pod komandom general-potpukovnika A. S. Žadova i 5. gardijska tenkovska armija pod komandom general-potpukovnika tenkovskih jedinica P. A. Rotmistrova. Osim toga, iz sastava Jugozapadnog fronta angažovana je 17. vazduhoplovna armija pod komandom general-potpukovnika avijacije V. A. Sudeca, za dejstva u zoni odbrane Voronješkog fronta.

Kao i ranije, nemačkofašističko komandovanje poklanjalo je glavnu pažnju obojanjskom pravcu, nastojeći da se najkraćim putem probije ka Kursku. Ali odbrana koju su organizovale jedinice 6. gardijske i 1. tenkovske armije i ovamo dovedene velike snage protivtenkovske artiljerije i druga sredstva ojačanja bila je nesavladiva za snažnu neprijateljsku grupaciju.

Do kraja 9. jula neprijatelj je napredovao u dubinu naše odbrane 30—35 km i na nekim odseцима približio se armijskom odbrambenom pojasu 6. gardijske armije. Međutim, njegov dalji napad bio je konačno zaustavljen na liniji reka Pena — Melovo. Neprijateljeva namera da se probije ka Kursku preko Obojanja bila je osujećena. Zato su Nemci odlučili da pregrupišu svoje glavne snage na prohorovski pravac da bi obilaznim putem izbili ka Kursku. Međutim, sovjetsko komandovanje blagovremeno je uputilo tamo svoje rezerve. 5. gardijska armija, pridana Voronješkom frontu, posela je 11. jula ujutro odbranu na odseku Obojanj — Prohorovka. 5. gardijska tenkovska armija, sastavljena od 18. i 29. tenkovskog i 5. gardijskog mehanizovanog korpusa, koncentrisala se u rejonu Prohorovke, gde je bila ojačana 2. tenkovskim i 2. gardijskim tenkovskim korpusom. 12. jula u armiji se nalazilo 850 tenkova i samohodnih artiljerijskih oruđa. 1. tenkovska

armija ojačana je 10. i 5. gardijskim tenkovskim korpusom i 309. streljačkom divizijom.

Raspolažući takvima snagama, komandant Voronješkog fronta odlučio je da 12. jula nanese snažan protivudar na oba boka ukljinjene neprijateljske grupacije radi njenog okruženja i uništenja. Glavni udar trebalo je da nanesu 5. gardijska tenkovska i 5. gardijska armija iz rejona Prohorovke, opštim pravcem na Jakovljevo i u sadejstvu sa 6. gardijskom i 1. tenkovskom armijom da uspostave položaje koje su ranije držale.

Za vreme dok su se naše jedinice spremale za nanošenje protivudara, neprijatelj je završio pregrupisavanje svojih snaga na prohorovski pravac. Njegova glavna grupacija, predviđena za udar na Prohorovku sa zapada, imala je u svom sastavu oko 700 tenkova, među kojima preko 100 tenkova »tigar« i samohodnih oruđa »ferdinand«. Pored toga, južno od Prohorovke koncentrisala se još jedna neprijateljska grupacija sa oko 300 tenkova. Ukupno na prohorovskom pravcu je 12. jula dejstvovalo oko 1.000 neprijateljskih tenkova i samohodnih oruđa, što je na pravcu glavnog udara predstavljalo gustinu od oko 100 borbenih vozila na 1 km fronta napada.⁶⁾ 11. jula, popodne neprijatelj je snažnim udarom svojih tenkova prinudio jedinice 5. gardijske armije da se povuku u rejon zapadno od Prohorovke, a južno od Prohorovke počeo je da potiskuje jedinice 69. armije. Time se neprijatelju pružila mogućnost da zauzme povoljne polozaje za ponovni napad 12. jula ujutru na Kursk preko Prohorovke.

Zapadno od Prohorovke borbe su vodile glavne snage 5. gardijske tenkovske armije, sa udarnom grupacijom neprijateljske 4. tenkovske armije. Ovde je u borbi učestvovalo oko 1.500 tenkova koje je iz vazduha podržavalo isto toliko aviona. Bitka se odlikovala velikom upornošću i raznovrsnošću dejstava. Na jednim odseцима jedinice su napadale, odbijajući neprijateljske protivnapade, a na drugim odbrana se kombinovala sa snažnim protivnapadima.

⁶⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 272.

Pri tome su jedinice 5. gardijske tenkovske armije vešto manevrisale svojim rezervama i drugim ešelonima, napadajući bokove neprijateljskih grupacija. Ovo je brzo iscrpilo moralne i fizičke snage neprijatelja.

Južno od Prohorovke dva kombinovana odreda, formirana od rezerve i dela snaga 5. gardijske tenkovske armije, pod opštom komandom zamenika komandanta armije generala K. G. Trifunova, borila su se sa jedinicama neprijateljskog 3. tenkovskog korpusa. Ovde su se borbena dejstva razvila posle usiljenog marša od 20 km kombinovani odredi energično su napali neprijatelja sa tri strane i zajedno sa 375. i 92. streljačkom divizijom 69. armije odbacili ga prema jugu.

Usled nestabilnosti odbrane opštevojnih armija južno i severozapadno od Prohorovke, prinudna upotreba drugog ešelona u toku bitke i rezerve 5. gardijske tenkovske armije radi obezbeđenja bokova i pozadine svojih jedinica onemogućila je da se razvije uspeh, koji su tenkovski korpsi prvog ešelona postigli zapadno od Prohorovke i da se odlučno razbije neprijateljska tenkovska grupacija.

Posle bitke u susretu kod Prohorovke, koja je trajala svega jedan dan, nastupila je kriza neprijateljskog napada na Kursk. Neprijatelj je bio primoran da konačno odustane od namere da se probije ka Kursku i da pređe u odbranu. Njegovi pokušaji da u toku sledeća tri dana okruži i uništi jedinice 48. streljačkog korpusa 69. armije, koje su se nalazile na izbočini između Severnog Doneca i Lipovog Doneca, završili su se bez uspeha. 16. jula neprijatelj je počeo povlačenje svojih jedinica na polazni položaj. Jedinice Voronješkog i Stepskog fronta, koji je uveden u bitku 18. jula, neprekidno su gonile neprijatelja i 23. jula izbile na liniju koju su držale do početka odbrambene operacije.

Upornom odbranom, jedinice Centralnog i Voronješkog fronta uspešno su izvršile zadatak da iscrpe i oslabe neprijateljske napadne udarne grupacije neposredno u taktičkoj zoni odbrane, ne ustupajući teritoriju neprijatelju. Time se odbrana kod Kurska suštinski razlikovala

od ranijih odbrambenih operacija Crvene armije kod Moskve i u bici na Volgi.

Pobeda sovjetskih jedinica kod Kurska dovela je ne samo do konačnog slamanja nemačkofašističkog plana »Citadela« već i do likvidacije poslednjeg pokušaja neprijatelja da povrati strategijsku inicijativu. A to je značilo i konačnu propast neprijateljskih planova i proračuna za porobljavanje naroda sovjetske države.

Uspesi sovjetskih jedinica stvorili su povoljne uslove za prelaz u odlučnu protivofanzivu radi potpunog razbijanja orelske i belgorodsko-harkovske neprijateljske grupacije.

Mnogo godina posle kurske bitke bivši hitlerovski generali nastoje da izokrenu istinske uzroke propasti plana »Citadela«, dokazujući da su neuspesi nemačke vojske bili posledica nеспособности Hitlera u strategijskom rukovođenju.

Feldmaršal Manštajn u svojoj knjizi »Izgubljene pobjede« više puta ponavlja da je do poraza kod Kurska došlo usled neostvarenog iznenađenja, nedovoljne koncentracije snaga i neosnovanog obustavljanja napada. Da nije, kaže Manštajn, napad počeo u julu 1943. godine, već u aprilu ili maju i da je Hitler dao saglasnost da se dopunske snage prebace sa drugih frontova na Kursk, ishod borbe bio bi rešen u korist nemačke vojske. On takođe tvrdi da je odustajanje od nastavljanja napada u julu 1943. bilo preuranjeno, kada još nije bilo sasvim jasno da li je u pitanju poraz ili pobeda.

Neodrživost svih ovih navoda je očigledna. Poznato je da nemačkofašističko komandovanje posle poraza u zimu 1943. nije raspolagalo snagama i sredstvima za veliku napadnu operaciju u aprilu — maju te godine. Jedino posle izvršene »totalne« mobilizacije ono je moglo da poveća skoro dvostruko broj svojih jedinica na centralnom delu sovjetsko-nemačkog fronta i da ih znatno popuni novim tenkovima i avionima. Pre jula 1943. neprijatelj nije mogao da sproveđe ove mere.

Uzrok poraza nemačkofašističkih jedinica kod Kurska ne treba tražiti u rokovima prelaza u napad, niti u broju izdvojenih snaga i sredstava, već u tome što su se u letu 1943. godine opšti uslovi vođenja oružane borbe izmenili u korist Crvene armije.

Manštajn je falsifikovao istorijske činjenice da bi prikrio avanturizam nemačkog generalštaba u pitanjima planiranja rata i kampanja i umanjio nivo ratne veštine sovjetske Vrhovne komande.

3. Protivofanziva sovjetskih jedinica

Predviđeno je da se protivofanziva sovjetskih jedinica kod Kurska izvede na dva razdvojena pravca — orelskom i belgorodsko-harkovskom. Ona se pretvorila u dve napadne operacije grupe frontova.

Ciljevi obe operacije bili su u razbijanju neprijateljskih grupacija, likvidaciji orelske i belgorodsko-harkovske izbočine i stvaranju povoljnih uslova za kasniji napad na teritoriju Belorusije i Ukrajine na levoj obali Dnjepra.

Sovjetske jedinice morale su da dejstvuju u različitim situacijama, što je odlučujuće uticalo na izbor oblika operacije i metoda dejstava.

Kod Orela naše jedinice vodile su borbu sa najjačom neprijateljskom grupacijom, koja se sastojala iz 2. tenkovske i 9. armije (37 divizija, od kojih 8 tenkovskih i 2. motorizovane), iz sastava grupe armija »Centar«. U ovoj grupaciji bilo je oko 600.000 vojnika i oficira, 6.000 oruđa i minobacača i oko 1.000 tenkova i samohodnih oruđa. Iz vazduha ju je podržavalo preko 1.000 aviona. Divizije 2. tenkovske armije, koje su branile severni i istočni deo orelske izbočine, ranije nisu učestvovalle u napadu na Kursk sa severa. One su bile gotovo potpuno kompletirane i predstavljale su ozbiljnu snagu.

Neprijateljska grupacija na belgorodsko-harkovskom pravcu bila je znatno slabija. Ona je brojala samo 18 divi-

zija, od kojih 4. tenkovske iz sastava 4. tenkovske armije i operativne grupe »Kempf«. Njeno brojno stanje iznosilo je oko 300.000 vojnika i oficira, preko 3.500 oruđa i minobacača, oko 600 tenkova i samohodnih oruđa i 900 aviona. Gotovo sve ove divizije učestvovale su u napadu na Kursk sa juga i do početka protivofanzive sovjetskih jedinica bile su znatno nepotpunjene.

Neprijatelj je najjače utvrđio orešku izbočinu. Za 22 meseca nemačkofašističko komandovanje organizovalo je ovde snažnu i doboko ešeloniranu odbranu, utvrdivši je maksimalno svim savremenim inžinjerijskim objektima. Glavni odbrambeni pojас, dubine 5—7 km, sastojao se od niza utvrđenja, otpornih tačaka i čvorova odbrane, međusobno spojenih razvijenim sistemom rovova i saobraćajnica. Taktička zona odbrane sastojala se od dva odbrambena pojasa, dubine 12—15 km. Izgradnji odbrane veoma su pogodovale mnoge vodene prepreke, duž kojih su bili pripremljeni međupoložaji i položaji u pozadini.

Belgorodsko-harkovska izbočina takođe je bila jako utvrđena. Nemačkofašističko komandovanje izgradilo je tu sedam odbrambenih linija, ukupne dubine oko 90 km i dva kružna odbrambena pojasa oko Harkova. U taktičkoj odbrambenoj zoni, između glavnog i drugog pojasa neprijatelj je izgradio međupoložaj.

Prema tome, kako u oreškoj tako i u belgorodsko-harkovskoj operaciji sovjetske jedinice trebalo je da izvrše probor snažne i duboko ešelonirane neprijateljske odbrane, čega još nije bilo ni u jednoj od prethodnih napadnih operacija.

Oreška napadna operacija

(12. jul — 18. avgust 1943)

Plan oreške operacije svodio se na to da se koncentričnim udarima jedinica Zapadnog, Brjanskog i Centralnog fronta opštim pravcem na Orel raseče oreška nepri-

jateljska grupacija na delove i da se svaki deo odvojeno okruži i uništi.

Zapadni front dobio je zadatak da jedinicama svog levog krila (11. gardijska, 50. opštstevojna i 1. vazduhoplovna armija i 1, 5. i 25. samostalni tenkovski korpus) nanese glavni udar iz rejona jugozapadno od Kozeljska na Hortinec, da preseče železničku prugu i auto-put Orel — Brjansk i obuhvati sa severozapada orelsku neprijateljsku grupaciju, a delom snaga 11. gardijske armije, zajedno sa 61. armijom Brjanskog fronta, da razbije nemačkofašističke jedinice u rejonu Bolhova; pomoćni udar pripremale su jedinice 50. armije na Žizdru.

Brjanski front trebalo je da nanese glavni udar jedinicama 3. i 63. armije i 1. gardijskog tenkovskog korpusa, iz rejona Novosilj na Orel. Drugi udar bilo je predviđeno da se nanese snagama 61. armije i 20. tenkovskog korpusa na Bolhov, a zatim na Orel sa severa. 61. armija je delom svojih snaga trebalo da napada, obuhvatajući Mcensk sa severozapada i u sadejstvu sa 3. armijom da u rejonu Mcenska završi okružavanje neprijateljskih snaga.

Centralnom frontu naređeno je da jedinice 48, 13, 70. i 2 tenkovske armije i 9. i 19. tenkovski korpus, uz podršku 16. vazduhoplovne armije, razbiju neprijatelja koji se uklinio u našu odbranu, a zatim obuhvatnim udarom na Orel sa jugozapada, u sadejstvu sa jedinicama Zapadnog i Brjanskog fronta uniše orelsku neprijateljsku grupaciju.

Na taj način, nanošenjem koncentričnih udara na Orel, predviđeno je da se raseku neprijateljske jedinice na tri izolovane grupe i da se odvojeno okruže u rejonu Bolhova, Mcenska i Orela.

U početku operacije sovjetske jedinice bile su nadmoćnije od neprijateljevih: u živoj sili 2 puta, u artiljeriji i minobacačima 3 puta, u tenkovima 2,3 puta i u avionima 2,7 puta. Na pravcima glavnih udara frontova ova nadmoćnost bila je još veća.

Organizacija probaja neprijateljske odbrane i njegovo razvijanje najpotpunije može da se prati na primeru 11.

gardiskske armije Zapadnog fronta, kojom je komandovao general-potpukovnik I. H. Bahramjan. Armija se nalazila u zoni širine 36 km, a probijala je neprijateljsku odbranu na odseku od 14 km. Njen operativni raspored bio je u jednom ešelonu — tri streljačka korpusa (16, 8. i 36. gardiskski) razvila su se u liniju, a u rezervu komandanta armije izdvojena je jedna streljačka divizija. Borbeni poreci streljačkih korpusa imali su dva ili tri ešelona. Streljačke divizije raspoređivale su se pretežno u jedan ešelon, a streljački pukovi u tri ešelona.

Širina odseka probaja streljačkih divizija kod Kurska, u poređenju sa širinom odseka probaja u bici na Volgi, nešto se smanjila — sa 2,5—3 km na 2—2,5 km, dok se gustina jedinica i borbene tehnike na 1 km fronta probaja znatno povećala — sa 2—3 na 4—5 streljačkih bataljona, sa 70—80 na 190—200 oruđa i minobacača, sa 12—13 na 16—20 tenkova za neposrednu podršku pešadije.

Samostalni tenkovski pukovi i brigade upotrebljavali su se za neposrednu podršku pešadije. Novinu je predstavljalo uključivanje pukova samohodne artiljerije u sastav tenkovskih grupa za neposrednu podršku pešadije. Oni su imali zadatku da napadaju na 200—300 m iza tenkovskih pukova ili brigada i da ih podržavaju vatrom svojih oruđa. Od tada je artiljerijska podrška pešadije i tenkova pri vođenju borbe u dubini neprijateljske odbrane postala sigurnija.

U svojstvu pokretne grupe 11. gardiskske armije, upotrebljeni su 1. i 5. tenkovski korpus. Uvođenje u proboj 5. tenkovskog korpusa predviđalo se prvog dana, a 1. korpusa ujutro drugog dana operacije. Pored toga, u zoni napada armije predviđalo se uvođenje u proboj još i 25. tenkovskog korpusa, koji se nalazio u rezervi komandanta fronta.

Artiljerijski napad planirao se u punom obimu. U planu artiljerijske pripreme predviđao se period rušenja, a vreme trajanja artiljerijske pripreme povećalo se u odnosu na prethodnu operaciju i iznosilo je 2 časa i 35 minuta. Predviđeno je da se artiljerijska podrška

napada izvodi vatrenim valom na dubinu do 700 m, a artiljerijsko obezbeđenje borbe pešadije i tenkova u dubinu metodom uzastopne koncentracije vatre na najvažnijim pravcima.

Planirano je i da se avijacijski napad izvede u potpunosti. U planovima komandanata frontova predviđalo se izvođenje prethodne avijacijske pripreme noću pred napad, učešće avijacije zajedno s artiljerijom u pripremi napada i u praćenju pešadije i tenkova u proboru neprijateljske odbrane i pri vođenju borbe u dubini.

Pionirske čete u divizijama 11. gardijske armije, kojih je u proseku bilo 4—5 na 1 km fronta probora, potpuno su obezbeđivale izvođenje svih potrebnih inžinjerijskih radova kako za vreme pripreme operacije, tako i u periodu njenog izvođenja. Inžinjerijske jedinice uređivale su polazne rejone, izvodile maskirane rade, potpomagale pešadiju i tenkove u jurišu na stalne fortifikacijske objekte, u savlađivanju vodenih prepreka i u izradi puteva za jedinice u operaciji.

U pripremi napada predviđeno je da se sva potrebna materijalna sredstva doturaju armijskim transportom do divizijskih baza, sa kojih su tereti trebalo da se dovoze u pukovska skladišta i odatle prebacuju u bataljone. Da bi se oštećena borbena tehnika blagovremeno evakuisala sa bojišta, na osi napada jedinica predviđeno je postavljanje potrebnog broja stanica za osmatranje i vezu. Planirano je da se opravka vrši na mestima izbacivanja vozila iz stroja ili u sabiralištima oštećene tehnike, sa čijim je rasporedom blagovremeno bilo upoznato sve ljudstvo.

Borbena dejstva jedinica Zapadnog i Brjanskog fronta počela su 12. jula, istovremeno na bolhovskom i oreškom pravcu, a 15. jula u operaciju su se uključile i jedinice Centralnog fronta, nanoseći glavni udar na kromskom pravcu. Prelasku glavnih snaga u napad pretihdilo je nasilno izviđanje koje su vršili ojačani streljački bataljoni prvog ešelona armija. Njihova dejstva počela su uoči opšteg napada. Nasilno izviđanje vršilo se istovremeno

na svim odsecima proboga jedinica Zapadnog i Brjanskog fronta.

Izviđački bataljoni 11. gardijske armije energično su napali neprijatelja i noću 11/12. jula zauzeli njegovu liniju rovova. Iskoristivši ovaj uspeh, streljačke divizije prvog ešelona armije, podržane tenkovima i vatrom artiljerije, 12. jula, sredinom dana, zauzele su drugu i treću liniju rovova. Uvedeni u borbu, drugi ešeloni streljačkih divizija, a zatim drugi ešeloni streljačkih korpusa i 5. tenkovski korpus povećali su udar iz dubine. Zajedničkim naporima oni su do kraja dana dovršili probog glavnog neprijateljskog odbrambenog pojasa i izbili neposredno pred njegov drugi odbrambeni pojas, napredujući u dubinu 8—10 km.

13. jula ujutro u bitku je uveden 1. tenkovski korpus, što je doprinelo veoma brzom završetku proboga drugog pojasa neprijateljske odbrane. Odmah zatim, deo snaga 11. gardijske armije, zajedno sa 5. tenkovskim korpusom, počeo je da razvija napad obilazeći Bolhov, a drugi deo, sa 1. tenkovskim korpusom, na Usko i Hotinec.

Usled jakog neprijateljskog otpora tenkovski korpsi nisu uspeli da se odvoje od streljačkih divizija i zajedno sa njima probijali su međupoložaje i odbijali mnogobrojne neprijateljske protivnapade. Do 19. jula jedinice 11. gardijske armije napredovale su u dubinu do 70 km, proširile front proboga do 150 km i obuhvatile levi bok bolhovske neprijateljske grupacije sa zapada i jugozapada. Desno krilo ove grupacije obuhvatile su jedinice 61. armije Brjanskog fronta koje su dotada napredovale u dubinu oko 20 km.

Nastrojeći da spreči opasnost da bolhovska grupacija bude okružena i da povrati izgubljeni položaj, nemačko-fašističko komandovanje brzo je prebacilo nove snage u zonu napada 1. gardijske armije, među kojima i nekoliko tenkovskih divizija, i nanelo snažan protivudar. Jedinice 11. gardijske armije, izgubivši nadmoćnost u snagama i sredstvima, bile su primorane da pređu u odbranu.

Da bi povećao snage, komandant Zapadnog fronta uveo je u bitku 11. armiju, koja mu je dodeljena iz rezerve Vrhovne komande (komandant general-potpukovnik I. I. Feđuninski), sa zadatkom da napada Hvastoviće, i 25. tenkovski korpus za razvijanje napada na Znamensko. U teškim petodnevnim borbama, 11. armija i 25. tenkovski korpus uspeli su da napreduju samo 15 km u dubinu, ali su svojim dejstvima privukli deo neprijateljskih rezervi, čime su pomogli jedinicama 11. gardijske armije u odbijanju neprijateljskih protivudara jugozapadno od Bolhova.

Mada je u žilavim odbrambenim borbama od 19. do 25. jula 11. gardijska armija onemogućila plan neprijatelja da uspostavi raniji položaj, ipak je nastala situacija neodložno zahtevala brzo obnavljanje napada radi izvršenja plana operacije. Zbog toga je komandant Zapadnog fronta odlučio da uvede u bitku 4. tenkovsku armiju, dodeljenu mu iz rezerve Vrhovne komande, sastava: 11. i 30.⁷⁾ tenkovski i 6. mehanizovani korpus pod komandom general-potpukovnika tenkovskih jedinica V. M. Badanova.

Posle formiranja, 4. tenkovska armija prikupila se do 23. jula u rejonu Kozeljska, a 25. jula izbila na polazni rejon za napad severozapadno od Bolhova. Njoj je postavljen zadatak da 26. jula ujutro uđe u proboj u zoni napada 11. gardijske armije i glavnim snagama da razvije napad u pravcu željezničke pruge Orel — Brjansk radi izbjeganja na komunikacije orelske neprijateljske grupacije, a delom snaga da obuhvati Bolhov i pomogne jedinicama Brjanskog fronta da što pre razbiju bolhovsku grupaciju.

Predviđeno je da se uvođenje armije u proboj izvede na četiri pravca, sa rasporedom u dva ešelona. U prvom ešelonu nalazili su se 11. tenkovski i 6. mehanizovani korpus, a u drugom 30. i 5. tenkovski korpus koji je ušao u sastav armije. Za pripremu borbenih dejstava bilo je vrlo malo vremena — nepuna 24 časa, što je onemogućilo

⁷⁾ 30. tenkovski korpus formirali su uralski trudbenici i on je dobio naziv »30. uralski dobrovoljački tenkovski korpus«. Celokupno naoružanje i borbenu tehniku korpusa proizvodili su Uralci u fabrikama van svoga plana. Kasnije je on preformiran u 10. gardijski uralski dobrovoljački tenkovski korpus.

sprovodenje najneophodnijih mera za organizaciju napada jedinica.

26. jula ujutro jedinice levog krila Zapadnog fronta obnovile su napad, ali se on odvijao sporo, jer mnoga neprijateljska vatrena sredstva, u periodu artiljerijske pripreme (usled nedostatka potpunih izviđačkih podataka), nisu bila neutralisana. Zato je 4. tenkovska armija, umesto da se uvede u proboj, upotrebljena za probijanje neprijateljske odbrane zajedno sa jedinicama 11. gardijske armije. Za devet dana 4. tenkovska armija probila je nekoliko neprijateljskih odbrambenih položaja i napredovala jugozapadno od Bolhova, na dubinu od 25—30 km, sa prosečnim dnevnim tempom napredovanja od 3 do 3,5 km.

Bez obzira na neznatno napredovanje, borbena dejstva jedinica levog krila Zapadnog fronta pozitivno su uticala na čitav tok operacije. Ona su vezala 14. neprijateljskih divizija, od kojih 7 tenkovskih, i time olakšala položaj na drugim odsecima fronta. Osim toga, jedinice 4. tenkovske armije, obuhvativši Bolhov sa jugozapada, pomogle su 61. armiji da osloboди ovaj grad. 29. jula naše jedinice oslobodile su Bolhov. Likvidacija ovog jakog odbrambenog čvora stvorila je povoljne uslove za dalji napad sovjetskih jedinica radi obuhvata levog krila čitave neprijateljske orelske grupacije i prisilila neprijatelja da počne sa povlačenjem ove grupacije na zapad. Jedinice levog krila Zapadnog fronta su 30. jula stavljene pod komandu komandanta Brjanskog fronta.

Osnovni propust u dejstvima jedinica levog krila Zapadnog fronta sastojao se u sporom pregrupisavanju jedinica 11. i 4. tenkovske armije ka rejonu borbenih dejstava, usled čega se nije mogao blagovremeno povećati udar prvog ešelona fronta i dovršiti okružavanje bolhovske neprijateljske grupacije.

Napad jedinica 3. i 63. armije Brjanskog fronta na orelskom pravcu počeo je probojem neprijateljske odbrane i forsiranjem reke Zuše. Krajem petog dana taktička zona neprijateljske odbrane bila je probijena, naše jedinice

napredovale su u dubinu 17—22 km i sasvim se približile neprijateljskoj pozadnjoj odbrambenoj liniji, koja se protezala duž reke Olešnje. Pokušaj probijanja ove linije iz pokreta nije uspeo. Tada je komandant fronta uveo u bitku, iz svoje rezerve, 3. gardijsku tenkovsku armiju (12. i 15. tenkovski i 2. mehanizovani korpus) pod komandom general-potpukovnika P. S. Ribalka. Ovo je odlučujuće uticalo na tok operacije. Proboj navedene neprijateljske odbrambene linije bio je brzo završen i 3. gardijska tenkovska armija počela je da napreduje prema reci Optuški. Jedinice 3. armije, koje su napadale iza tenkovske armije, razvile su udar u pozadinu neprijateljske mcenske grupacije, a jedinice 63. armije u pravcu Stanovog Kolodeza. Postignuti uspeh prisilio je nemačkofašističko komandovanje da počne sa povlačenjem svojih jedinica iz Mcenska prema Orelu. Međutim, pravac odstupanja presekle su jedinice 3. gardijske tenkovske armije, koje su zaobišle Mcensk i izbile na auto-put Orel — Mcensk, u rejonu stanice Otrada, čime su doprinele brzom razbijanju mcenske neprijateljske grupacije.

Posle toga, 3. gardijska tenkovska armija izvršila je nekoliko pregrupisavanja duž fronta da bi obezbedila napredovanje opštevojnih jedinica na odlučujućim pravcima i povećala opšti tempo napada. Takvu upotrebu tenkovske armije uslovila je potreba da se što brže probije duboko ešelonirana neprijateljska odbrana pri nedовоjnoj gustini tenkova NPP na Brjanskom, a naročito na Centralnom frontu. Do 26. jula armija je izbila u rejon Stanovog Kolodeza, a dva dana kasnije, posle narednog pregrupisavanja, u Ribnicu čime je bilo ubrzano izbijanje jedinica 3. i 63. armije na prilaze Orelu. Zatim je 3. gardijska tenkovska armija ušla u zonu dejstava jedinica Centralnog fronta i zajedno sa njima napadala u pravcu Kroma, obuhvatajući neprijateljsku orešku grupaciju sa juga.

Bojeći se okruženja nemačkofašističko komandovanje koncem jula počelo je da povlači svoje jedinice sa oreškog mostobrana na ranije pripremljenu odbrambenu

liniju »Hagen«, koja se protezala istočno od Brjanska. Povlačenje glavnih snaga neprijatelj je štitio jakim zaštitnicama. Naročito žilav otpor neprijatelj je pružio u borbama za Orel pred koji su jedinice 3. i 63. armije, zajedno sa 1. gardijskim tenkovskim korpusom, izbile noću 3/4. avgusta.

Borbena dejstva u Orelu pretvorila su se u juriše na neprijateljske otporne tačke i čvorove odbrane i trajala su preko 24 časa. 5. avgusta naše jedinice oslobodile su grad Orel. Da bi se obeležila izvojevana pobeda, u Moskvi je odjeknula prva, u velikom otadžbinskom ratu, slava u čast slavnih jedinica Crvene armije. Слава

Goneći neprijatelja, jedinice Brjanskog i Centralnog fronta uklinile su se svojim prednjim odredima među neprijateljske kolone u povlačenju, odsekle im odstupanje i uništavale ih po delovima. Aktivna borbena dejstva na neprijateljskim komunikacijama vodili su partizani. Oni su onesposobili velike deonice železničkih pruga i sprečili kretanje vozova za čitavu nedelju, minirali puteve, a na mestima najvećeg auto-transportnog saobraćaja postavljali zavale. Iznenadnim udarima iz pozadine partizani su pomagali regularnim jedinicama da brže razbijaju neprijatelja u odstupanju. 17. avgusta sovjetske jedinice izbile su pred odbrambenu liniju »Hagen«, završivši orelsku operaciju i stvorivši povoljne uslove za novu napadnu operaciju.

U orelskoj operaciji konačno je likvidirano orelsko uporište nemačkofašističkih jedinica, sa kojeg su one u toku dve godine ugrožavale Moskvu. Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke u živoj sili i borbenoj tehnici.

Belgorodsko-harkovska napadna operacija

(3—23. avgust 1943)

Utvrđujući plan belgorodsko-harkovske operacije sovjetska Vrhovna komanda polazila je od potrebe da se što pre razbijaju glavne neprijateljske snage u rejonu

Belgoroda i Harkova. U skladu s tim, predviđeno je da se susednim krilima jedinica Voronješkog i Stepskog fronta raseče neprijateljska grupacija na dva dela, da se posle toga duboko obuhvate glavne neprijateljske snage u rejonu Harkova i da se unište u sadejstvu sa 57. armijom Jugozapadnog fronta.

Jedinice Voronješkog fronta nanosile su glavni udar iz rejona severoistočno od Tomarovke, opštim pravcem Bogoduhov — Valki — Nova Vodolaga, snagama 6. i 5. gardijske opštevojne i 1. i 5. gardijske tenkovske armije, a pomoćni udar iz rejona južno od Krasne Jaruge, ka liniji Boromlja — Trostjanec, snagama 27. i 40. armije radi zaštite sa zapada glavne grupacije fronta i najbrže likvidacije belgorodsko-harkovske izbočine.

Stepski front trebalo je da nanese glavni udar jedinicama 53. armije i 48. streljačkog korpusa 68. armije, iz rejona severozapadno od Belgoroda u južnom pravcu, a pomoćnim snagama 7. gardijske armije iz rejona jugoistočno od Belgoroda. Sa ova dva udara predviđeno je da se okruži i uništi belgorodska neprijateljska grupacija, a zatim da se potisne njegova odbrana duž Severnog Doneca i produži napad na Harkov.

Jedinice Voronješkog i Stepskog fronta podržavale su: 2. vazduhoplovna armija (komandant general-potpukovnik avijacije S. A. Krasovski) i 5. vazduhoplovna armija (komandant general-major avijacije S. K. Gorjunov).

Napad opštevojnih armija na pravcima glavnih udara frontova trebalo je da se izvodi u zonama širine 12 do 16 km, a probaj neprijateljske odbrane na odsecima od 6 do 8 km. Odseci probaja streljačkih divizija iznosili su 2 do 3 km. Gustina artiljerije dostizala je 230 oruđa i minobacača, a tenkova NPP 8 do 10 na 1 km fronta probaja. Predviđeno je da se neprijateljski glavni odbrambeni pojas probije u prvoj polovini dana, a zatim da se pređe na razvijanje uspeha.

Za tenkovske i mehanizovane korpusse bilo je predviđeno da se upotrebe u svojstvu ešelona za razvijanje uspeha opštevojnih armija: 5. gardijski tenkovski korpus

trebalo je da razvije napad 6. gardijske armije na Ahtirku, 4. gardijski tenkovski korpus zajedno sa 27. armijom da obuhvati sa severozapada borisovsku neprijateljsku grupaciju, 2. i 10. tenkovski korpus da razviju udar 40. armije prema liniji Boromlja — Trostjanec, a 1. mehanizovani korpus zajedno sa 53. armijom da obuhvati sa severozapada belgorodsku neprijateljsku grupaciju.

1. i 5. gardijska tenkovska armija sačinjavale su ešelon za razvijanje uspeha Voronješkog fronta i uvodile se u proboj samo u zoni napada 5. gardijske opštevojne armije. Upotreba dve tenkovske armije kao frontovske pokretne grupe predstavljala je za to vreme novu pojavu u ratnoj veštini.

1. tenkovska armija trebalo je pri kraju četvrtog dana operacije da zauzme rejon Valki — Nova Vodolaga, a 5. gardijska tenkovska armija da izbije u rejon zapadno od Harkova, da uspostavi vezu sa jedinicama 57. armije (komandant general-potpukovnik N. A. Gagen) i u sadejstvu sa njom da dovrši likvidaciju harkovske neprijateljske grupacije. Dubina zadatka tenkovskih armija iznosila je 140—150 km, što je zahtevalo razvijanje napada sa prosečnim dnevnim tempom 35—40 km.

Pri uvođenju u proboj operativni raspored tenkovskih armija bio je u dva ešelona sa po dva korpusa u prvom i po jednim u drugom ešelonu. Čelne brigade korpusa prvog ešelona armija, zajedno sa streljačkim divizijama, dovršile bi u slučaju potrebe proboj glavnog neprijateljskog odbrambenog pojasa i obezbedile brzo izbijanje glavnih snaga svojih korpusa u operativnu dubinu.

Iskustvo belgorodsko-harkovske operacije je poučan primer dezinformacije neprijatelja o pravom pravcu pripremanog glavnog udara fronta. Ovaj zadatak rešavale su jedinice 38. armije pod komandom general-potpukovnika N. E. Čibisova. Nalazeći se na desnom krilu Voronješkog fronta, armija je od 28. jula do 6. avgusta imitirala koncentracije velike grupacije jedinica na sumijskom pravcu. Sprovedene mere postigle su cilj. Plašeći se da će upravo tu sovjetske jedinice preći u napad, nemačkofašističko

komandovanje izvršilo je nekoliko bombarderskih udara po rejonima lažne koncentracije jedinica 38. armije, a isto tako držalo je na ovom pravcu i znatne rezerve.

Proboj neprijateljske odbrane u belgorodsko-harkovskoj napadnoj operaciji izvodio se uspešnije nego kod Orela. Ovde je pešadija sa tenkovima NPP, podržana vatrenim valom artiljerije i masovnim udarima avijacije, za tri časa probila neprijateljski glavni odbrambeni pojas na dubini od 4 km. Zatim su prednji odredi korpusa tenkovskih armija pojačali udar iz dubine i u sadejstvu s opštevojnim jedinicama stvorili uslove za uvođenje u proboj 3. avgusta popodne glavnih snaga tenkovskih armija. Širina zone uvođenja u proboj iznosila je 5 km. Pri prolasku tenkovskih armija, bokove ove zone štitile su specijalno određene artiljerijske jedinice 5. gardijske armije. Avijacijsko obezbeđenje uvođenja tenkovskih armija u proboj vršio je 5. jurišni korpus i 262. bombarderska divizija 5. vazduhoplovne armije, nanoseći snažne udare po neprijateljskim čvorovima odbrane u rejonu Tomarovke i Borisovke.

Dejstva 1. i 5. gardijske tenkovske armije, za razliku od dejstava tenkovskih armija kod Orela, imala su karakter brzog prodora u neprijateljsku operativnu dubinu. Do kraja 3. avgusta one su napredovale 12—26 km, presekle glavnu komunikaciju, koja je povezivala tomarovsku i belgorodsku neprijateljsku grupaciju, i time pomogle opštevojnim jedinicama da u toku sledeća dva dana potpuno razbiju ove grupacije. Pokušaj neprijatelja da spreči okružavanje svoje tomarovske grupacije i da je povuče u Borisovku sprečile su jedinice Voronješkog fronta: 7. avgusta ona je bila razbijena. Još dva dana ranije jedinice Stepskog fronta, u sadejstvu sa 5. gardijskom tenkovskom armijom, koja je nanela delom svojih snaga udar sa jugozapada na Belgorod, oslobodile su ovaj važan čvor neprijateljske odbrane.

Razbijanjem neprijateljske grupacije u rejonu Tomarovke, Borisovke i Belgoroda potpuno su bile obezbeđene komunikacije udarne grupacije Voronješkog fronta ispred

koje su, kao i ranije, nastavile da razvijaju napad 1. i 5. gardijska tenkovska armija. U ovom napadu prvi put u velikom otadžbinskom ratu stečeno je iskustvo o sadejstvu dve tenkovske armije koje su istovremeno napadale ali su u napadnoj operaciji fronta izvršavale različite zadatke.

1. tenkovska armija obuhvatila je sa zapada harkovsku neprijateljsku grupaciju. Njeni su se prednji delovi krajem 7. jula odvojili 25—30 km od opštevojnih jedinica i napredovali 100 km. Oni su forsirali reku Merlu, oslobođili grad Bogoduhov i presekli železničku prugu Harkov — Sumi, a 9. avgusta izbili na obalu reke Merčik, gde je neprijatelj organizovao dosta čvrstu odbranu i nastojao da po svaku cenu zaustavi dalje napredovanje ove armije. U žilavim borbama, prednje brigade 6. tenkovskog i 3. mehanizovanog korpusa uspele su 11. avgusta da pređu reku Merčik, izbjiju u rejon Visokopolja i preseku železničku prugu Harkov — Poltava.

5. gardijska tenkovska armija rasekla je celu neprijateljsku grupaciju na dva dela i stvorila povoljne uslove da ih razbije odvojeno. 7. avgusta armija je izbila na liniju Zoločev — Kazačja — Lopanj i time otvorila put prema spoljašnjoj liniji harkovske odbrambene zone. Jedinice Stepskog fronta stigle su ovamo 11. avgusta, obuhvatajući sa severa neprijateljsku harkovsku grupaciju. Sa istoka neprijateljsku grupaciju obuhvatile su jedinice 57. armije Jugozapadnog fronta.

Veoma uspešno razvijao se napad jedinica Voronješkog fronta i na pomoćnom pravcu. 40. armija, koja je tu dejstvovala zajedno sa 2. i 10. tenkovskim korpusom, do 11. avgusta zauzela je liniju Boromlja — Trostjanec, a 27. armija sa 4. gardijskim tenkovskim korpusom izbila je u rejon istočno od Ahtirke. Južno od Ahtirke, u rejon Koteljeve, stigao je 5. gardijski tenkovski korpus.

Na taj način, belgorodsko-harkovski mostobran 11. avgusta bio je već uglavnom izgubljen za nemočkofaističko komandovanje. Međutim, ono je pokušavalo da ga po svaku cenu zadrži. Radi toga, prema rejonu Ahtirke i zapadno od Harkova prebačene su velike tenkovske gru-

pacije, čijim je snagama neprijatelj naneo snažne protivudare na Bogoduhov sa juga i zapada da bi uništilo uklnjene sovjetske jedinice i povratio izgubljene položaje. Ali i ovu neprijateljevu nameru takođe su onemogućile jedinice Voronješkog fronta, koje su vešto primenile razne načine dejstava u odbijanju neprijateljskih protivudara.

Neprijateljski protivudar, nanesen 12. avgusta sa tri ojačane tenkovske divizije na Bogoduhov sa juga, odbijen je pretežno odbijen tamenim dejstvima tenkovske i opštivojne armije. Najpre su prešle u odbranu na liniji Murafa — Aleksandrovka jedinice 1. tenkovske armije. Kada oslabljene jedinice ove armije više nisu mogle da izdrže pritisak neprijateljskih nadmoćnih snaga, njima su u pomoć brzo prebačene jedinice 5. gardijske tenkovske armije. Osim toga, zapadno od Bogoduhova bila je koncentrisana 6. gardijska armija.

Zajedničkim naporima svih ovih jedinica, uz podršku avijacije, do 16. avgusta slomljen je neprijateljski potivudar.

Bez obzira na potpunu propast svog plana, nemačko-fašističko komandovanje je 18. avgusta snagama tri tenkovske i jedne motorizovane divizije nanelo novi protivudar na Bogoduhov sa zapada. Ovaj protivudar u početku su odbijale dve streljačke divizije 27. armije, koje su bile razvučene na širokom frontu. Ali kada su ove divizije pod pritiskom neprijateljskih nadmoćnijih snaga odstupile u žilavim borbama na istok i kada je neprijatelj uspeo da forsira reku Vorsklu, put protivudarne grupacije odmah su zatvorile jedinice, prebačene sa drugih pravaca. U susret neprijatelju upućene su jedinice 4. gardijske armije, prebačene u sastav Voronješkog fronta iz rezerve Vrhovne komande, i jedinice 1. tenkovske armije, prebačene iz rejona južno od Bogoduhova. Snažnim udarima, neprijatelj je bio zaustavljen a zatim odbačen na zapad.

U razbijanju ovog protivudara veliki značaj imala su dejstva pokretnih odreda za zaprečavanje, koji su formirani od jedinica 6. i 14. jurišne — pionirske brigade. Na

pravcima kretanja neprijateljskih tenkova oni su postavljali mine, koje su oštetile 75 tenkova i mnogo druge borbene tehnike.

Kada je neprijateljski napad na Bogoduhov sa zapada konačno neutralisan, komandant Voronješkog fronta odlučio je da manevrom jedinica 40. armije, u čijem su sastavu dejstvovalo 2. i 10. tenkovski korpus, i 47. armije sa 3. mehanizovanim korpusom, pridatim iz rezerve Vrhovne komande, izbije u duboku pozadinu neprijateljske ahtirske grupacije i da je razbije. Jedinice 47. armije izbile su u rejon Veprik — Zenjkov u vremenu od 22. do 24. avgusta i obuhvatile levo krilo ove grupacije. Za to vreme 4. gardijska armija odbacila je neprijatelja preko reke Vorskle i izbila u rejon Koteljeva.

Plašeći se okružavanja, nemačko komandovanje počelo je da povlači ahtirsku grupaciju u zapadnom i jugozapadnom pravcu. Sovjetskim jedinicama otvorili su se putevi za dalji napad ka Dnjepru.

Dok su jedinice Voronješkog fronta odbijale neprijateljske protivudare, jedinice Stepskog fronta i 57. armije, koja je ušla u njegov sastav, od 8. avgusta vodile su se teške borbe za Harkov. Radi što bržeg oslobođenja grada, u rejon Peresećne prebačena je 5. gardijska tenkovska armija sa zadatkom da obuhvati sa jugozapada neprijateljsku harkovsku grupaciju i dovrši njen okružavanje, u sadejstvu sa 57. armijom.

Međutim, tek krajem 22. avgusta 5. gardijska tenkovska armija uspela je da slomi neprijateljski otpor zapadno i jugozapadno od Harkova i nemačkofašističko komandovanje bilo je primorano da otpočne sa brzim povlačenjem svojih jedinica iz grada.

Jedinice Stepskog fronta, noću 22/23. avgusta izvršile su juriš na Harkov, razbile veći deo neprijateljske grupacije i u 12 časova oslobodile grad. Uspešnim završetkom belgorodsko-harkovske operacije stvoreni su povoljni uslovi za dalje razvijanje napada radi potpunog oslobođenja istočne Ukrajine.

*

Pobeda sovjetskih jedinica u bici kod Kurska značila je kraj za ofanzivne planove nemačkofašističke vojske. »Kurska bitka, po žestini i žilavosti« — govorio je maršal Sovjetskog Saveza R. J. Malinovski — »nema sebi ravne. Žestoke tenkovske borbe, koje su se razvile u toku ove bitke, nisu prevaziđene ni po broju tenkova koji su u njoj učestvovali, ni po obostranim gubicima. Treba otvoreno reći da je u ovom strašnom sukobu bio slomljen glavni stub hitlerovske vojske i fašistička Nemačka, izgubivši konačno nadu u uspeh, stvarno je pred sobom videla poraz u ratu.«⁸⁾

Uspešnim završetkom kurske bitke učvrstio se politički, ekonomski i vojni položaj sovjetske države.

Bitka kod Kurska izvodila se na višoj tehničkoj osnovi, uz veće organizatorske sposobnosti komandnog kadra u odnosu na sve prethodne operacije prošlog rata.

Iskustvo organizacije i izvođenja kurske bitke predstavlja veliki doprinos sovjetskoj ratnoj veštini.

Za razliku od prethodnih odbrambenih operacija, odbrana kod Kurska nije imala prinudan već unapred smislen karakter. Razlog je bio u tome što se od vremena protivofanzive na Volgi strategijska inicijativa nalazila u rukama sovjetskog komandovanja, a Crvena armija, osim toga, imala je brojnu nadmoć u snagama i sredstvima nad hitlerovskom vojskom.

Veština organizacije i izvođenja odbrambenih i napadnih operacija podigla se na viši stepen. Zahvaljujući sasređivanju snaga i sredstava na odlučujućim pravcima, operativna odbrana postala je dublja i stabilnija, a borbeni dejstva jedinica do prelaska u protivofanzivu nisu prelazila okvire taktičke zone naše odbrane, koja je sada imala dva pojasa dubine od 14 do 16 km. Dubina odbrane armije porasla je na 40—50 km, odbrane fronta na 150—190 km, a ukupna dubina strategijske odbrane na 300 km. Novinu je predstavljao blagovremeni raspored drugih

⁸⁾ »Pravda«, 22. jun 1961.

ešelona i rezervi armija i frontova na armijskim i frontovskim odbrambenim linijama, čime je znatno povećana stabilnost odbrane.

Dalje usavršavanje kod Kurska postignuto je i u inženjerijskom uređenju zemljišta, čiji je osnovni vid postao sistem rovova i saobraćajnica. Protivtenkovska odbrana organizovana je na čitavoj dubini taktičke zone, a na odlučujućim pravcima širila se na mnogim mestima i na operativnu zonu.

U širokom obimu izvodila se artiljerijska i avijacijska protivpriprema po neprijateljskim borbenim porecima na polaznom položaju za napad, radi slamanja i dezorganizacije napada.

Usavršena je organizacija i izvođenje protivudara. Oni su nanošeni koncentrisanim snagama jedinica prvog i drugog ešelona i rezerve fronta, kako po vrhu tako i po bokovima klina neprijateljske grupacije. Ovo je primoravalo neprijatelja da rasparčava snage i sredstva svoje udarne grupacije na nekoliko pravaca, što je znatno smanjivalo njegovu napadnu snagu.

Iskustvo odbrambene operacije pokazalo je da su tenkovske armije i samostalni tenkovski korpsi sposobni ne samo da nanose snažne protivudare iz dubine odbrane, već, u slučaju potrebe, i da čvrsto drže zemljište i uspešno odbijaju udare neprijateljskih tenkovskih grupacija.

Vešto su upotrebljavane rezerve u odbrani. One su se koncentrisale u blizini rejona borbenih dejstava znatno pre početka operacije, što je pružalo mogućnost sovjetskom komandovanju da ih brzo dovodi na odseke probaja i za kratko vreme ne samo da zatvori brešu već i da poveća dubinu odbrane. Ovo nije dopušтало neprijatelju da proširi taktički probaj. Blagovremeno dovođenje rezervi na ugrožene pravce dozvoljavalo je i da se menja odnos snaga u našu korist, da se nanose snažni protivudari i da se bez prekida prelazi iz odbrane u protivofanzivu.

Borbeni poreci pešadije i drugih rodova vojske u odbrani postali su elastičniji nego u prethodnim borbama. Oni su obezbeđivali brzo pregrupisavanje jedinica drugih

ešelona i rezervi na ugrožene odseke fronta radi stvaranja najpovoljnijih uslova za izvođenje snažnih protivnapada. Time je naša odbrana dobila još aktivniji i stabilniji karakter.

Protivofanziva sovjetskih jedinica kod Kurska poučan je primer kako se s grupama frontova izvode dve napadne operacije, vezane jedinstvenim ciljem i zamisli, na raznim pravcima udaljenim međusobno oko 300 km. Specifičnost protivofanzive jeste u tome što rezerve za njen izvođenje nisu stvarane i dovožene do rejona borbenih dejstava u toku odbrambenih borbi, kao u bitkama kod Moskve i na Volgi, već znatno pre neprijateljskog prelaza u napad na Kursk.

Takođe su usavršavani načini organizacije i izvođenja napadnih operacija, uz primenu raznovrsnih oblika operativnog manevra. Postignuto je dalje kvantitativno i kvalitativno ojačanje armijskih i frontovskih pokretnih grupa. Od tada samostalni tenkovski, mehanizovani i konjički korpsi postaju glavno sredstvo za razvijanje uspeha opštevojnih armija, a u svojstvu frontovskih pokretnih grupa prvi put počinju da se primenjuju tenkovske armije. U protivofanzivi kod Kurska učestvovalo je svih pet tenkovskih armija koje su u leto 1943. bile u sovjetskim oružanim snagama. Takođe se povećao broj jedinica u drugim ešelonima i rezervama armija i frontova, što je pružalo mogućnost da se neprekidno povećaju snage iz dubine i sačuva u toku operacije opšta nadmoć nad neprijateljem do postizanja postavljenog cilja.

Postignut je dalji razvoj i u veštini izvođenja probaja neprijateljske duboko ešelonirane odbrane. Odseci probaja znatno su se smanjili, a gustina jedinica i borbene tehnike naglo se povećala. Proboj se vršio u duboko ešeloniranim borbenim porecima, što je doprinelo neprekidnom nastanju snaga iz dubine.

Artiljerijska podrška pešadije i tenkova pri vođenju borbe u taktičkoj zoni neprijateljske odbrane postala je efikasnija. Primjenjivao se vatreni val koji je u narednim godinama rata postao osnovni način artiljerijske podrške

napada. Veoma efikasno sredstvo artiljerijske podrške bila su samohodna artiljerijska oruđa koja su u letu 1943. godine široko počela da se primenjuju.

Sovjetske jedinice obogatile su se iskustvom organizacije i izvođenja manevra za rasecanje neprijateljskih grupacija na odvojene izolovane grupe i njihovo uništenje po delovima. Pri tome su tenkovske armije pokazale svoju sposobnost da se brzo pregrupisavaju sa jednog dela fronta na drugi i vode borbena dejstva za potiskivanje neprijateljske odbrane. Istovremeno, iskustvo je pokazalo necelishodnost promena pravaca udara tenkovskih armija jer je to izazvalo prevremen i utrošak motoresursa i lišavalo jedinice fronta snažnog sredstva za udar u dubinu. Bilo je potrebno da se tenkovskim armijama posle pregrupisavanja na novi pravac dâ dovoljno vremena za pripremu za borbena dejstva. Na primer, usled nedostatka vremena pri uvođenju u borbu, 4. tenkovska armija nije mogla da organizuje sadejstvo sa drugim rodovima vojske, što je dovelo do nepotrebnih gubitaka i do ograničenja njenog dejstva.

U belgorodsko-harkovskoj operaciji stečeno je prvo iskustvo u velikom otadžbinskom ratu o upotrebi dve tenkovske armije u svojstvu pokretne grupe fronta za duboko rasecanje neprijateljske grupacije.

Znatno su usavršeni načini dejstva jedinica u odbijanju neprijateljskih protivudara u toku napadnih operacija, kako iznuravanjem njegovih snaga odbrambenim dejstvima, tako i ostvarivanjem protivmanevra, nanošenjem dubokih bočnih udara po neprijateljskoj protivudarnej grupaciji, izbjiganjem u pozadinu i njenim potpunim razbijanjem.

Izmenili su se borbeni poreci opštevojnih jedinica u napadu. Od rasporeda u jednom ešelonu, oni su se ponovo vratili na duboko ešelonirane borbene poretke, što je omogućavalo narastanje snaga iz dubine i brže neutralisanje otpora neprijatelja, koji je od leta 1943. znatno ojačao svoju odbranu u vatrenom i inžinjerijskom pogledu. U borbene poretke opštevojnih jedinica uvedeni su novi

elementi: artiljerijske i minobacačke grupe, pokretne artiljerijske protivtenkovske rezerve i pokretni odredi za zaprečavanje.

Artiljerijski i avijacijski napad počeo je da se izvodi u punom obimu i sigurnije je obezbeđivao podršku pešadije i tenkova pri vođenju borbe u dubini neprijateljske odbrane. Mada je nešto i povećana, u odnosu na prethodne napadne borbe, gustina tenkova za neposrednu podršku pešadije nije bila još dovoljna da bi obezbedila potpuni probor taktičke zone neprijateljske odbrane bez naknadnog angažovanja tenkova iz sastava pokretnih grupa.

Znatno se poboljšalo i komandovanje jedinicama. Osim toga, u jedinicama su se pojavila savršenija sredstva veze i povećao se njihov broj.

Slavni uspesi sovjetskih jedinica u bici kod Kurska postignuti su zahvaljujući visokom ratničkom majstorstvu celokupnog ljudstva i odličnim borbenim kvalitetima sovjetskog naoružanja i borbene tehnike. Sovjetske starešine pronalazile su najcelishodnije oblike i načine upotrebe borbene tehnike u savremenom boju i operaciji.

Bitka kod Kurska pokazala je da su se povećale borbene mogućnosti svih rodova vojske i da su oni sposobni da i u najtežim situacijama izvršavaju raznovrsne zadatke.

Glava treća

BITKA ZA DNJEPAR

(*kraj avgusta — decembar 1943*)
(skica 10)

1. Situacija na centralnom i južnom delu sovjetsko-nemačkog fronta krajem avgusta 1943. godine i planovi zaraćenih strana

Posle poraza nemačkofašističkih jedinica kod Kurska hitlerovsko komandovanje smatralo je da je od prvo-razrednog značaja da se zadrži Ukrajina sa njenim veoma bogatim prehrambenim i industrijskim resursima. Na primer, nemačke čeličane podmirivale su trećinu svojih potreba u manganovoј rudi iz Krivoroškog bazena.¹⁾

Da bi sačuvao Ukrajinu, neprijatelj je držao na centralnom i južnom delu sovjetsko-nemačkog fronta od Sevska do Azovskog mora preko 70 divizija, od kojih 15 tenkovskih. Veći deo ovih divizija ranije je učestvovao u bici kod Kurska i usled gubitaka bio znatno nepotpunjen.

Planom nemačkofašističkog komandovanja predviđeno je da se povuku nemačke jedinice preko Dnjepra u slučaju nemogućnosti da se zadrže posednuti položaji u istočnoj Ukrajini.

Blagovremeno pripremljenu odbrambenu liniju na zapadnoj obali Dnjepra hitlerovska propaganda nazvala je »istočnim bedemom«, hvalisavo izjavljujući da je on ne-

¹⁾ К. Типпельскирх, *История второй мировой войны*, стр. 323.

savladiv. Tu je neprijatelj nameravao da konačno zaustavi napad sovjetskih jedinica i pretvori rat u pozicijski.

Međutim, njegovi proračuni da se održi iza »istočnog bedema« bili su nerealni. Njih su omela aktivna napadna dejstva sovjetskih jedinica, koja su počela u malim vremenskim razmacima na širokom frontu od Velikih Luka do Crnog mora. Cilj ovoga napada bio je da se osloboodi Ukrajina na levoj obali Dnjepara i Donbas, da se izbije na Dnjepar na njegovom srednjem i donjem toku, da se iz pokreta forsira ova vodena prepreka i na njenoj desnoj obali zauzmu veliki mostobrani; istovremeno se previđalo da se neprijatelj razbije na Tamanskom poluostrvu i dovrši oslobođanje severnog Kavkaza.²⁾

Za napad na srednji tok Dnjepara angažovana su tri fronta: Centralni, Voronješki i Stepski, kojima su još pri kraju bitke kod Kurska postavljeni sledeći zadaci:

Centralnom frontu — napadajući pravcem Sevsk — Hutor Mihajlovski, najkasnije 3. septembra da izbije na Desnu na liniju, Trupčevsk — Novgorod-Severski — Riljsk i dalje da razvija udar pravcem Konotop — Nežin — Kijev;

Voronješkom frontu — posle razbijanja neprijateljske grupacije u rejonu Harkova da napada pravcem Poltava — Kremenčug i u tom rejonu zauzme prelaze preko Dnjepara;

Stepskom frontu — posle oslobođenja Harkova da napada pravcem Krasnograd — Vrhne — Dnjeprovsk, da izbije na Dnjepar i zauzme prelaze preko reke na odseku Novi Orlik — Dnjepropetrovsk.

Istovremeno sa planiranjem napada na srednji tok Dnjepara, Vrhovna komanda predvidela je da snagama jedinica Jugozapadnog i Južnog fronta razbije neprijatelja u Donbasu, a zatim da razvija napad ka donjem toku Dnjepara.

U bici za Dnjepar trebalo je da učestvuju i partizanske jedinice. U specijalnoj radiodepeši, sekretar CK KP(b)

²⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. т. 3, стр. 305.

Ukrajine N. S. Hruščov zahtevao je od partizana »da raznim diverzijama na železničkim prugama, miniranjem, dizanjem u vazduh ešelona sa tehnikom i ljudstvom, sprečavaju neprijatelju prebacivanje tehnike i žive sile na bojište, da svim sredstvima uništavaju neprijateljsku živu silu na zastancima i u garnizonima i da stvaraju nepodnošljive uslove za neprijatelja u njegovoj pozadini.*³⁾

Specifičnost prelaska u napad na srednji tok Dnjepra bila je u tome što je on trebalo da počne 8—10 dana posle pobedonosnog završetka orelske i bjelgorodsko-harkovske operacije. Zbog tako kratke pauze planiranje novih operacija i razrada mera za njihovo obezbeđenje počeli su još u toku završavanja prethodnih operacija. Prvorazredan značaj pridavao se obezbeđenju brzog forsiranja mnogobrojnih uzastopnih rečnih pregrada u istočnoj Ukrajini, i savlađivanju Dnjepra iz pokreta.

Uzimajući u obzir karakter predstojećih zadataka, sovjetsko komandovanje ojačalo je jedinice formacijskim sredstvima za prelaz. Međutim, njih još uvek nije bilo dovoljno da bi se potrebe jedinica u potpunosti zadovoljile. Zato je bilo neophodno da se blagovremeno pripreme sredstva za prelaz od priručnih materijala i da se dovezu na reku istovremeno sa izbijanjem prednjih jedinica.

Za razliku od prethodnih napadnih operacija, dejstva sovjetskih jedinica u Ukrajini, na levoj obali Dnjepra, posle probaja taktičke zone neprijateljske odbrane pretežno su imala karakter gonjenja neprijatelja u odstupanju. Ovo je bilo uslovljeno time što je gubitkom ranije pripremljenih odbrambenih linija nemačkofašističko komandovanje počelo da povlači svoje jedinice pod zaštitom jakih zaštitnica ka Dnjepru, nastojeći da ih sačuva od uništenja.

U takvoj situaciji glavna pažnja našeg komandovanja bila je usmerena na to da se neprijatelj preduhitri u izbijanju na vodene prepreke na putevima ka Dnjepru, da mu se onemogući da se tamo utvrди, kao i na to da se na

³⁾ Ibid. str. 307.

leđima neprijatelja iz pokreta forsira Dnjepar i zauzmu mostobrani na njegovojo obali.

U izvršavanju ovog zadatka veliki značaj imala je direktiva Vrhovne komande od 9. septembra 1943, u kojoj se posebno ukazivalo na potrebu forsiranja vodenih prepreka iz pokreta. Prema direktivi predviđalo se dodeljivanje državnih odlikovanja i zvanja heroja Sovjetskog Saveza vojnim licima koja su se najviše istakla pri forsiranju velikih vodenih prepreka i utvrđivanju oslojenih mostobrana.

Forsiranje Dnjepra na širokom frontu iz pokreta predstavljalo je novinu u ratnoj veštini, a stečeno iskustvo poslužilo je kao osnova da se forsiranje reke iz pokreta kasnije pretvori u osnovni način dejstva sovjetskih jedinica pri savlađivanju vodenih prepreka. U skladu s tim, osnovna pažnja u ovoj glavi posvećena je prikazu najpoučnijih primera forsiranja vodenih prepreka od strane sovjetskih jedinica u bici za Dnjepar.

2. Forsiranje reke Desne i Dnjepra od strane jedinica centralnog fronta

(skica 10)

Borbenim dejstvima jedinica Centralnog fronta u forsiranju Desne i Dnjepra prethodilo je energično gonjenje neprijatelja. Najveći tempo postigle su na levom krilu fronta jedinice 60. armije (komandant general-potpukovnik I. D. Černjahovski). Streljačke divizije ove armije izdvajale su goneće odrede, svaki jačine streljačkog puka, ojačanog artiljerijom, tenkovima i samohodnim oruđima. Ovi odredi obilazili su neprijateljske zaštitnice, ukljinjavali se među kolone u povlačenju i omogućavali glavnim snagama svojih divizija da izbiju na pravce povlačenja glavnih neprijateljskih snaga.

Postignuti uspeh jedinica 60. armije brzo je razvijen uvođenjem dopunskih snaga koje su prebačene sa desnog

krila fronta. Ali i neprijatelj je na taj pravac prebacio jake snage, nastojeći da zaustavi napad jedinica levog krila Centralnog fronta. U žestokim borbama otpor neprijatelja bio je ipak slomljen, jedinice 60. armije 3. septembra izbile su na Desnu i, nastavljujući neprekidno prodiranje u jugozapadnom pravcu, 7. septembra otpočele borbu za grad Bahmač. Istoga dana i jedinice 65. armije (komandant general-potpukovnik P. I. Batov), koje su dejstvovalе na desnom krilu fronta, izbile su na Desnu u rejonu Novgoroda Severskog.

Duž zapadne obale Desne branilo se oko 8 pešadijskih i 3 tenkovske divizije 2. nemačkofašističke armije, koje su pretrpele velike gubitke u prethodnim borbama.

Forsiranje Desne počele su 8. septembra izviđačke jedinice 65. armije, a noću 8/9. septembra i njene glavne snage. Pošto je veliki deo armijskih pontonirskih bataljona bio još angažovan oko pozadinskih jedinica armije na reci Sejm i pošto se njihovo prevoženje produžilo, forsiranje Desne pretežno se vršilo na ribarskim čamcima, splavovima i drugim sredstvima za prelaz, napravljenim od priručnih materijala. Prebacivanje jedinica podržavala je masovnom vatrom, sa istočne obale reke, artiljerija koja je štitila odseke forsiranja. Veliki broj oruđa upotrebljen je za dejstvo neposrednim gađanjem. Zajedno sa prednjim delovima, na zapadnu obalu prebacivala su se i protivtenkovska oruđa, što je doprinelo brzoj organizaciji protivtenkovske odbrane. Jurišna avijacija nanosila je snažne udare kako po neprijateljskim jedinicama koje su se pripremale za protivnapad, tako i po neprijateljskim rezervama. Već 9. septembra u jutro jedinice 65. armije zauzele su na zapadnoj obali reke dva manja mostobrana, ali nisu mogle da ih prošire do operativnih razmara. Hitlerovci su do-vukli nove snage i pružali žestok otpor.

Pošto su vezale u rejonu Novgoroda Severskog jake neprijateljske snage, jedinice 65. armije doprinele su uspešnom razvijanju napada na levom krilu fronta, gde su 60. i 13. armija 9. septembra zauzele Bahmač, a šest dana kasnije — Nežin. Posle toga, one su produžile napad

na Černigov, iz pokreta forsirale Desnu i, oslobodivši Černigov, 21. septembra izbile na Dnjepar.

Situacija je u to vreme bila veoma napregnuta. Jake snage neprijatelja u odstupanju još su se nalazile u Ukrajini, na levoj obali Dnjepara, ugrožavajući otkrivene bokove naših jedinica. Glavna armijska i frontovska sredstva za prelaz bila su angažovana na Desni i mogla su da se dovezu na Dnjepar za tri — četiri dana. U 13. armiji bilo je samo 9 čamaca tipa A-3 i 25 splavova koje su izradile inžinjerijske jedinice od greda i buradi. Osim toga, izviđačke jedinice pri izbijanju na reku zaplenile su oko 40 ribarskih čamaca i 2 šlepa.

Prema tome, jedinice 13. armije trebalo je iz pokreta da forsiraju veliku prepreku Dnjepar jedino pomoću priručnih sredstava. Ove teškoće bile su povećane još i time što su se aerodromi nalazili na velikoj udaljenosti od prednjih jedinica. Usled toga je bila otežana avijacijska podrška kopnenih jedinica u toku forsiranja reke.

Novina u organizaciji forsiranja Dnjepara bila je umešana koordinacija dejstava regularnih jedinica i partizanskih odreda. Po naređenju ukrajinskog štaba partizanskog pokreta, pre izbijanja prednjih jedinica 13. armije ka reci partizani su zauzeli i držali na zapadnoj obali Dnjepara u rejonu Navoza dva, a na zapadnoj obali reke Pripet u rejonu Černobilja tri odseka prelaza. Ovo je imalo veliki značaj, jer je omogućilo jedinicama 13. armije brzo forsiranje jedinicama kako Dnjepra, tako i Pripeta. Za forsiranje Dnjepara komandant 13. armije odredio je odsek prelaza širine 25 km, od Mneva do ušća Pripeta, na kojem je bilo uređeno osam mesta prelaza sa međuprostorima od 2,5 do 3 km.

Artiljerijsko i avijacijsko obezbeđenje uglavnom se izvodilo na isti način kao i prilikom forsiranja Desne od strane jedinica 65. armije. Već pri kraju 22. septembra preko Dnjepara prebacile su se streljačke jedinice sa lakim naoružanjem, pukovskom i protivtenkovskom artiljerijom, koje su na zapadnoj obali reke uspele da zauzmu mosto-

bran i da ga do 26. septembra prošire na 40 km po frontu i 33 km po dubini.

Istovremeno sa odbijanjem neprijateljskih protivnappada, jedinice 13. armije prebacile su se na zapadnu obalu Pripeta kod njegovog ušća u rejonu Černobilja i posele mostobrane koje su ranije zauzeli partizani.

Jedinice 60. armije, sa 7. gardijskim mehanizovanim korpusom, uspešno su forsirale Dnjepar severno od Kijeva, krajem septembra stvorile u rejonu Dimera i Jasnogorodoka tri mostobrana i vodile borbe za njihovo spajanje. 5. oktobra po naređenju Vrhovne komande jedinice 60 i 13. armije prešle su u sastav Voronješkog fronta.

3. Forsiranje reke Dnjepra od strane jedinica Voronješkog fronta

(skica 10)

Za razliku od dejstava jedinica Centralnog fronta, gde su forsiranje otpočele pretežno opštevojne jedinice, na Voronješkom frontu prve su počele da forsiraju Dnjepar jedinice 3. gardijske tenkovske armije.

Forsiranju Dnjepra prethodilo je energično gonjenje neprijatelja u odstupanju. Ono se izvodilo na dva pravca: jedinicama 38. armije — prema Kijevu, a jedinicama 27, 40. i 47. armije — prema Perejaslavu Hmeljnickom. Da bi se neprijatelj preduhitrio u izbijanju na Dnjepar, Voronješki front bio je ojačan 3. gardijskom tenkovskom armijom (komandant general-potpukovnik P. S. Ribalko), koja se 19. septembra koncentrisala u rejonu Romna. Armija je dobila zadatak da, goneći neprijatelja u pravcu Priluki — Perejaslav Hmeljnicky, u sadejstvu sa opštevojnim jedinicama, najkasnije 21. septembra izbije na Dnjepar, da ga iz pokreta forsira i razvije dalje napad na Belu Crkvu.

Noću 19/20. septembra 3. gardijska tenkovska armija, imajući u prvom ešelonu dva tenkovska i mehanizovani korpus a u drugom — konjički korpus, pristupila je izvršenju postavljenog zadatka.

Sva tri korpusa prvog ešelona dejstvovala su na samostalnim odvojenim pravcima, jer je armija napadala u zoni širine 70 km. Korpsi prvog ešelona uputili su prednje odrede jačine ojačane tenkovske ili mehanizovane brigade. Ovi odredi dejstvovali su na 50 — 70 km ispred glavnih snaga svojih korpusa. Oni su odbacivali na pravcu svog kretanja rasparčane neprijateljske zaštitničke jedinice i obezbeđivali nesmetano napredovanje glavnih snaga armije prema reci. Rastojanje od 190 km od Romna do Dnjepra bilo je pređeno za dva i po dana. Borbena dejstva vodila su se neprekidno danju i noću. Pri tome se jedinice nisu zadržavale u borbi sa zaštitnicama neprijatelja, već su izbjale na pravce povlačenja njegovih glavnih snaga.

Zbog brzog gonjenja propali su svi pokušaji nemačko-fašističkog komandovanja da se zadrži na odbrambenim medupoložajima radi organizovanja planskog povlačenja svojih jedinica i dobijanja u vremenu za bolju organizaciju odbrane na zapadnoj obali reke.

Krajem 21. septembra prednji odredi korpusâ 3. gardijske tenkovske armije izbili su na istočnu obalu Dnjepra u rejon Perejaslava Hmeljnickog. U to vreme Nemci su na zapadnoj obali reke raspolagali veoma malim snagama. Međutim, prednji odredi nisu imali nikakvih formacijskih sredstava za prelaz, a armijski pontonski park trebalo je da stigne vozom iz Kurska.

U nastaloj situaciji odredi su počeli forsiranje reke, koristeći se priručnim sredstvima u rejonu Velikog Bukrina. Na ribarskim čamcima i splavovima od brvana prebacila su se dva motostreljačka bataljona 6. gardijskog tenkovskog i 9. mehanizovanog korpusa. Prebačeni bataljoni zauzeli su naseljena mesta Zarubenci i Grigorovku, kao i niz visova uz Dnjepar. Tako je počelo stvaranje bukrinskog mostobrana.

23. septembra pod komandom komandanta armije stigao je iz rezerve fronta 20. pontonirski bataljon i pripremio skelu nosivosti 30 tona, koju je vukao motorni čamac. Skela je radila samo noću, jer je danju neprijatelj držao prelaz pod jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom.

Noću 23/24. septembra skelom se prebacila na mostobran 69. mehanizovana brigada, ali bez tenkovskog puka.

Na istočnu obalu 24. septembra stigli su laki pontonski parkovi tipa A-3 i NLP, koji su se obično upotrebljavali za skelske prelaze za streljačke jedinice sa njihovim oružanjem. Po naređenju komandanta tenkovske armije ova sredstva za prelaz ojačanjem gornjeg stroja osposobljena su za prebacivanje samohodnih artiljerijskih oruđa SO-76. Takođe su preduzeti pokušaji da se prebace tenkovi T-34 na dve ojačane skele od čamaca A-3. Ali su uspela da se prebace samo dva tenka; prilikom utovara trećeg tenka skela je bila provaljena i potopljena.

Istovremeno sa 3. gardijskom tenkovskom armijom na bukrinski mostobran prebacile su se jedinice 40 armije (komandant general-potpukovnik K. S. Moskalenko), a od 27. septembra i jedinice 27. armije (komandant general-potpukovnik S. G. Trofimenko) koje su uvedene iz drugog ešelona fronta. Sa ovim armijama prebacivali su se 8. i 10. tenkovski korpsi. Zajedničkim naporima svih ovih jedinica bukrinski mostobran je koncem septembra bio proširen do 11 km u širinu i 6 km u dubinu. Nešto južnije od bukrinskog mostobrana jedinice 47. armije (komandant general-major F. F. Žmačenko) zauzele su još dva manja mostobrana u rejonu Kaneva. Kasnije su oni bili spojeni sa bukrinskim mostobranom.

Da bi se zadržao dolazak neprijateljskih rezervi ka bukrinskom mostobranu, 24. septembra na 25 do 30 km zapadno od njega iskrcane su jedinice 3. i 5. vazdušno-desantne brigade, ali pošto su bile malobrojne i slabo tehnički pripremljene nisu mogле bitno da utiču na tok operacije. Nemačkofašističko komandovanje do 25. septembra uspelo je da tu prebaci četiri divizije, od kojih jednu tenkovsku i jednu motorizovanu, uzaludno pokušavajući da sovjetske jedinice odbaci u Dnjepar.

Odbijajući neprijateljeve protivnapade, naše jedinice su u isto vreme neprestano povećavale snage i sredstva na mostobranu. Međutim, 3. gardijska tenkovska armija počela je sa prebacivanjem tenkova 29. septembra, jer je

tek toga dana stigla 6. pontonirska brigada, koja je izradila šest skelskih prelaza i postavila dva pontonska mosta. 1. oktobra počela je izgradnja niskog mosta, nosivosti 30 t. U izgradnji mosta aktivno je učestvovalo mesno stanovništvo.

Koncentracija 3. gardijske tenkovske armije na mostobranu završila se tek 5. oktobra, tj. 14 dana posle izbjivanja na reku. Na taj način, prednosti iznenadnog podilaženja reci znatno su smanjene, što se negativno odrazilo na dejstva jedinica Voronješkog fronta pri njihovim pokušajima da prošire bukrinski mostobran. Nemačkofašističko komandovanje u toku ove dve nedelje privuklo je iz dubine jake operativne rezerve i organizovalo ispred mostobrana dosta jaku odbranu.

Pa ipak od 12. do 21. oktobra učinjen je pokušaj da se razvije napad sa bukrinskog mostobrana u pozadinu kijevske neprijateljske grupacije, ali on nije postigao željeni cilj, već se ograničio samo na proširenje mostobrana do 30 km u širinu i 10 km u dubinu.

Istovremeno ovim napadom je na bukrinskom mostobranu bilo vezano oko 10 neprijateljskih divizija, od kojih 5 tenkovskih i 2 motorizovane, čime je 38. armiji (komandant general-potpukovnik N. E. Čibisov) olakšano forsiranje Dnjepra severno od Kijeva.

Od 26. do 28. septembra 38. armija forsirala je Dnjepr severno od Kijeva i u rejonu Ljuteža zauzela mostobran. Osim toga, jedinice armije likvidirale su neprijateljski mostobran na levoj obali Dnjepra u rejonu Darnice.

U dатој situaciji nastala je potreba da se ojačaju jedinice 38. armije da bi se ljuteški mostobran proširio do operativnih razmara. Radi toga armija je bila ojačana 5. gardijskim tenkovskim korpusom (komandant korpusa general-potpukovnik tenkovskih jedinica A. G. Kravčenko).

Korpus je trebalo najkasnije 4. oktobra da se prebaci prvo preko Desne, a zatim preko Dnjepra i u sadejstvu sa 51. streljačkim korpusom 38. armije da napada, obuhvatajući Kijev. Usled nedostatka formacijskih sredstava za

prelaz kao i usled toga što mostovi preko Desne, koje su postavile jedinice 38. armije, po svojoj nosivosti nisu mogli biti upotrebljeni za prelazak tenkova, komandant korpusa odlučio je da prebaci tenkove gazom preko reke. Mesno stanovništvo pomoglo je da se izabere odsek prelaza u rejonu Letki. Tu je dno bilo čvrsto i peskovito i prilazi ka reci pogodni. Širina reke na ovom odseku iznosila je 284 m, najveća dubina 2 m, a brzina toka reke 1 m/sek.

Prilikom izviđanja reke sve posade tenkova detaljno su ispitale i označile gaz sa dva reda motki, usled čega se stvorio svojevrsni koridor širine 50 m. Pošto je dubina gaza znatno prelazila taktičko-tehničke mogućnosti tenkova, svi ulazi i otvori zatvarani su kućinom i krpama na topljenim mazivom, izduvne cevi motora produžavane su pomoću specijalno izrađenih gumenih creva koji su izlazili na površinu reke pri potapanju tenkova u vodu. Optički instrumenti oblagani su nepromočivim materijalima. Celokupno ljudstvo pokazalo je veliku snalažljivost u pripremi vozila za prelazak. Na primer, u 22. gardijskoj tenkovskoj brigadi izrađeni su specijalni štitovi na kupolama za zaklanjanje topova. Oni su služili kao neka vrsta valobrana koji su štitili od vode otvorene ulaze kupole.

Naročita pažnja poklanjana je uređenju prilaznih puteva za tenkove i njihovom spuštanju u vodu. Na blatinjavim odsecima rečne doline pioniri su postavljali prostirku od oblica i pruća. Tenkovi su prelazili preko gaza, prvom brzinom od 7 km na čas. Vozači su upravljali tenkovima naslepo, izvršavajući komandu komandira tenkova koja se predavala pomoću uređaja za unutarnji razgovor. Po jednom tragu bilo je moguće da se propuste najviše tri tenka, jer se njihovim kretanjem tlo ispiralo ispod gusenica, što je još više povećavalo dubinu gaza.

Po prelasku na suprotnu obalu, tenkove su stavljali pod nagib, brzo ih oslobađali vode koja je ušla unutra i pripremali za dalja dejstva. Samo kod tri tenka ugasili su se motori na sredini reke, te ih je trebalo izvlačiti teglenjem. Motopešadija, artiljerija i auto-transport pre-

bacili su se preko Desne na skelama i ribarskim čamcima istovremeno sa tenkovima.

Zatim je 5. gardijski tenkovski korpus bio prebačen na skelama preko Dnjepra i zajedno sa jedinicama 38. armije proširio ljuteški mostobran do 15 km u širinu i 10 km u dubinu. Smatralo se da je ljuteški mostobran najpodesniji za dalje proširivanje do takvih razmara da se sa njega može preduzeti napad u dubinu Ukrajine.

Radi toga koncem oktobra 1943. godine na mostobranu se koncentrisala udarna grupacija 1. ukrajinskog fronta⁴⁾, u čiji je sastav ušla i 3. gardijska tenkovska armija pregrupisana sa bukrinskog mostobrana. Pri pregrupisavanju ova armija moralia je da se dva puta prebaci preko Dnjepra i jedan put preko Desne.

Smena jedinica armije i njihovo izvlačenje sa bukrinskog mostobrana izvodili su se dve noći — 26. i 27. oktobra. Radi prelaska armije na istočnu obalu reke bila su određena četiri skelska prelaza, jedan drveni niskovodni i dva pontonska mosta.

Da bi se prikriло izvlačenje 3. gardijske tenkovske armije sa bukrinskog mostobrana, na mestu njenog ranijeg rasporeda bile su ostavljene makete tenkova i oruđa. Deo armijskih radio-stanica ostao je na mostobranu i radio u vreme određeno za armiju. Rejoni koncentracije jedinica kod mesta prelaza i na predancima pažljivo su maskirani.

Marš do ljuteškog mostobrana, u dužini od oko 140 km, armija je izvršila u toku tri noći, od 28. do 31. oktobra. Dužina noćnog marša iznosila je 46 km. Armija je prešla Desnu preko niskovodnog drvenog mosta, nosivosti 30 tona, a teški tenkovi gazom. Prelazak preko Dnjepra na ljuteški mostobran vršio se preko mostova i na skelama. Kretanje velikih opštевojnih jedinica duž Dnjepra nije uspelo da se potpuno prikrije od neprijatelja, ali je vreme prelaska udarne grupacije fronta u napad sa ljuteškog mostobrana za neprijatelja ostalo nepoznato.

⁴⁾ 20. oktobra 1943. godine Voronješki, Stepski i Jugozapadni front preimenovani su u 1, 2. i 3. ukrajinski front.

Napad sa ljuteškog mostobrana počeo je 3. novembra, a 6. novembra nad glavnim gradom Ukrajine — Kijevom ponovo je zalepršala državna zastava naše otadžbine. Dalji napad udarne grupicaje fronta izvodio se na tri divergentna pravca: jedinice desnog krila napadale su na Korostenj, jedinice centra na Žitomir i jedinice levog krila na Fastov. Ovim napadom, koncem novembra 1943. godine zapadno od Kijeva stvoren je veliki mostobran čija je širina iznosila oko 230, a dubina 150 km⁵). Uzaludan je bio pokušaj nemačkofašističkog komandovanja da snažnim protivnapadom na kijevskom pravcu uspostavi front odbrane na Dnjepru.

Kijevski mostobran poslužio je kao polazna linija za izvođenje narednih operacija radi konačnog oslobođenja zapadne Ukrajine.

4. Forsiranje reke Dnjepra od strane jedinica Stepskog i Jugozapadnog fronta

(skica 10)

Uslovi pod kojima su jedinice Stepskog i Jugozapadnog fronta forsirale Dnjepar bili su znatno teži nego pri rešavanju ovog zadatka od strane jedinica Centralnog i Voronješkog fronta. Razlog je bio u tome što je neprijatelj prilikom odstupanja na mnogim odsecima uspeo ne samo da se odvoji od jedinica Stepskog i Jugozapadnog fronta, koje su ga gonile, i posedne položaje na desnoj obali Dnjepara, već i da održi mostobran na levoj obali Dnjepra u rejonu Zaporožja. Zbog toga su jedinice Stepskog i Jugozapadnog fronta trebalo istovremeno sa forsiranjem Dnjepara da probiju odbranu koju je neprijatelj na brzu ruku organizovao na desnoj obali reke.

Međutim, i u ovakvim uslovima Dnjepar je forsiran uglavnom iz pokreta pomoću priručnih sredstava i materijala koji su pripremili na prilazima reci prednji odredi

⁵⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 341.

opštevojnih jedinica. Za obezbeđenje brzog tempa forsanja Dnjepara neobično značajna je bila brza zamena premorenih jedinica 69. armije na prilazima ka reci, u zoni napada Stepskog fronta, svežim jedinicama iz rezerve 37. armije.

Načini dejstava jedinica Stepskog i Jugozapadnog fronta pri forsiranju Dnjepara bili su uglavnom isti kao i dejstva Centralnog i Voronješkog fronta. Forsiranje su počeli prednji odredi opštevojnih jedinica na priručnim sredstvima, uz podršku masovnih udara avijacije i artiljerije sa leve obale Dnjepara. Naročito veliku pomoć prednjim odredima pružala su oruđa, izdvojena za neposredno gađanje. Za ovo je upotrebljavana pukovska i samohodna protivtenkovska artiljerija, a takođe i oko 50% divizijske artiljerije.

Čim su se prednji odredi utvrđili na suprotnoj obali reke, počelo je neprekidno narastanje snage i sredstva streljačkih divizija i korpusa na zauzetom mostobranu. Ovakvim dejstvima, jedinice Stepskog fronta u teškim borbama od 24. do 30. septembra zauzele su na desnoj obali Dnjepara, u zoni od Kremenčuga do Verhnje-Dnjeprovска, pet mostobrana, a jedinice Jugozapadnog fronta u rejonu Dnjepropetrovska dva mostobrana.

Pošto su se prebacile preko Dnjepara i utvrđile na njegovoј desnoј obali, jedinice oba fronta odmah su pristupile spajaju ovih odvojenih mostobrana u jedan opšti. One su istovremeno morale da odbijaju mnogobrojne protivnapade neprijatelja koji je težio da odbaci prebačene jedinice sa zauzetih mostobrana. Ovi zadaci izvodili su se uglavnom snagama i sredstvima samo onih armija koje su forsilale Dnjepar, a glavne snage frontova angažovane su za dalje proširenje mostobrana do veličine koja je obezbeđivala razvijanje napada u dubinu zapadne Ukrajine.

Dok je Jugozapadni front od 10. do 14. oktobra izvadio zaporšku operaciju radi likvidacije neprijateljskog mostobrana na levoj obali Dnjepara, mostobran na desnoj obali reke u drugoj polovini oktobra proširivale su pretežno jedinice Stepskog fronta.

Na mostobranu u rejonu Kremenčuga do sredine oktobra prikupile su se glavne snage Stepskog fronta, u čijem su sastavu bile 5. gardijska, 37. i 7. gardijska i 57. opštevojna armija i 5. gardijska tenkovska armija iz rezerve Vrhovne komande (komandant general-potpukovnik tenkovskih jedinica P. A. Rotmistrov).

Operacija za dalje proširivanje mostobrana počela je 15. oktobra. Opštevojne jedinice u sadejstvu sa 5. gardijskom tenkovskom i 5. vazduhoplovnom armijom do 17. oktobra dovršile su probor taktičke zone neprijateljske odbrane i počele energično da razvijaju napad na krivoroškom i kirovgradskom pravcu.

19. oktobra oslobođena je Pjatihatka, a 23. oktobra 5. gardijska tenkovska armija snagama 18. tenkovskog korpusa prodrla je u Krivi Rog. Sledеćeg dana ovde je stigla 37. armija, ali naše jedinice nisu mogle da zadrže Krivi Rog. Neprijatelj je na krivoroški pravac prebacio jake snage i snažnim protivudarima nastojao da uspostavi raniji položaj. Pod pritiskom neprijatelja, jedinice 2. ukrajinskog fronta povukle su se na liniju 25—30 km istočno od Krivog Roga i tamo se utvrdile.

Izbijanjem jedinica 2. ukrajinskog fronta na prilaze Krivom Rogu, ugroženo je levo krilo nemačkofašističke grupacije koja se branila na dnjepropetrovskom pravcu. Koristeći se ovim, jedinice 3. ukrajinskog fronta nanele su 23. oktobra snažan udar na Dnjepropetrovsk i Dnjeproderžinsk i za dva dana zauzele ove gradove. Time su mostobrani 2. i 3. ukrajinskog fronta na desnoj obali Dnjepr-a do kraja oktobra 1943. spojeni u jedan mostobran, koji je dobio naziv kremenčuško-dnjepropetrovski.

Ovaj mostobran je bio proširen spajanjem sa čerkaškim mostobranom, koji su stvorile jedinice desnog krila 2. ukrajinskog fronta od 13. do 18. novembra 1943. Na taj način, krajem bitke za Dnjepar, širina kremenčuško-dnjepropetrovskog mostobrana iznosila je preko 400, a dubina više od 100 km.⁶⁾

⁶⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 351.

Ovi veliki mostobrani — kijevski i kremenčuško-dnje-propetrovski, — koji su stvoreni u Ukrajini na desnoj obali Dnjepra, služili su kao polazni položaji za razvijanje daljeg napada ka jugozapadnim granicama naše otadžbine.

*

Bitka za Dnjepar, kojim je završen korenit prelom u toku velikog otadžbinskog rata, dala je veliki doprinos razvijanju sovjetske ratne veštine. Sovjetske jedinice stekle su prvo iskustvo u organizovanju i izvođenju gonjenja neprijatelja na širokom prostoru snagama nekoliko sadejstvujućih frontova. Pri tome se vešto uskladivalo paralelno sa frontalnim gonjenjem neprijatelja koji se povlači. Svaki front izvodio je gonjenje na dva-tri pravca, u zoni širine 150—200 km, što je dovodilo do rasecanja neprijatelja na odvojene grupe i onemogućavalo da ostvaruje sadejstvo između kolona koje su odstupale paralelnim pravcima. Tempo gonjenja koji su postigle sovjetske jedinice omogućio je da se neprijateljske grupacije koje se povlače na mnogim pravcima, preteknutu u izbjivanju na tako velike vodene prepreke kao što su Desna, Dnjepar i Pripet. Na taj način stvarali su se povoljni uslovi za brzo i iznenadno forsiranje reka.

Prvi put u velikom otadžbinskom ratu forsiranje vodenih prepreka vršilo se skoro istovremeno na frontu od 700 km, snagama četiri sadejstvujuća fronta. Ono se izvodilo kako iz pokreta, tako i posle kratke pripreme. Pri tome su, uporedo sa formacijskim pontonskim parkovima, široko korišćena i priručna sredstva. Dejstva sovjetskih jedinica na tako širokom frontu dezorientisala su neprijatelja o pravcima glavnih udara, onemogućavala ga da masovno upotrebi svoje rezerve i primoravala da ih rasparcava i baca na nekoliko pravaca. Sve je ovo doprinelo brzom i uspešnom odbijanju neprijateljskih protivudara kako na prilazima vodenim preprekama tako i pri njihovom forsiranju.

Operacije forsiranja velikih reka pokazale su da se obim zadatka, koji se postavlja tenkovskim armijama

i samostalnim tenkovskim i mehanizovanim korpusima, znatno proširio. Tenkovske armije i korpori bili su sposobni da pomoći priručnih sredstava i pontonskih parkova savlađuju velike vodene prepreke i da drže osvojene mostobrane do pristizanja opštivojnih jedinica. Istovremeno, iskustvo je pokazalo da jedinice, koje napadaju na reku, treba prethodno da se ojačaju dovoljnom količinom sredstava za prelaz koja treba da stignu na reku istovremeno sa prednjim delovima. Pomanjkanje u jedinicama 3. gardijske tenkovske armije formacijskih pontonskih parkova bilo je razlog da je za prelazak tenkova utrošeno mnogo vremena, što je u krajnjoj liniji dovelo do gubitka iznenađenja i jako ograničilo operativne uspehe.

Borbena dejstva 5. gardijskog tenkovskog korpusa obogatila su sovjetsku ratnu veštinu poučnim primerima savladavanja dubokih gazova tenkovima. Dokazano je da utvrđene norme tehničkih mogućnosti nisu krajnje. Pri dobroj organizaciji prelaza i primeni makar i neznatnih usavršenja i naprava, norme mogu biti znatno povećane.

Dalji razvoj postigla je organizacija i izvođenje sa-dejstva regularnih jedinica sa partizanima. Partizani su ometali plansko odstupanje neprijateljskih jedinica, zaplenjivali sredstva za prelaz, držali pojedine odseke prelaza i bili vodiči čelnih jedinica na teško prolaznim delovima zemljišta na prilazima ka vodenim preprekama.

Veliku pomoć sovjetskim jedinicama u izgradnji mostova preko reka pružalo je mesno stanovništvo, što je omogućilo da se do sredine oktobra izgrade po dva-tri mosta u zonama svih armija koje su dejstvovalle na pravcima glavnog udara. Ovo je obezbeđivalo neprekidan dotur svih potrebnih materijalnih sredstava jedinicama.

Sovjetske jedinice usavršavale su veštinu da organizuju i vode borbe za proširivanje osvojenih mostobrana, da ih drže i odbijaju protivudare neprijateljskih rezervi. Iskustvo je pokazalo da se najveći efekat postiže kada se forsiranje vodenih prepreka i borbena dejstva radi proširivanja zauzetih mostobrana izvode prema jedinstvenom planu i neprekidno, bez pauza.

Vremenski prekid između ovih dejstava negativno je uticao na dalje razvijanje udara u dubinu sa zauzetih mostobrana. Karakteristično je da od 22 zauzeta mostobrana na Dnjepru krajem septembra 1943. godine, samo bukrinski nije uspeo do kraja bitke za Dnjepar da se spoji s ostatim mostobranima i da se iskoristi za dalje razvijanje napada. Međutim, svi ostali mostobrani bili su spojeni i pretvoreni u dva velika strategijska mostobrana sa kojih je kasnije i počeo napad u dubinu Ukrajine na desnoj obali Dnjepra.

Veliko iskustvo je stečeno u organizovanju i ostvarivanju prikrivenog odvođenja taktičkih i operativnih jedinica sa mostobrana na velikoj vodenoj prepreci i njihovom prebacivanju na veliku daljinu sa jednog krila fronta na drugi.

Bitka za Dnjepar bila je primer forsiranja niza uzaštopnih velikih vodenih prepreka, savlađivanja dubokih gazova i vođenja borbe za držanje i proširivanje zauzetih mostobrana. Iskustvo stečeno u bici za Dnjepar poslužilo je kao značajna baza za dalje razvijanje teorije i prakse forsiranja reka iz pokreta.

ZAKLJUČCI O RAZVOJU SOVJETSKE RATNE VEŠTINE U DRUGOM PERIODU RATA

Izvanredni uspesi sovjetskog naroda i njegovih oružanih snaga 1943. godine predstavljali su završetak korenitog preloma ne samo u toku velikog otadžbinskog rata već i čitavog drugog svetskog rata. Do kraja 1943. Crvena armija oslobođila je 2/3 sovjetske teritorije, koju je neprijatelj privremeno okupirao, i stvorila povoljne uslove za razvijanje još većih napadnih operacija u 1944. godini.

Postignuta pobeda takođe je imala odlučujući uticaj na propast fašističkog bloka u Evropi. Fašistička Italija, najveći saveznik hitlerovske Nemačke, u septembru 1943. izašla je iz rata koji je vodila na strani fašističkog bloka i objavila rat Nemačkoj. Ostali saveznici Nemačke, uplašeni vojnim porazima nemačke vojske, takođe su tražili

povod za što brži izlazak iz fašističke koalicije, što je značilo početak oštре krize u njenim redovima.

Ojačao je i oslobođilački pokret naroda u zemljama okupiranim od strane nacista, koji je sve više potkopavao pozadinu hitlerovske Nemačke.

U drugom periodu velikog otadžbinskog rata došlo je do daljeg učvršćenja antifašističke koalicije, čiju je vodeću snagu predstavljao Sovjetski Savez.

U decembru 1943. održana je u Teheranu konferencija rukovodilaca tri savezničke države SSSR-a, SAD-a i Velike Britanije, na kojoj su usaglašene odluke o zajedničkim ratnim dejstvima protiv Nemačke i o posleratnoj saradnji. Učesnici konferencije takođe su doneli odluku o otvaranju drugog fronta u zapadnoj Evropi najkasnije u maju 1944.

U toku drugog perioda velikog otadžbinskog rata sovjetski narod i njegove oružane snage stvorili su čvrste temelje za postizanje potpune pobeđe nad fašističkom Nemačkom.

Operacije iz tog perioda zauzimaju posebno mesto u razvijanju sovjetske ratne veštine. Mnogo su povećane borbene mogućnosti sovjetskih oružanih snaga u poređenju sa prvim periodom rata. Zahvaljujući stalnom usponu celokupne narodne privrede, naročito vojne industrije, porasla je proizvodnja naoružanja i borbene tehnike. Sistematski se poboljšavao i njihov kvalitet. Zahvaljujući tome sovjetsko komandovanje imalo je mogućnost da poveća vatrenu i udarnu snagu streljačkih jedinica, da stvari snažne artiljerijske divizije i korpusa, poboljša organizacionu strukturu tenkovskih armija i znatno ojača vazduhoplovne armije. Sve je ovo dovelo do naglog povećanja tehničke opremljenosti svih rodova vojske, do promene odnosa snaga na frontovima u korist Crvene armije i do konačne likvidacije ranije brojne nadmoćnosti hitlerovaca u tenkovima i avionima.

Uporedo s porastom borbenih mogućnosti Crvene armije stalno su se povećavale i organizatorske sposobnosti starešina i usavršavala njihova veština vođenja bojeva

i operacija. Na toj se osnovi i razvijala sovjetska ratna veština u drugom periodu rata.

U oblasti strategije došlo je do daljeg usavršavanja iskustva u organizaciji i izvođenju odbrambenih dejstava, sa prelaskom u protivofanzivu i u razvijanju napada na veliku dubinu.

Najkarakterističnija je u tom pogledu kampanja u leto i jesen 1943, koja je počela odbrambenim dejstvima sovjetskih snaga kod Kurska. Za razliku od odbrambenih dejstava u prethodnim kampanjama, odbrana u leto 1943. više nije bila prinudna već je imala planski karakter, jer je sovjetsko komandovanje imalo u rukama strategijsku inicijativu i opštu nadmoć u snagama i sredstvima nad nemačkofašističkom vojskom.

U uslovima unapred planirane odbrane u protivofanzivu se prelazilo posle iscrpljivanja i slabljenja napadačevih grupacija pred prednjim krajem, ili u dubini taktičke zone odbrane, ne dozvoljavajući neprijatelju da zauzme našu teritoriju. Slične primere ratna istorija još nije imala.

Upoređujući protivofanzivu kod Moskve i u bici na Volgi sa protivofanzivom kod Kurska, novina u ovoj poslednjoj bila je još i u tome što se nije izvodila na jednom pravcu, već gotovo istovremeno na dva pravca — oreškom i belgorodsko-harkovskom, koji su međusobno bili udaljeni oko 300 km. Grupe frontova, objedinjene jedinstvenim ciljem, izvodile su na svakom pravcu samostalnu operaciju za potpuno razbijanje neprijateljskih grupacija i stvaranje povoljnih uslova za dalje razvijanje napada na teritoriju Belorusije i na levu obalu Dnjepra.

Opšti strategijski napad izvodio se uz stalno povećanje njegovih razmara i usavršavanje načina oružane borbe. Dok se u zimskoj kampanji 1941—1942. ovakav napad izvodio samo na jednom pravcu zapadno od Moskve, u zimskoj kampanji 1942—1943. on se već izvodio sa malim vremenskim prekidima na severnom Kavkazu, harkovskom i donbaskom pravcu, zapadno od Moskve i kod Lenjingrada, a u letnjoj kampanji 1943. godine opšti napad razvio se gotovo istovremeno na frontu od oko 2000 km, od Velikih Luka do Tamanskog poluostriva.

Karakterističan za planiranje operacija drugog perioda rata jeste i izbor pravaca glavnih udara frontova po takvoj neprijateljskoj grupaciji čiji je poraz iz osnove menjao situaciju ne samo na celom sovjetsko-nemačkom frontu već i na drugim ratištima. Na primer, udar naših jedinica na južnom krilu sovjetsko-nemačkog fronta u zimskoj kampanji 1942—1943. doveo je ne samo do razbijanja velikih strategijskih grupacija hitlerovaca i oslobođenja važnih privrednih rejona sovjetske zemlje već je i odlučujuće uticao na uspeh operacija anglo-američkih snaga u severnoj Africi. Do takve pojave došlo je i u kampanji u letu i jesen 1943.

Udar Crvene armije na centralnom i južnom delu sovjetsko-nemačkog fronta doveo je do oslobođenja Ukrajine na levoj obali Dnjepr-a, kao i Donbasa i olakšao anglo-američkim jedinicama izvođenje desantnih operacija na Siciliji i u južnoj Italiji, što je konačno izbacilo Italiju iz rata koji je vodila na strani hitlerovske Nemačke.

Za rešavanje strategijskih zadataka korišćen je u širim razmerama i partizanski pokret. Samo 1943. godine uništeno je deset puta više vozova nego 1942. Ovo je primoralo nemačkofašističko komandovanje da za borbu sa partizanima angažuje oko 600.000 ljudi.

Forme i metodi vođenja oružane partizanske borbe sa neprijateljem neprekidno su se usavršavali i razvijali. Naročito veliki uspesi postignuti su u organizaciji i izvođenju dejstava velikih partizanskih jedinica u dubokoj pozadini neprijatelja prilikom prebaziranja.

Mere CK Komunističke partije bile su usmerene na učvršćenje rukovođenja partizanskim pokretom kako od strane Centralnog štaba partizanskog pokreta i štabova frontova, tako i od strane ilegalnih oblasnih komiteta Partije i njihovih operativnih grupa i štabova, čime su se preciznije koordinirala dejstva partizana u neprijateljskoj pozadini sa dejstvima regularnih jedinica koje su napadale na frontu.

Osnovni pravac razvitka operativne veštine u drugom periodu rata bio je u traženju najcelishodnijih oblika i

metoda probijanja neprijateljskog utvrđenog fronta i razvijanja proboga do operativnih razmara. Radi toga sasredivane su sve jače snage i sredstva na odsecima proboga, što je sovjetskom komandovanju omogućavalo da dostigne odlučujuću nadmoćnost nad neprijateljem na pravcima glavnih udara.

Za najcelishodniji oblik proboga prihvaćeno je nanošenje istovremenih udara na nekoliko odseka. Ovo je primoravalo hitlerovce da rasparčavaju svoje rezerve pri pokušaju likvidacije proboga.

Usavršeni su metodi upotrebe ešelona za razvijanje uspeha. U sastav ovih ešelona ulazili su tenkovski, mehanizovani i konjički korupsi koji su do leta 1943. predstavljali osnovno sredstvo za razvijanje uspeha napadnih operacija frontova i armija, a posle toga pretežno su se upotrebljavali za razvijanje uspeha samo opštevojnih armija. Od leta 1943. godine osnovno sredstvo za razvijanje uspeha jedinica fronta bile su tenkovske armije.

Kvantitativni i kvalitativni sastav ešelona za razvijanje uspeha neprekidno je rastao, što je napadnim operacijama davalо više manevarski i odlučniji karakter nego u prvom periodu rata.

U poređenju sa prvim periodom rata, opseg napadnih operacija je porastao. Napadna operacija fronta imala je maksimalnu dubinu od 250 km i trajala od 5 do 25 dana. Maksimalni tempo napada pešadije iznosio je 25—20 km, a oklopnih jedinica 40—50 km, i više. Dubina armijskih operacija povećala se do 100 km. Široko se primenjivalo izvođenje uzastopnih operacija bez većih pauza.

Operacije iz drugog perioda rata pružile su veliko iskustvo za razradu osnovnih teoretskih postavki u planiranju i izvođenju operacija okružavanja i uništavanja velikih neprijateljskih grupacija. Za najodlučniji oblik operativnog manevra prihvaćen je obuhvat oba neprijateljska boka radi izbjivanja u njegovu duboku pozadinu i dovršavanja okruženja stvaranjem unutrašnjeg i spoljašnjeg fronta. Smatralo se takođe za celishodno da okružavanje i likvidacija neprijatelja čine jedinstveni proces koji se

odvija bez pauze. Prinudna pauza u bici na Volgi dovela je do znatnog produžavanja čitave operacije i gubitka velikog broja snaga i sredstava pri likvidaciji okruženog neprijatelja.

Veliko iskustvo sovjetske jedinice takođe su stekle i u organizaciji i izvođenju operativnog gonjenja velikih neprijateljskih grupacija.

Iskustvo je pokazalo da su se najefikasniji rezultati pri operativnom gonjenju velikih neprijateljskih grupacija postizali u slučaju kada su se na svim stepenima, od divizije do armije, izdvajali jaki pokretni odredi za zauzimanje pogodnih linija pre nego što na njih stignu neprijateljske jedinice koje su se povlačile.

U operacijama drugog perioda rata prvi put je ostvarenio forsiranje velikih vodenih prepreka kako iz pokreta tako i posle kratkotrajne pripreme. Kasnije je forsiranje reka iz pokreta postalo osnovni način dejstava sovjetskih jedinica pri savlađivanju vodenih prepreka.

U obezbeđenju uspeha napadnih operacija značajnu ulogu imala je avijacijska priprema. Ona se delila na prethodnu avijacijsku pripremu, koja se obično izvodila nekoliko dana pre početka operacije, neposrednu avijacijsku pripremu, koja se često podudarala sa artiljerijskom pripremom napada, i na podršku napada pešadije i tenkova na čitavoj dubini operacije. Takva upotreba avijacije doprinela je sigurnijem ostvarivanju avijacijske podrške kopnenih jedinica u toku napada.

Postala je efikasnija i protivvazdušna odbrana jedinica u toku operacije. Iz iskustva prethodnih borbi sovjetsko komandovanje izvelo je zaključak da je necelishodna decentralizovana upotreba protivavionskih sredstava na odsecima napada svake streljačke divizije. Ova sredstva treba da se masovno upotrebe na pravcima glavnih udara za zaštitu udarnih grupacija. Prema tome, 1943. godine počele su da se stvaraju snažne protivavionske artiljerijske grupe koje su se upotrebljavale zajedno sa lovačkom avijacijom prema jedinstvenom planu protivavionske odbrane armije.

Zahvaljujući porastu organizatorskih sposobnosti starašina i širokoj upotrebi radio-stanica i drugih sredstava za vezu, suštinski se poboljšalo i komandovanje jedinicama u toku operacija. Komandna mesta i osmatračnice u svim stepenima približili su se jedinicama. Potreba za pomoćnim komandnim mestima (PKM) kao formacijskim organima komandovanja armija otpala je i ona su ukinuta.

Veština organizacije operativne odbrane podigla se na viši stepen razvijka. Operativna odbrana postala je dublja i stabilnija. Opštevojne armije izgrađivale su taktičku zonu i armijski položaj ukupne dubine 40 do 60 km, a frontovi su stvarali odbranu dubine 150 do 200 km.

U poređenju sa prvim periodom rata znatno se smanjila širina odbrambenih zona. Za front ona je iznosila 250—300 km, a za armiju 50—60 km. U pojedinim slučajevima, na primer, u 13. armiji kod Kurska širina odbrambene zone armije iznosila je svega 32 km.

Bez obzira na duboku odbranu, dejstva sovjetskih jedinica na iscrpljavanju napadača i stvaranju uslova za prelaz u protivofanzivu obično se nisu izvodila van taktičke obrambene zone.

Protivudari u drugom periodu rata postali su snažniji i nanosili su se i po vrhu i po bokovima neprijateljske ukljinjene grupacije. Ovo je primoravalo neprijatelja da rasparčava snage i sredstva svoje udarne grupacije na nekoliko pravaca, što je brzo dovodilo do znatnog slabljenja njegove ofanzivne snage.

Dalji razvitak postigli su načini organizacije i izvođenja artiljerijskih i avijacijskih protivpriprema usmernih na rušenje i dezorganizaciju neprijateljskog napada.

Postale su snažnije artiljerijske protivtenkovske rezerve u armijama i frontovima, što je obezbeđivalo brzu koncentraciju artiljerijske vatre na odlučujućim pravcima.

Proširen je obim zadataka tenkovskih armija i samostalnih tenkovskih i mehanizovanih korpusa u odbrambenim operacijama. Bitka kod Kurska pokazala je da oni mogu da nanose ne samo protivudare već i da posedaju odbrambene položaje kako u istoj zoni sa opštevojnjim

armijama tako i samostalno. Tenkovske jedinice pokazale su se sposobne da vode odbranu ne samo na normalnom već i na širokom frontu, čemu može da posluži za primer upotreba 3. gardijske tenkovske armije u novembru 1943. u kijevskoj operaciji.

Taktika napada združenih jedinica razvijala se uglavnom u pravcu razrade načina brzog i istovremenog neutralisanja čitave taktičke odbrambene zone neprijatelja.

Uzimajući u obzir promene u tehničkoj opremljenosti Crvene armije i u razvitku rodova vojske do početka drugog perioda rata, iskustvo stećeno u borbama 1941. i 1942. godine našlo je svoje mesto u Borbenom pravilu pešadije od 1942. i u projektu Ratne službe od 1943. godine. U glavne postavke, iznesene u ovim pravilima, spada zahtev da se ne dozvoli ravnomeran raspored snaga i sredstava na odsecima probaja, kao što je to bilo u napadnim borbama 1941. godine, već da se nanose masovni udari nadmoćnim snagama pešadije, artijerije, tenkova i avijacije po najosetljivijim odsecima neprijateljske odbrane.

U skladu sa ovim zahtevom znatno je povećana gustoća jedinica i borbene tehnike na odsecima probaja neprijateljske odbrane, što je omogućilo neprekidno povećavanje udarne snage jedinica, a time i povećavanje dubine njihovog napredovanja.

Borbeni zadaci postavljeni su streljačkim jedinicama u drugom periodu rata ne samo po dubini, kao 1941. godine, već i po objektima odbrane, što je doprinelo boljoj organizaciji sadejstva između rodova vojske. Dubina zadataka tenkova za neposrednu podršku pešadije takođe se određivala po objektima neprijateljske odbrane i obično je odgovarala dubini zadataka opštivojnih jedinica koje su oni podržavali.

Usavršavali su se i poboljšavali borbeni poreci jedinica. U početku drugog perioda rata borbeni poredak u jednom ešelonu određen u naredbi Br. 306 komesara narodne odbrane za sve streljačke jedinice zaključno sa divizijom, pri proboru plitke neprijateljske odbrane imao je efikasne rezultate.

1943. godine, kada je neprijatelj znatno povećao dubinu svoje taktičke odbrambene zone i ojačao je u pogledu vatre i inžinjerijskog uređenja, nastala je potreba da se na odsecima proboga stvore duboki borbeni poreci. Prelaz na duboki raspored bio je omogućen znatnim porastom gustine jedinica i borbene tehnike.

Borbeni poreci tenkova za neposrednu podršku pešadije, do leta 1943. sastojali su se najčešće od jednog ešelona i rezerve. Napad tenkova podržavala su prateća oruđa koja su se izdvajala iz sastava streljačkih pukova i divizija.

U letu 1943, kada su za neposrednu podršku pešadije uporedo sa tenkovima počela da se angažuju i samohodna artiljerijska oruđa, tenkovske brigade i pukovi, kao i ranije, napadali su u jednom ešelonu, a za njima na odstojanju 200—300 m kretali su se pukovi samohodne artiljerije, podržavajući svojom vatrom tenkove. Pored samohodnih artiljerijskih oruđa, za obezbeđenje napada tenkova izdvajana su prateća oruđa, a ponekad i posebni artiljerijski divizioni.

Znatno su se usavršili metodi borbene upotrebe artiljerije. Trajanje artiljerijske pripreme, u odnosu na prvi period rata, povećalo se gotovo za dva puta, što je omogućilo da se istovremeno neutrališu i uništavaju vatre na sredstva i drugi objekti na čitavoj dubini neprijateljskog glavnog odbrambenog pojasa. Često je artiljerijskoj pripremi napada prethodila vatra za rušenje i korekturu.

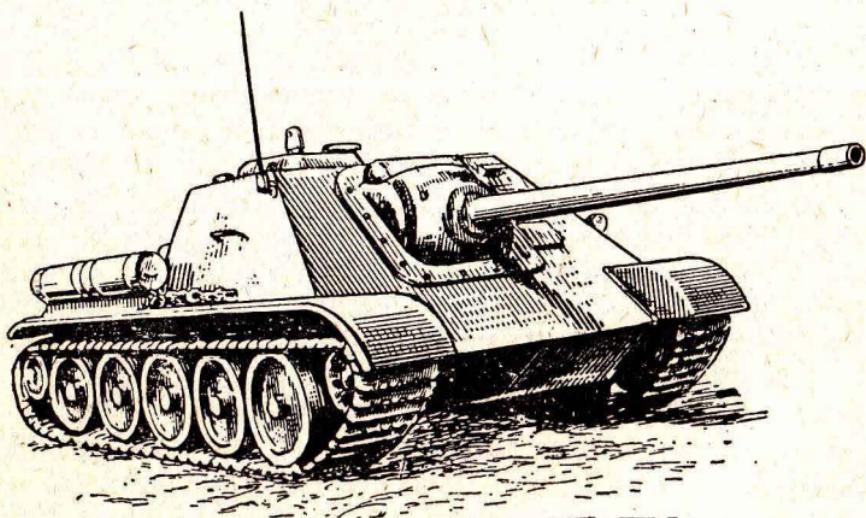
Usavršeni su i metodi artiljerijske podrške pešadije i tenkova. Dok se 1941. i 1942. godine pretežno primenjivao metod uzastopne koncentracije vatre, u bici na Volgi u januaru 1943. prvi put je primenjen jednostruki vatreni val dubine oko 1,5 km, koji je kasnije postao jedan od osnovnih načina podrške napada pri proboru neprijateljske odbrane. Obezbeđenje pešadije i tenkova pri vođenju borbe u dubini neprijateljske odbrane vršilo se na čitavoj dubini zadatka streljačkih divizija, uzastopnom koncentracijom vatre po ciljevima i objektima.

U drugom periodu rata značajan razvitak postigla je taktika forsiranja velikih vodenih prepreka iz pokreta.

Forsiranje su obično počinjali prednji delovi pokretnih viših taktičkih jedinica, ne dozvoljavajući neprijatelju da u odstupanju pre njih izbije na reku. Za prelazak su pretežno korišćeni priručni materijali i mesna sredstva. Često su se pronalazili gazovi za tenkove. Formacijska sredstva za prelaz upotrebljavana su za prebacivanje glavnih snaga opštevojnih i tenkovskih jedinica.

Novina u napadnim borbama 1943. god. bila je i u tome što su tenkovske jedinice savladivale takve gazove čija je dubina prelazila utvrđene taktičko-tehničke mogućnosti tenkova.

Velike razmere imale su 1943. i noćne borbe. Dok su raniye noćna dejstva izvodile pretežno male jedinice radi

Sl. 14. Samohodno artiljerijsko oruđe SU-85

izviđanja neprijateljske odbrane ili zauzimanja njegovih prednjih rovova, u zaporoškoj operaciji prvi put u velikom otadžbinskom ratu izvršen je noćni probor neprijateljske organizovane odbrane snagama krupnih streljačkih i tenkovskih jedinica. U noćnim borbama kod Kijeva prvi put su upotrebljene sirene, a objekti napada osvetljavani su farovima tenkova i automobila. Usavršavali su se na-

čini usmeravanja manjih jedinica na objekat napada pomoću obeležavajućih zrna i granata.

1943. godine preciznije se organizovalo i ostvarivalo sadejstvo rodova vojske. Neprekidno se poboljšavalo komandovanje jedinicama. Povećala se uloga starešina združenih jedinica i njihovih štabova u organizaciji i rukovođenju borbenim dejstvima.

Starešine svih stepena neprekidno su usavršavale svoje iskustvo i načine rukovođenja jedinicama u bojevima i operacijama, u organizaciji i ostvarivanju sadejstva združenih jedinica, poboljšavali kontrolu izvršavanja zapovesti i naređenja. U skladu sa naredbom Br. 306 narodnog komesara odbrane od 8. oktobra 1942. konačno je utvrđeno mesto starešina u borbi. 1943. godine usvojeni su takođe najcelishodniji metodi komandovanja tenkovskim i mehanizovanim jedinicama pri njihovom uvođenju u probaj i dejstvima u operativnoj dubini. Štabovi pokretnih viših taktičkih jedinica delili su se na dva dela, od kojih je prvi rukovodio njihovim borbenim dejstvima, a drugi pozadinom.

Znatno je poboljšano materijalno-tehničko obezbeđenje jedinica. Rezerve svih materijalnih sredstava stvarale su se u periodu pripreme za borbena dejstva. Dotur se vršio od višeg organa ka nižem, tj. divizijske baze doturale su sve potrebe na pukovska skladišta, iz kojih su se one prebacivale u bataljone.

Za blagovremenu evakuaciju oštećene borbene tehnike sa bojišta organizovale su se na pravcu napada stanice za osmatranje i vezu. Opravka se vršila ili na mestima izbacivanja vozila iz stroja ili u sabiralištima oštećenih vozila, sa čijim je rasporedom blagovremeno bilo upoznato celokupno ljudstvo.

Taktika odbrambenog broja združenih jedinica razvijala se u pravcu organizovanja još čvršće nesavladive odbrane. Radi toga povećana je dubina njene taktičke zone uvođenjem drugog odbrambenog pojasa. Ukupna dubina taktičke odbrambene zone u letu 1943. iznosila je 15 — 18 km, a u pojedinim slučajevima 20 — 22 km.

Mnogo se povećao obim inžinjerijskih radova u taktičkoj odbrambenoj zoni. Od leta 1943. godine rovovi i saobraćajnice postali su osnovni vid inžinjerijskog uređenja zemljišta, dok su se u odbrambenoj bici na Volgi oni kopali samo na pojedinim odsecima. Šire su se primjenjivali i pregradni položaji i linije, što uklinjenim neprijateljskim jedinicama nije dozvoljavalo da se šire u bočne strane. Pregradni položaji istovremeno su služili i kao linije za razvijanje drugih ešelona i rezervi pri izvođenju protivnapada.

Taktička gustina jedinica i borbene tehnike u leto 1943. postala je mnogo veća nego u bici na Volgi: u pešadiji se povećala gotovo dva puta, a u artiljeriji, minobacačima i tenkovima tri do četiri puta.

Borbeni poreci pešadije u odbrani u drugom periodu rata znatno su usavršeni. Na primer, u borbeni poredak streljačke divizije, osim dva ešelona streljačkih pukova, ulazile su još i artiljerijske grupe za podršku pešadije, opšta rezerva, artiljerijska protivtenkovska rezerva, tenkovska rezerva i pokretni odred za zaprečavanje. U nekim streljačkim divizijama stvarane su divizijske artiljerijske grupe za daljnja dejstva.

Gustina vatrenih sredstava pešadije pred prednjim krajem odbrane povećala se u leto 1943. za 1,5—2 puta, a artiljerije, minobacača i tenkova 2—2,5 puta. Takođe se pojačala unakrsna i kosa vatra u dubini odbrane.

Usavršavala se i protivtenkovska odbrana. Dok su se 1942. godine protivtenkovske otporne tačke i rejoni organizovali pretežno duž fronta i u dubini samo glavnog odbrambenog pojasa, u leto 1943. oni su uređivani u čitavoj taktičkoj zoni i protezali se čak i u operativnu zonu. Dubina njihovog rasporeda dostizala je 20—25 km, a u pojedinim slučajevima i više.

Za protivtenkovsku odbranu široko su upotrebljavani pokretni odredi za zaprečavanje. Snaga protivtenkovske odbrane obezbeđivala se jakim protivtenkovskim i tenkovskim rezervama i njihovim veštim manevrom u toku odbrane. Za borbu sa neprijateljskim tenkovima uspešno

su korišćeni jurišni avioni IL-2, naoružani bombama od 1,5 kg.

Dejstva tenkovskih brigada i samostalnih tenkovskih i samohodnih artiljerijskih pukova u odbrani u leto 1943. usmeravana su na ojačanje združenih jedinica u taktičkoj zoni. Radi toga je deo tenkova i samohodnih artiljerijskih oruđa postavljan u borbenim porecima pešadije na pravcima ugroženim od tenkova i u protivtenkovskim otpornim tačkama, a drugi deo ostajao je u rezervi komandanata streljačkih divizija i korpusa i služio za izvršenje snažnih protivnapada iz dubine odbrane.

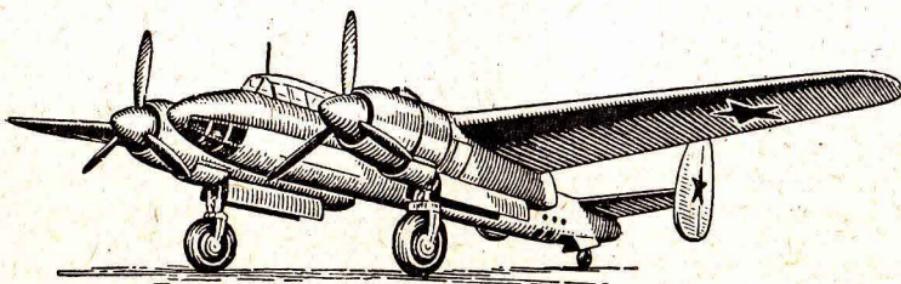
Protivvazdušna odbrana jedinica u leto 1943. takođe se usavršila. Povećao se broj protivavionskih sredstava i lovačke avijacije, koji su angažovani za PVO, poboljšalo se njihovo sadejstvo i potpunije su korišćene njihove borbene mogućnosti. Veliki efekat postizao se otvaranjem plotunske vatre iz streljačkog naoružanja po niskoletećim neprijateljskim avionima. Usavršavala se i služba vazdušnog osmatranja, obaveštavanja i veze, te su jedinice blagovremeno obaveštavane o vazdušnoj opasnosti i imale mogućnost da brzo preduzmu potrebne mere za odbijanje napada neprijateljske avijacije. Vešta primena svih vrsta vatre u borbi sa neprijateljevom avijacijom prisilila ga je da odustane od letova na malim visinama i da dejstvuje samo na srednjim i velikim visinama, usled čega se efikasnost bombardovanja naglo smanjila.

Organizacija rodova vojske i avijacije razvijala se u pravcu daljeg povećanja njihove vatrene moći, udarne snage, manevarske sposobnosti i pokretljivosti.

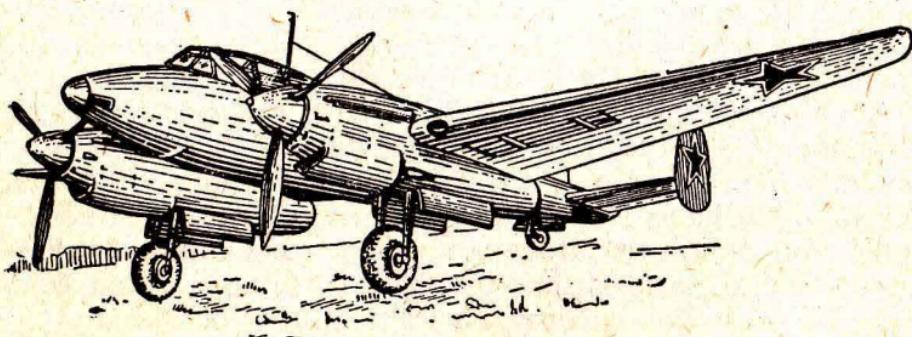
U streljačkim jedinicama uspostavljena su korpusna rukovodstva koja su 1941. bila privremeno ukinuta. U streljačkim divizijama povećana je skoro za tri puta količina automatskog oružja u odnosu na 1941. godinu.

Sva artiljerija RVK bila je motorizovana. U decembru 1942. artiljerijske divizije RVK preformirane su i umesto pukova dobine su brigade, a u aprilu 1943. formirani su jaki artiljerijski korporusi za probor jačine dve artiljerijske divizije za probor i jedne minobacačke divizije.

Istovremeno se stvara formacijska armijska artiljerija jačine šest artiljerijskih pukova. Sem toga se formiraju samostalne lovačke protivtenkovske artiljerijske brigade RVK, a od juna 1943. i topovske artiljerijske divizije RVK

Sl. 15. Bombarder TU-2

Sl. 16. Bombarder za obrušavanje Pe-2

za kontrabatiranje. Pojačana je i protivavionska artiljerija. 1943. godine formirane su protivavionske artiljerijske divizije RVK.

Znatne izmene pretrpele su oklopne i mehanizovane jedinice. Iz iskustva upotrebe tenkovskih armija u zimskoj kampanji 1942—1943. izведен je zaključak da nije celishodno u njihov sastav uključivati jedinice koje imaju različitu brzinu kretanja sposobnost savlađivanja zemljišta i manevarsku sposobnost. U skladu s tim, u proleće

1943. tenkovske armije bile su preformirane. Umesto ovih glomaznih operativnih jedinica, kakve su bile u zimskoj kampanji 1942—1943, formirane su nove tenkovske armije jačine jednog do dva tenkovska i jednog mehanizovanog korpusa, čime se povećala njihova manevarska sposobnost i poboljšalo komandovanje.

Oklopne i mehanizovane jedinice dobile su svoju formacijsku samohodnu artiljeriju. U proleće 1943. počele su da se formiraju tri vrste pukova samohodne artiljerije: laki, srednji i teški.

Znatno su porasle borbene mogućnosti tenkovskih i mehanizovanih korpusa. U njihovom sastavu povećao se broj tenkova. Osim toga, u formaciju korpusa uvedena su tri puka samohodne artiljerije.

Razvitak avijacije bio je usmeren na osvajanje prevlasti u vazduhu i stvaranje takvih borbenih mogućnosti koje bi dozvoljavale izvođenje samostalnih vazdušnih operacija kao i neprekidno podržavanje kognene vojske i ratne mornarice u svim vidovima njihovih borbenih dejstava i na čitavoj dubini operacije.

Organizacione promene u RV usmerene su na jačanje vazduhoplovnih armija kao i na formiranje vazduhoplovnih korpusa i vazduhoplovnih divizija istog tipa.

Nove inžinjerijske jedinice formirane su u skladu sa novim zadacima inžinjerijskog obezbeđenja. Kada je počelo masovno isterivanje neprijatelja sa teritorije naše zemlje i javila se potreba da se brzo razminira oslobođena teritorija, u februaru 1943. formirane su pozadinske brigade za raščišćavanje.

Za forsiranje velikih vodenih prepreka, u novembru 1942. počele su da se formiraju pontonirske brigade RVK. Pored toga, u svim inžinjerijskim brigadama, osim brigada specijalne namene, uvedeni su laki pontonski parkovi.

Da bi se ubrzao tempo probroja neprijateljske odbrane, sovjetsko komandovanje formiralo je u maju 1943. jurišne pionirske brigade.

Na taj način, u drugom periodu rata znatno su se razvili svi rodovi vojske. Ovo je bilo obezbeđeno stalnim usponom socijalističke privrede i njene ratne industrije koja je snabdevala sovjetske oružane snage najboljim modelima borbene tehnike i naoružanja, kao i sistematskim porastom organizatorskih sposobnosti komandnog kadra koji je naučno uopštio stečeno ratno iskustvo i razradio najcelishodnije forme i metode upotrebe svakog roda vojske u boju i operaciji.

ČETVRTI ODELJAK

RATNA VEŠTINA VOJSKI VODEĆIH KAPITALISTIČKIH SILA U OPERACIJAMA NA SEVERNOAFRIČKOM, SREDOZEMNOM I TIHOOKEANSKOM RATIŠTU U DRUGOM SVETSKOM RATU (1941 — 1943)

Glava prva

OPERACIJA ENGLEŠKIH SNAGA KOD EL ALAMEJNA

(oktobar — novembar 1942)

Prinudan ulazak Sovjetskog Saveza u rat sa hitlerovskom Nemačkom naglo je izmenio karakter drugog svetskog rata i ulogu i značaj pojedinih frontova i ratišta. Glavni front drugog svetskog rata od juna 1941. postao je sovjetsko-nemački front. Ovde su koncentrisane glavne snage fašističke Nemačke i njenih satelita.

Borbena dejstva koja su se vodila na drugim frontovima, posebno u Africi, u okviru čitavog rata dobila su drugorazredan značaj.

U jesen 1942. grupacija italijansko-nemačkih jedinica pod komandom Romela, koja je dejstvovala jugozapadno od El Alamejna, sastojala se od nemačkog afričkog korpusa, dva italijanska armijska i jednog tenkovskog korpusa. Ukupno je u njoj bilo 8 pešadijskih, 4 tenkovske divizije i padobranksa brigada, 510 tenkova, oko 600 oruđa i oko 300 borbenih aviona.¹⁾

¹⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 550.

Italijansko-nemačke jedinice branile su se na frontu od 65 km. Levo krilo odbrane naslanjalo se na Sredozemno more, a desno na niziju Katara.

U inžinjerijskom pogledu odbrana je predstavljala sistem odvojenih otpornih tačaka i čvorova odbrane i obuhvatala položaj borbenog osiguranja, glavni i drugi odbrambeni pojasa. Ukupna dubina odbrane iznosila je 15—20 km. Glavni odbrambeni pojasa sastojao se od bataljonskih otpornih tačaka. Nije bilo dovršeno uređenje drugog odbrambenog pojasa do početka napada engleskih jedinica. Pred prednjim krajem i u dubini odbrane nalazila su se minska polja. Među prvim i drugim odbrambenim pojasmom izgrađeni su pregradni položaji i raspoređeni tako da su usmeravali napad neprijateljskih jedinica na minska polja i druge prepreke u dubini odbrane koje je štitila artiljerijska vatra.

Taktičku odbrambenu zonu posela su četiri korpusa koji su se razvili u jednom ešelonu. U drugim ešelonima korpusa nalazile su se tenkovske divizije.

8. engleska armija pod komandom Montgomerija sa- stojala se od 30, 13. i 10. armijskog korpusa, u kojima je bilo 7 pešadijskih i 3 oklopne divizije i 4 samostalne brigade (dve pešadijske i dve oklopne). Armija je imala oko 1.100 tenkova, preko 1.200 oruđa i oko 1.200 aviona. Početkom napada 8. armija je dobila još 200 tenkova.²⁾

Engleske jedinice bile su nadmoćnije nad italijansko-nemačkim, i to: u pešadiji 1,5 puta, u tenkovima 2,2 puta, u poljskoj artiljeriji 2 puta i u avijaciji gotovo 4 puta.

Priprema operacije

Cilj napadne operacije 8. engleske armije bio je razbijanje italijansko-nemačkih jedinica u rejonu El Alamejna i zauzimanje cele Libije.

Planom operacije bilo je predviđeno da, izvodeći napad na frontu od 65 km, glavni udar na desnom krilu

²⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. т. 3, стр. 551.

nanisu snage 30. korpusa, da se probije odbrana na frontu od 9 km, a zatim uvede u proboj 10. korpus (dve oklopne divizije) i razvije uspeh u dubinu.

Borbeni poredak armijskih korpusa bio je u dva ešelona.

Grupisanjem snaga i sredstava na pravcu glavnog udara stvorena je trostruka nadmoćnost nad neprijateljem u pešadiji i petostruka u artiljeriji i tenkovima.

Taktička gustina snaga i sredstava na odsek u proboru iznosila je dva pešadijska bataljona, 107 oruđa i minobacača i oko 40 tenkova na 1 km fronta.

Planirano je da artiljerijska priprema traje 20 minuta i da se podrška pešadije i tenkova na pravcu glavnog udara ostvaruje vatrenim valom.

Veliki značaj u pripremi operacije pridavao se materijalno-tehničkom obezbeđenju i snabdevanju vodom. Za zaštitu od peska, na motor i druge tenkovske aggregate stavljeni su specijalni filtri i navlake, a radi povećanja sposobnosti kretanja tenkova van puteva, po pesku, upotrebljene su specijalne gusenice.

U pripremi operacije englesko komandovanje pridavalо je veliki značaj iznenađenju. Radi toga bile su sprovedene široke mere za maskiranje i dezinformaciju neprijatelja. Na primer, da bi se stvorio utisak da će glavni udar biti nanesen ne po levom, već po desnom boku italijansko-nemačkih snaga, englesko komandovanje uredilo je u pozadini iza južnog krila 8. armije veliki lažni nastavni poligon i maketama tenkova imitiralo koncentraciju oklopne divizije, a takođe je izgradilo i lažni naftovod. Sve je ovo dovelo u zabludu italijansko-nemačko komandovanje ne samo o stvarnom pravcu glavnog udara engleskih jedinica, već i o čitavoj pripremi za napad. Usled dezinformacije italijansko-nemačko komandovanje koncentrisalo je na južnom krilu protiv jedinica 13. desnokrlnog armijskog korpusa dve tenkovske divizije, čime je jako oslabilo svoje snage na levom krilu.

Međutim, u pripremi operacije bilo je i propusta. Nedovoljno se izviđala neprijateljska odbrana, slabo je orga-

nizovano sadejstvo jedinica, naročito između pešadijskih divizija i oklopnih brigada. Prolazi kroz minска polja za tenkove nisu bili dobro pripremljeni, nedovoljno je organizovano artiljerijsko i avijacijsko obezbeđenje uvođenja u borbu oklopnih divizija.

Navedeni nedostaci u pripremi operacije negativno su uticali kako na uspeh proboga neprijateljske odbrane, tako i na njegovo razvijanje.

Izvođenje operacije

Od 20. do 23. oktobra engleska avijacija izvršila je intenzivnu avijacijsku pripremu. Ona je nanosila udare po bazama snabdevanja italijansko-nemačkih snaga, po minskim poljima, protivtenkovskim preprekama, aerodromima, skladištima, remontnim bazama i transportnim kolonama.

Samo u toku jednog dana bombarderi engleske avijacije izvršili su 800, a lovci 2.500 aviopoleta.³⁾ Italijanska i nemačka avijacija u to vreme izvršile su 12 puta manje avio-poleta od neprijatelja. Nemačke i italijanske divizije pretrpele su velike gubitke.

23. oktobra u 22 časa posle artiljerijske pripreme od 20 minuta jedinice su prešle u napad. Za orientaciju u noćnim uslovima granične linije između brigada označavane su obeležavajućim zrnima i reflektorima. Za obeležavanje prolaza u minskim poljima upotrebljavane su kante sa zapaljenom naftom. Do 24. oktobra ujutro jedinice 30. korpusa uspele su da se samo neznatno ukline u raspored neprijatelja, jer njegov vatreni sistem, usled kratkoće artiljerijske pripreme, nije bio potpuno neutralisan. Kada se uvidelo da jedinice prvog ešelona neće uspeti da probiju italijansko-nemačku odbranu, komandant 8. armije da bi dovršio probog neprijateljske odbrane je 24. oktobra ujutro uveo u borbu 10. korpus. Međutim, ovaj je korpus bio

³⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 552.

zaustavljen vatrom i minskim preprekama neprijatelja. 24. oktobra korpus je ceo dan vodio borbu vatrom, ali nije napredovao. Pokušaji da se neprijateljska odbrana probije 25. i 26. oktobra takođe nisu imali uspeha.

Jedinice 30. i 10. korpusa uspele su u toku tri dana da napreduju svega 3—5 km.

13. korpus, koji je napadao na južnom krilu, takođe nije imao uspeha, bez obzira što je sa njegove zone nemacko komandovanje povuklo 21. tenkovsku diviziju i prebacilo je na sever.

U takvoj situaciji komandant 8. armije doneo je odluku da se napad privremeno prekine i izvrši naknadna priprema.

Od 27. do 30. oktobra 10. korpus i 2. novozelandska divizija 30. korpusa izvučeni su iz borbe radi popune i pripreme novog napada na istom pravcu.

31. oktobra 30. armijski korpus obnovio je napad na centru severnog dela fronta. Da bi odvukli pažnju italijansko-nemačkog komandovanja od pravca glavnog udara, Englezi su jednom divizijom naneli pomoćni udar na primorskom delu fronta. Ovoj diviziji pošlo je za rukom da ovde okruži četiri neprijateljska bataljona, ali Englezi nisu uspeli u toku borbe na vreme da prebace ovamo svoje snage i da razviju uspeh na primorskom pravcu. Za to vreme italijansko-nemačko komandovanje, koristeći se neaktivnošću Engleza, udarom 21. tenkovske i jedne pešadijske divizije deblokiralo je svoje okružene jedinice.

Posle pregrupisavanja, engleske jedinice su noću 1/2. novembra obnovile napad. Ovog puta one su prenele pravac glavnog udara u zonu 9. australijanske divizije koja je dejstvovala duž primorske auto-strade. Iako je artiljerijska priprema trajala četiri časa, neprijateljski odbrambeni sistem nije bio narušen, jer se vatrica nije otvarala na ciljeve već na zemljaviće odseke. Za vreme napada, engleska pešadija i tenkovi naišli su na jaku vatru nemačkih tenkova i protivtenkovskih oruđa ukopanih u zemlju i pretrpeli velike gubitke. Nemački tenkovi, ukopani u zem-

Iju, veoma su iznenadili Engleze. Njihov napad i ovoga puta je bio bezuspešan.

Posle neuspeha novog engleskog napada, snage dve tenkovske divizije italijansko-nemačkog komandovanja nanele su protivudar i nemački tenkovi prodrli su u raspored engleskih jedinica koje su se uklinile u nemačku odbranu. Međutim, 10. engleski korpus, uveden u borbu 2. novembra, uz velike gubitke odbacio je neprijatelja na polazni položaj.

Usled napada Engleza na primorskom pravcu, italijansko-nemačko komandovanje bilo je primorano da na taj pravac prebaci jedinice desnog krila nemačkog afričkog korpusa i nekoliko italijanskih divizija, među kojima i 132. tenkovsku diviziju. Ovo pregrupisavanje snaga dovelo je do razdvajanja severne i južne grupacije italijansko-nemačkih jedinica. 4. indijska divizija 13. korpusa, koja je napadala na tom pravcu, u toku 2. i 3. novembra napredovala je oko 8 km.

Iskoristivši pregrupisavanje italijansko-nemačkih jedinica i uspehe 4. indijske divizije, englesko komandovanje je radi razvijanja postignutog uspeha na desnom krilu 13. korpusa uvelo u borbu na tom pravcu 7. oklopnu diviziju, prebačenu sa južnog dela fronta radi ojačanja 10. korpusa. Uvođenjem u borbu 7. oklopne divizije, desnokrilne jedinice 13. korpusa počele su da obilaze primorsku grupaciju italijansko-nemačkih snaga sa juga.

Uzimajući u obzir veliku neprijateljsku nadmoćnost u snagama i sredstvima, italijansko-nemačko komandovanje je u ovoj situaciji 4. novembra donelo odluku da povuče svoje jedinice na zapad.

Usled nedostatka goriva i transportnih sredstava, prvo su bile povučene nemačke jedinice. Pri tome su od Italijsana, koji su se branili na južnom delu fronta pokupljene sve rezerve vode za piće i sav auto-transport. Pošto su se u pustinji našle u teškom položaju, italijanske jedinice uskoro su kapitulirale.

Bez obzira na povoljnju situaciju za engleske jedinice, komanda 8. engleske armije nije uspela da brzo organizuje

gonjenje neprijatelja koji se povlačio na zapad. Engleske oklopne divizije, određene za gonjenje neprijatelja, dejstvovale su veoma neodlučno. Pokušaj Engleza da okruže nemačkofašističke jedinice kod Fuke i Marsa Matruha nije bio uspešan. Nemačko komandovanje je uspeло ne samo da povuče svoje jedinice već i da izvuče iz Tobruka, Derne i Bengazija znatan deo materijalnih rezervi.

U zaštitnici nemačkofašističkih jedinica dejstvovala je samo jedna pešadijska divizija, a za njom su išle dve engleske oklopne divizije i jedna pešadijska divizija. Izgleda da je trostruka nadmoć dozvoljavala Englezima da dejstvuju bez rizika, ali oni su se zadovoljili samo »potiskivanjem« neprijatelja. Takvo ponašanje Engleza objašnjava se time što su se oni bojali uzvratnih udara nemačkofašističkih jedinica.

Krećući se za italijansko-nemačkim jedinicama, engleske snage su 8. novembra ušle u Marsa Matruh, 13. novembra u Tobruk, 20. novembra u Bengazi, a 27. novembra su posele položaje kod El Agejle, koja se nalazila 1.200 km od El Alamejna.⁴⁾

Tri nedelje trebalo je engleskom komandovanju da prikupi snage i pripremi proboj položaja kod El Agejle. Ali, kada je ovaj napad počeo, nemačke jedinice nisu prihvatile borbu i nastavile su sa povlačenjem na liniju Buerat El Hsun, oko 400 km severozapadno od El Agejle. Na ovoj liniji one su se zadržale gotovo tri nedelje. Sredinom januara, kada se 8. armija prikupila i počela novi napad, nemačke jedinice su se povukle na zapad još 560 km ka liniji »Maret« u Tunisu, koju su svojevremeno utvrdili Francuzi, i ovde se zadržale.

*

Napadna operacija engleskih snaga kod El Alamejna je najveća operacija za tri godine njihovih borbenih dejstava u severnoj Africi i, mada glavne neprijateljske snage nisu bile razbijene, ona se završila velikim uspehom.

⁴⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 552.

Engleska armija zauzela je Libiju i stvorila uslove za baziranje svoje flote u lukama Kirenajke i Tripolitanije, što je mnogo olakšalo engleskoj floti vođenje borbenih dejstava u Sredozemnom moru. Ova operacija znatno se razlikovala od prethodnih, kako po organizaciji i zamisli, tako i po načinu izvođenja. U ranijim operacijama, od samog početka u borbu su uvođene gotovo sve postojeće snage. A u operaciji kod El Alamejna 8. armija imala je jak drugi ešelon predviđen za razvijanje taktičkog uspeha u operativni i za dovršenje razbijanja glavnih neprijateljskih snaga.

Osnovni oblik manevra 8. armije u ovoj operaciji bio je frontalni udar radi proboga neprijateljske odbrane na uskom odseku fronta, što je na pravcu glavnog udara omogućilo odlučujuću nadmoćnost nad italijansko-nemačkim snagama.

Iskustvo ove operacije pokazalo je da su pokretne združene jedinice sposobne da u pustinji savlađuju velika rastojanja, nalazeći se na znatnoj udaljenosti od glavnih baza. Za 90 dana 8. armija je prešla preko 2.200 km, sa dnevnim tempom od 26 km.⁵⁾ Pesak i žarka klima nisu bili prepreka za upotrebu tenkovskih i motorizovanih jedinica. Blagovremeno pripremljene specijalne navlake i filtri, koji nisu propuštali pesak u motor i unutarnje mehanizme tenkova, kao i gusenice koje nisu upadale u pesak, omogućili su kretanje čak i van puteva.

U toku napada bokove sa pustinjske strane nisu obezbeđivale ni engleske ni italijansko-nemačke jedinice. U tim uslovima pokretne jedinice mogle bi obići s juga otkriveni bok svake ratujuće strane i u sadejstvu sa snagama koje su dejstvovale na primorskom pravcu i sa ratnom mornaricom okružiti neprijatelja. Ali iz straha od pustinjskih oblasti ni jedna ni druga strana nije ovo učinila.

Pri izvođenju operacije učinjene su značajne greške. Pre svega, slabo je funkcionisalo izviđanje. Postojanje dru-

⁵⁾ Барреев, *Военное искусство капиталистических государств 1939—1945*, Воениздат, 1960, стр. 217.

gog odbrambenog pojasa u dubini neprijateljskog rasporeda bilo je za englesko komandovanje, u stvari, neočekivano. Nedovoljno organizovano izvodilo se sadejstvo između rodova vojske naročito između pešadijskih divizija i oklopnih brigada. Poslednje su se, uglavnom, upotrebljavale za odbijanje protivnapada neprijateljskih tenkova, a ne za napad sa pešadijom, što je naglo smanjilo tempo probaja odbrane.

Artiljerijska i avijacijska priprema napada nije dala potrebne rezultate: odbrana italijansko-nemačkih jedinica nije bila neutralisana. Ova činjenica primorala je komandu 8. armije da uvede oklopne divizije u borbu ne za razvijanje uspeha, već za dovršenje probaja glavnog i drugog neprijateljskog odbrambenog pojasa.

Oklopne divizije morale su da vode borbu radi završetka probaja neprijateljske odbrane samo vlastitim snagama, noću, bez sadejstva sa pešadijskim divizijama i bez artiljerijskog i avijacijskog obezbeđenja. Zato uvođenje u borbu drugog ešelona 8. armije nije imalo čak ni taktički uspeh.

Usled navedenih nedostataka, bez obzira na koncentrisanje velikih snaga i sredstava na odsecima probaja i stvaranje velike nadmoćnosti nad neprijateljem, prosečni dnevni tempo napada engleskih jedinica pri proboru taktičke zone nije prelazio 1,5 km. Za probor taktičke zone neprijateljske odbrane Englezima je bilo potrebno 12 dana.

U organizaciji i izvođenju gonjenja takođe je bilo propusta. Pored ostalog, usled nedostatka isturenih aerodroma, avijacija nije mogla da ometa povlačenje neprijatelja.

Koristeći iskustvo stečeno u pomenutoj operaciji u primeni avijacije za zaštitu i podršku kopnenih jedinica, englesko komandovanje počelo je da deli ratno vazduhoplovstvo na taktičko i strategijsko.

Negativan uticaj na rezultate operacije imala je i činjenica što kopnene jedinice nije podržavala ratna mor-

narica, mada se operacija izvodila duž morske obale.

Bilo je propusta i u komandovanju. Engleske jedinice koristile su u toku operacije vrlo komplikovan kod, što je dovodilo do zakašnjavanja u dostavljanju izveštaja i na-ređenja.

Borbena dejstva u severnoj Africi pokazala su da uspeh boja i operacije na pustinjskom ratištu, zavisi, u većoj meri nego u običnim uslovima, od organizacije materijalnog obezbeđenja, a naročito od snabdevanja vo-dom, gorivom i municijom.

Glava druga

DESANTNA OPERACIJA ANGLO-AMERIČKIH SNAGA NA SICILIJU

(jul — avgust 1943)

U leto 1943. god. situacija na sredozemnom ratištu bila je povoljna za anglo-američke snage. U zimu i leto 1943. godine nemačke i italijanske snage pretrpele su na sovjetsko-nemačkom frontu veliki poraz. Usled toga hitlerovsko komandovanje bilo je primorano da stalno prebacuje na istočni front nova pojačanja na račun slabljenja svojih jedinica na zapadu. Nemačke i italijanske jedinice pretrpele su poraz i u severnoj Africi.

Uništenje 8. italijanske armije na sovjetsko-nemačkom frontu u toku zimske ofanzive sovjetskih jedinica 1942/1943. ojačalo je antifašistički pokret narodnih masa Italije. Pod rukovodstvom Komunističke partije Italije široko se razvio partizanski pokret. Antifašističko raspoloženje počelo je da se širi ne samo u narodu već i u italijanskoj vojsci koja više nije htela da se bori za interese koji su joj tuđi. U leto 1943. godine italijanske oružane snage faktički su izgubile svoju borbenu sposobnost. Zbog toga anglo-američke jedinice u desantu na Siciliju nisu mogle da najdu na bilo kakav ozbiljan otpor italijanskih oružanih snaga.

U julu 1943. na ostrvu Siciliji nalazila se 6. italijanska armija, jačine 9 italijanskih i 2 nemačke divizije (jedna tenkovska i jedna motorizovana). Italijanske divizije za zaštitu obale bile su formirane od rezervista krajem 1942. godine. One nisu bile dovoljno obučene i popunjene. Nemačke divizije takođe su bile nepopunjene. U 11 divizija

bilo je svega 100 srednjih i teških nemačkih i 50 lakih italijanskih tenkova.¹⁾

Južnu obalu Sicilije, gde je trebalo da se iskrcaju anglo-američke jedinice, branile su dve italijanske divizije, raspoređene po garnizonima na frontu od 200 km. Ostale jedinice 6. armije nalazile su se na severozapadnom delu ostrva.

Obrana ostrva sastojala se od nekoliko bunkera i manjeg broja posadnih baterija obalske odbrane. Postojale su slabe žičane prepreke. Velikih odbrambenih objekata na ostrvu nije bilo.

Obalska artiljerija nalazila se na većoj udaljenosti od obale da se ne bi izlagala dejstvu neprijateljske mornarice.

Italijansko-nemačka ratna mornarica i vazduhoplovstvo u bazenu Sredozemnog mora znatno su oslabljeni u letu 1943. i zbog ogromne kvantitativne i kvalitativne nadmoćnosti anglo-američke ratne mornarice i avijacije gotovo nisu učestvovali u odbrani Sicilije. Italijansko vazduhoplovstvo imalo je na ostrvu Siciliji 240 borbenih aviona (80 italijanskih i 160 nemačkih).

Većina italijanskih brodova raznih klasa bila je zaklonjena u lukama Jadranskog mora.

Uzimajući ovo u obzir, anglo-američko komandovanje odlučilo je da najpre zauzme ostrvo Siciliju, a zatim čitavu Italiju i time stvari uslove za osvajanje Balkana pre nego što na ovu teritoriju stupi Crvena armija.

Anglo-američko komandovanje za osvajanje Sicilije izdvojilo je 15. grupu armija sastavljenu od 7. američke i 8. engleske armije, u kojima je bilo 13 divizija i 600 tenkova.

Za prevoženje desantnih jedinica morem i obezbeđenje iskrcavanja izdvojeno je 3.200 borbenih, desantnih i pomoćnih brodova, a za podršku iskrcavanja iz vazduha angažovano je preko 4.000 borbenih i 1.500 transportnih aviona.²⁾

¹⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 564.

²⁾ Вторая мировая война 1939—1945 гг., стр. 521.

Prilikom iskrcavanja na Siciliju anglo-američke jedinice bile su nadmoćnije nad neprijateljem u ljudstvu 1,5 puta, u tenkovima 4 puta, a u avijaciji skoro 7 puta.³⁾

Priprema operacije

Razrada plana sicilijanske desantne operacije počela je u januaru 1943. godine.

Cilj operacije svodio se na to da se zauzme ostrvo Sicilija, kao osnovica za invaziju na Italiju, a zatim preko njene teritorije na Balkan.

Plan operacije sastojao se u tome da se snažnim udarima avijacije nanesu ozbiljni gubici neprijateljskoj ratnoj mornarici i avijaciji, zatim da se iskrcaju kopnene i vazdušnodesantne jedinice na jugu Sicilije i da se trećeg dana operacije zauzme desantna osnovica od 160 km širine i 25—30 km dubine. Posle toga, udarom u opštem pravcu na Etnu i Palermo trebalo je da se 6. italijanska armija raseče na delove, razbije i zauzme cela teritorija ostrva.

Predviđeno je da se celo ostrvo osvoji za tri meseca.

U skladu sa planom operacije, 8. engleska armija (6 pešadijskih i 1 vazdušnodesantna divizija, 2 oklopne i 1 pešadijska brigada, 3 odreda »komandosa«) trebalo je da se iskrca u jugoistočnom delu ostrva, na odseku Sirakuza — rt Pasero i da razvije napad duž istočne obale pravcem Sirakuza — Katanija i Mesina.

7. američka armija (4 pešadijske, 1 oklopna i 1 vazdušnodesantna divizija, 2 tenkovska bataljona i 2 bataljona lovaca tenkova, 2 bataljona »rendžersa«) dobila je zadatak da se iskrca u jugozapadnom delu ostrva, na odseku Vitorija — Likata i razvije napad glavnim snagama na Palermo, a delom snaša duž jugozapadne obale ostrva.

Obe armije posle zauzimanja desantne osnovice trebalo je da se spoje u rejonu Raguze i stvore zajedničku desantnu osnovicu, a zatim napreduju sa obe strane Etnе.

³⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3, стр. 565.

Usled nedostatka desantnih brodova, iskrcavanje jedinica armija na obalu ostrva planirano je da se izvrši u tri uzastopna ešelona sa vremenskim razmacima od 4 dana, za koje vreme su desantni brodovi mogli da pređu put u oba pravca između Sicilije i utovarnih luka u severnoj Africi.

U prvi jurišni ešelon pomorskodesantnih snaga kojima je postavljen zadatak da zauzmu određene odseke na obali ostrva, određene su pešadijske divizije ojačane oklopnim brigadama, tenkovskim bataljonima, bataljonima lovaca tenkova i poljskom artiljerijom. U prvom ešelonu 7. američke armije iskrcavale su se 3 pešadijske divizije, ojačane sa 3 bataljona tenkova i 3 bataljona lovaca tenkova, a u 8. engleskoj armiji 4 pešadijske divizije i 2 oklopne brigade. Svaka divizija iskrcavala se u dva ešelona. U prvom ešelonu jedan ojačani pešadijski puk (brigada), a u drugom dva pešadijska puka (brigade) i njihovi tenkovi.

Ukrcavanje jedinica u brodove trebalo je da se izvrši u lukama severne Afrike.

Radi obezbeđenja uspešnog iskrcavanja pomorskodesantnih snaga planirano je da se u rejone Sirakuze i Đele spuste dva vazdušna desanta, jedan jačine vazdušnodesantne brigade, a drugi jačine puka. Za postizanje iznenadenja planirano je da desantna operacija počne noću.

Neposredna avijacijska priprema po rejonima iskrcavanja trebalo je da otpočne istovremeno sa artiljerijskom pripremom brodske artiljerije.

Desant su obezbeđivali od udara neprijateljskih brodova dva odreda za zaštitu.

U periodu pripreme desantne operacije anglo-američko komandovanje poklanjalo je veliku pažnju izviđanju neprijatelja. Izviđanje neprijatelja uglavnom je vršila avijacija osmatranjem i aerofoto-snimanjem. Pre svega fotografisani su odseci obale ostrva koji su bili predviđeni za iskrcavanje jedinica.

Osim toga, u pozadini italijansko-nemačkih jedinica bačene su grupe agenata za izviđanje, snabdevene radio-stanicama. Čitav kompleks izviđačkih mera omogućavao

je da se do početka operacije potpuno otkrije sastav i grupisanje neprijatelja i sistem njegove odbrane na ostrvu Siciliji.

Priprema jedinica i štabova za predstojeća dejstva vršila se u specijalno pripremljenim rejonima. Glavna pažnja poklanjala se uvežbavanju jedinica u ukrcavanju na transportne brodove, u prelazu sa transportnih brodova na desantna sredstva i u iskrcavanju na uređenu obalu pod neprijateljskom vatrom. Jedinice su se obično uvežbavale na onim istim brodovima na kojima je trebalo da učestvuju u operaciji.

Da bi se neprijatelj doveo u zabludu u odnosu na desantne snage, 7. američkoj i 8. engleskoj armiji pri pripremanju operacije dati su drugi nazivi i sastavljen je lažni plan iskrcavanja na Sardiniju.

Izvođenje operacije

Pre iskrcavanja pomorskih i vazdušnih desanata na ostrvo Siciliji, izvršena je prethodna avijacijska priprema koja je počela 18. maja 1943. Radi dezorientacije neprijatelja avijacija je bombardovala ne samo ostrvo Siciliju već i ostrva Sardiniju i Krit, južni deo Apeninskog poluostrva i druge važne objekte. Avijacija je nanosila udare uglavnom po neprijateljskim aerodromima i lukama. Nedelju dana pre početka iskrcavanja udari avijacije bili su znatno pojačani.

Krajem juna 1943. počelo je ukrcavanje jedinica i utevar materijalnih sredstava na brodove. 8. engleska armija ukrcavala se u lukama — Gibraltar, Aleksandrija i Tobruk, a 7. američka armija u lukama — Oran, Tunis, Bizerta i Sus.⁴⁾ 5. jula transportni brodovi isplovili su iz luka severne Afrike i krenuli u rejon iskrcavanja.

Noću 9/10. jula 1943. desantni odredi izbili su u rejone iskrcavanja. Pristizanjem pomorskog desanta počelo je

⁴⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. т. 3, стр. 565.

spuštanje vazdušnih desanata. Međutim, ono nije izvršeno uspešno. Usled neorganizovanosti i nedovoljne pripreme posada aviona, usled slabog vremena i grešaka u orijentaciji desanti su bili izbačeni na 40—60 km od predviđenih rejona na širokom frontu, pretrpeli velike gubitke i nisu izvršili svoje zadatke. Od 133 jedrilice, na kojima su se prebacivale engleske vazdušnodesantne jedinice u region Sirakuze, u predviđenom rejonu spustilo se svega 12. Ostale većim delom oštećene spustile su se u drugim rejonima, a 50 ih je palo u more. 82. vazdušnodesantna divizija sa 2.700 ljudi, umesto da se spusti u rejonu Đele, bila je razbacana na odseku od 100 km, tj. na čitavom frontu iskrcavanja 7. američke armije. Izgubivši orijentaciju, padobranci su se čitavu nedelju dana probijali do svojih jedinica.

10. jula 1943. godine u 2.45 časa počelo je iskrcavanje pomorskog desanta. Zbog apsolutne nadmoćnosti Engleza i Amerikanaca na moru i u vazduhu, neprijateljska avijacija i mornarica nisu mogle da pruže iole značajniji otpor za vreme iskrcavanja pomorskog desanta. 10. jula ujutro zauzete su manje desantne osnovice. Odmah zatim počelo je iskrcavanje glavnih snaga divizija. Iskrcavanje jedne divizije prvog ešelona trajalo je 6—8 časova. Ne našavši na ozbiljniji otpor, do kraja prvog dana operacije engleske jedinice zauzele su luke Sirakuzu i Pakino, a američke su ušle u Đelu i Likatu. Krajem trećeg dana napada stvorena je operativna desantna osnovica od 160 km širine i 50 km dubine. Za to vreme potpuno je završeno iskrcavanje jedinica anglo-američkih armija.

13. jula američke jedinice razvile su napad u dubinu ostrva, nanoseći glavni udar na Palermo. Ne nailazeći na otpor neprijatelja, one su 22. jula zauzele ovu luku i time rasekle italijanske snage na dva dela.

Posle zauzimanja Palerma, 7. američka armija počela je napad na Mesinu.

Italijanske divizije koje su dejstvovalle protiv 7. američke armije obustavile su otpor i kapitulirale. Otpor anglo-američkim jedinicama pružale su samo nemačke divizije.

13. jula 8. engleska armija preduzela je napad na Kataniju. Ali istoga dana njeno napredovanje bilo je zaustavljen protivnapadom nemačke tenkovske divizije u rejonu severno od Avguste. Nije uspeo pokušaj engleskih jedinica da probiju neprijateljsku odbranu.

14. jula u rejonu južno od Katanije izvršen je engleski vazdušni desant, ali su njegova dejstva bila bezuspešna. Na vazdušni desant otvorile su vatru vlastite jedinice i ratna mornarica, koje nisu bile obavestene o njemu; deo aviona je srušen, a deo se vratio nazad. Napad engleskih jedinica u rejonu Katanije neprijatelj je zadržao skoro tri nedelje.

Da bi se sprečio zastoj u napredovanju 8. engleske armije, iz Tunisa je prebačena 78. divizija koja je imala veliko iskustvo u borbenim dejstvima na planinskom zemljištu. Ova divizija zaobišla je nemačke položaje i počela da dejstvuje na pravcu glavnog puta. Za obezbeđenje dejstava jedinica na tom pravcu Englezi su izveli nekoliko taktičkih bombardovanja, posle čega su obnovili napad i, pošto su bili nadmoćniji u vatrenim sredstvima i živoj sili, počeli da potiskuju nemačke jedinice ka Mesini.

Bez obzira na apsolutnu prevlast Engleza u vazduhu i nadmoćnost na kopnu, nemačke jedinice povlačile su se nesmetano.

Pod pritiskom italijanskog opštenarodnog pokreta za obustavu rata i svrgavanje fašističkog režima, 25. jula 1943. svrgнута је фашистичка влада Мусолинија, а нова Бадолјева влада, коју је именовао италијански краљ, почела је да поговара са савезnicima о капитулацији. Због капитулације италијанске војске немачкофашистичко командовање је 26. јула 1943. пребацило моторизовану дивизију са Апенинског полуострва на Сицилију.

Usled masovne predaje italijanskih jedinica početkom avgusta, odnos snaga naglo se izmenio u korist Engleza i Amerikanaca. U toj situaciji nemačkoafašističko komandovanje donelo je odluku da počne evakuaciju svojih snaga sa ostrva Sicilije.

Goneći nemačke divizije u povlačenju, anglo-američke jedinice su 17. avgusta 1943. ujutro ušle u Mesinu. A nemačke jedinice, koje su vodile zaštitničke borbe i rušile za sobom puteve, u to vreme potpuno su napustile ostrvo i prebacile se na Apeninsko poluostrvo. Njihovo odstupanje odvijalo se gotovo nesmetano. »One su odstupale brzinom koju su uglavnom same odredile i imale neznatne gubitke«.⁵⁾

Zauzimanjem Mesine od strane savezničkih jedinica i evakuacijom nemačkih divizija na Apeninsko poluostrvo sicilijanska desantna operacija je bila završena.

*

Na taj način, desantna operacija anglo-američkih jedinica na Siciliji završila se potpunim porazom i zarobljavanjem 6. italijanske armije i okupacijom čitavog ovog ostrva.

Operacija je trajala 39 dana. Dnevni prosečni napredovanja američkih jedinica, bez obzira na pomanjkanje ozbiljnog neprijateljskog otpora, iznosio je 10—12 km, a engleskih jedinica, usled njihove opreznosti, 1 do 2 km. Ovo je omogućilo nemačkofaističkom komandovanju da gotovo bez gubitaka evakuiše svoje jedinice sa Sicilije na kontinent.

Borbena dejstva jedinica zaraćenih strana izvodila su se na frontu od 160 do 250 km. Iskrcavanje pomorskih desanata izvedeno je istovremeno na dva odseka, koji su međusobno bili udaljeni 60 km. Pošto je iskrcavanje pomorskog desanta počelo noću, on se izvodio bez artiljerijske pripreme. Širina fronta iskrcavanja armije iznosila je prosečno 60 do 70 km, a divizija 10 do 15 km. Budući da je spuštanje vazdušnih desanata izvedeno veoma neorganizovano i sa velikim gubicima, iskrcavanje pomorskih desanata izvodilo se bez njihove pomoći.

Zbog pomanjkanja preciznog rukovođenja operacijom od strane zajedničkog rukovodstva, sadejstvo među kop-

⁵⁾ Дж. Фуллер, Вторая мировая война 1939—1945 гг., стр. 347.

nim jedinicama, avijacijom i mornaricom često se prekidalo u borbi. Usled toga avijacija i brodska artiljerija često su nanosile udare po sovstvenim kopnenim jedinicama i vazdušnim desantima.

Uspeh operacije anglo-američkih snaga u zauzimanju ostrva Sicilije postignut je jer uopšte nije bilo otpora od strane italijanskih jedinica koje nisu želete da nastave rat. Zbog apsolutne nadmoći Engleza i Amerikanaca na često su nanosile udare po sopstvenim kopnenim jedinicama koje se se nalazile na ostrvu Siciliji nisu mogle da se dugo suprotstavljaju savezničkim.

Karakteristično za sicilijansku desantnu operaciju je to što se ona izvodila u vreme poraza nemačkofašističkih snaga kod Kurska i uspona opštenarodnog pokreta u Italiji protiv fašizma, što je dovelo Italiju do izlaska iz rata i uslovilo početak raspadanja italijansko-nemačkog fašističkog bloka.

Ovu operaciju izvodile su jake kopnene, vazduhoplovne i pomorske snage. Anglo-američko komandovanje postiglo je apsolutnu nadmoć na moru i u vazduhu i šestostruku u kopnenim jedinicama. Ali, bez obzira na to, operacija koja je imala malu dubinu, izvodila se dugo i vrlo sporo. Anglo-američko komandovanje nije uspelo elastično da iskoristi svu moć svojih pomorskih snaga radi nanošenja udara na bilo kom mestu obale i izbijanja u bok i pozadinu neprijatelja, naročito kada je ovaj nekoliko dana, pa čak i nedelja (kod Katanije), zaustavljao napredovanje savezničkih jedinica. Anglo-američko komandovanje moglo je da iskoristi svoju mornaricu ne samo radi ubrzavanja napredovanja svojih jedinica već i radi zatvaranja pravca povlačenja nemačkih divizija. Umesto potrebnog manevra pomorskih snaga, anglo-američko komandovanje potpuno se angažovalo u ovoj operaciji samo na dejstva avijacije.

Razmere vazdušnog bombardovanja pri usporenom napredovanju jedinica bile su toliké da su neka naseljena mesta potpuno sravnjena sa zemljom. Međutim, ovo nije nanosilo neprijatelju štete, jer se on blagovremeno povlačio.

Glava treća

BORBENA DEJSTVA ANGLO-AMERIČKIH I JAPANSKIH SNAGA U BAZENU TIHOG OKEANA

(*od decembra 1941. do kraja 1943. godine*)

Borbena dejstva na Tihom okeanu 1941. i 1942. godine

Rat u bazenu Tihog okeana, između Japana s jedne i SAD, Engleske i Holandije s druge strane, počeo je 7. decembra 1941. On je nastao kao posledica neprekidne borbe između imperijalističkih država za dominaciju u zemljamaistočne i jugoistočne Azije.

Glavni krivac za početak rata na Tihom okeanu bio je Japan. Uzimajući u obzir uspehe fašističke Nemačke na Zapadu i napad na SSSR, kao i ratna dejstva na Atlantiku i u bazenu Sredozemnog mora, japanski imperijalisti odlučili su da oružjem reše pitanje rivalstva na Tihom okeanu i postignu dominaciju u zemljamaistočne i jugoistočne Azije.

Japanski ratni plan na Tihom okeanu protiv SAD i Engleske sastojao se u tome da iznenadnim udarom mornarice i avijacije po glavnoj bazi SAD u Tihom okeanu — Perl-Harburu — izbaci iz stroja veći deo američke ratne mornarice, da osvoji prevlast u bazenu Tihog okeana i, štiteći svoju pozadinu i bok sa istoka i zapada, razvije napadna dejstva radi zauzimanja zemalja jugoistočne Azije.

Za ostvarenje ovog plana japansko komandovanje izdvojilo je 15 pešadijskih divizija, mešovitu grupu, združenu jedinicu baze i 6. tenkovskih pukova. Od ratne mornarice angažovana su 4 linijska broda, 24 krstarice, 61

razarač, 51 podmornica i 10 nosača aviona. Od snaga ratnog vazduhoplovstva angažovano je 1.600 aviona, od kojih se 500 baziralo na nosačima aviona.

Do početka napada Japana, saveznici — SAD, Engleska i Holandija — na području Tihog okeana imali su 420.000 ljudi (22 divizije), 1.329 aviona, 11 bojnih brodova, 4 nosača aviona (280 aviona), 35 krstarica, 100 razarača i 86 podmornica. Jedna od slabih strana savezničkih snaga bila je u njihovoј rasutosti na velikim prostranstvima Tihog okeana, a time i u odsutnosti jedinstvenog komandovanja. Pored toga, rejoni i ostrva, koje su posele savezničke jedinice, nisu bili pripremljeni za odbranu. Naročito je bila slaba protivvazdušna odbrana baza i luka.

Na taj način, opšti odnos snaga nije pružao veću prednost ni jednoj strani. Japan je imao znatnu nadmoć samo u broju nosača aviona, što je predstavljalo važan faktor za nanošenje poraza savezničkim jedinicama.

Još 26. novembra specijalni udarni odred pomorskih snaga jačine 6 nosača aviona, koji su na palubi imali 360 aviona, 2 linijska broda, 3 krstarice, 9 razarača i 10 podmornica¹⁾ isplovio je iz malog pristaništa na Kurilskim ostrvima i približio se Oahu, jednom od Havajskih ostrva na kome se nalazi ratna luka Perl-Harbur.

7. decembra 1941. rano ujutro japanska avijacija sa nosača aviona, nanela je iznenadan udar tihookeanskoj floti SAD u Perl-Harburu. Iako se japanska flota nalazila 12 dana na putu, američki izviđači nisu je blagovremeno otkrili. Udar po američkim snagama bio je iznenadan. Japanska avijacija uništila je i oštetila 219 aviona. Od 8 bojnih brodova, koji su stajali u bazi, 4 su bila potopljena, a 4 za dugo vreme izbačena iz stroja. Amerikanci su izgubili ukupno 18 ratnih brodova i veliki broj malih brodova. Japanci su izgubili 29 aviona i 5 malih podmornica.²⁾

Uspeh operacije stvorio je povoljne preduslove za dalja dejstva Japanaca u oblasti južnih mora.

¹⁾ К. Типпельскирх, *История второй мировой войны*, стр. 212.

²⁾ *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945*, т. 2, стр. 596, 597.

Sredinom decembra japansko komandovanje iskrcalo je desante na severnom i južnom delu najvećeg Filipinskog ostrva — Luzon. Desantne snage su zauzele nekoliko aerodroma i letelišta i, osim toga, odvukle pažnju američkih jedinica od glavnog rejona iskrcavanja, predviđenog na zapadnoj obali ostrva.

Krajem decembra jake japanske snage iskrcale su se na zapadnoj obali ostrva Luzon. Američke jedinice nisu uspele da ovo spreče i 20. januara 1942. Japanci su zauzeli glavni grad Filipina — Manilu. Samo deo američko-filipinskih jedinica povukao se na poluostrvo Batan, gde su se vodile borbe do 6. maja 1942. Još ranije su okupirana ostala ostrva Filipina i zauzete američke baze na ostrvima Huam, Markus i Vejk. Za pet meseci borbe Amerikanci su izgubili sve svoje baze u zapadnom delu Tihog okeana.

Istovremeno sa borbama za zauzimanje Filipina u decembru 1941., japanske oružane snage zauzele su Hong Kong, okupirale Tajland i zauzele Burmu.

Nastavljujući napad na Malajskom poluostrvu, koncem januara 1942. japanske jedinice su izbile na moreuz koji odvaja ovo poluostrvo od ostrva Singapur. Noću 8/9. februara, na specijalno dovezenim gvozdenim šlepovima, oni su forsirali moreuz i izvršili opsadu tvrđave koja nije bila pripremljena za odbranu sa kopna. 15. februara garnizon tvrđave od oko 70.000 ljudi, lišen pijaće vode, kapitulirao je. Zauzimanjem Singapura, Japan je dobio mogućnost da kontroliše Singapurski moreuz koji vezuje južnu i istočnu Aziju sa Evropom, Amerikom i Australijom. U martu 1942. godine najvažnija ostrva Indonezije takođe su okupirale japanske jedinice.

U svim izvedenim operacijama Japanci su stalno primjenjivali istu taktiku. Desanti su se iskrcavali brzo i iznenadno. Za iskrcavanje pešadije, artiljerije i tenkova upotrebljavali su se specijalni šlepovi. Transportne brodove sa jedinicama pratili su do obale krstarice i razarači. Posle iskrcavanja prvenstveno su se zauzimali aerodromi. Ponekad su ovaj zadatok rešavali padobranci. Iskrcavanje

glavnih snaga desanta štitili su lovački i jurišni bombarderi, bazirajući pri tome na zauzetim aerodromima.

Pomorska bitka u Koralskom moru (7. i 8. maja 1942). U aprilu 1942. japansko komandovanje odlučilo je da zauzme južni deo ostrva Nova Gvineja radi konačnog postizanja svoje prevlasti u jugozapadnom delu Tihog okeana i stvaranja desantne osnovice za zauzimanje Australije. U Rabaulu (ostrvo Nova Britanija) i Truku (Karolinska ostrva) ono je počelo da koncentriše snage za invaziju, u čiji su sastav ušli 3 nosača aviona, 11 krstarica, 13 razarača i 6 podmornica.³⁾

Kad je saznalo za ovo, američko komandovanje koncentrisalo je na pravcima kretanja japanske flote svoju flotu jačine 2 nosača aviona, 8 krstarica i 11 razarača.⁴⁾

6. maja glavne snage obeju strana nalazile su se u Koralskom moru na međusobnom rastojanju samo 70 milja, ali usled slabog izviđanja one za to nisu znale. Tek 7. maja ujutro američki avioni koji su bili upućeni u severnom pravcu, otkrili su japansku flotu. Avioni sa američkih nosača aviona napali su neprijatelja i potopili njegov laki nosač aviona.

Pošto su ostale bez podrške nosača aviona, japanske snage krenule su natrag. U to vreme njihovi avioni, koji su bazirali u Rabaulu, otkrili su američke krstarice i počeli da ih bombarduju. Pošto nisu bile štićene iz vazduha, krstarice su se povukle, otplovile su ka obalama Australije i više nisu učestvovalle u bici.

8. maja ujutro neprijateljske flote nalazile su se 165 milja jedna od druge.

U 9 časova 82 američka aviona sa nosača, poletela su u dve grupe (prva jačine 24 aviona za oborušavanje, 9 torpednih aviona i 6 lovačkih i druga jačine 22 bombardera za oborušavanje, 12 torpednih aviona i 9 lovaca) prema mestu gde se nalazila japanska flota.

³⁾ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 2, стр. 598.

⁴⁾ Ibid.

20 minuta kasnije sa japanskih nosača takođe se podiglo 69 aviona koji su krenuli prema američkoj floti.

U 11 časova američki avioni izvršili su prve udare po japanskoj floti, a japanska avijacija sa nosača po američkoj floti. Nakon izvršenih prvih napada, obe strane počele su da se povlače — Japanci na sever, a Amerikanci na jug. U toku bitke u Koralskom moru Amerikanci su potopili jedan japanski nosač aviona, jedan razarač i četiri desantna šlepa. Osim toga, oni su uništili 80 aviona i oštetili jedan nosač aviona, pomoćnu laku krstaricu i jedan razarač. Japanci su potopili jedan američki nosač aviona, jedan tanker, jedan razarač, uništili 81 avion i oštetili jedan nosač aviona.

Na taj način, obe strane pretrpele su skoro jednake gubitke i, ne postigavši odlučujući uspeh, razišle se u raznim pravcima. Bez obzira na takav ishod, pomorska bitka u Koralskom moru imala je značajan uticaj na tok rata na Tihom oceanu. Japanska flota pretrpela je prvi poraz u ratu i nije uspela da postigne određeni cilj. Savezničke snage zadržale su južni deo Nove Gvineje i Solomonskih ostrva i pretvorile ih u bazu za dalji rat sa Japanom.

Ovo je bila prva pomorska bitka između flota u kojoj površinski brodovi nisu jedan na drugog ispalili ni jedno zrno, već su njen ishod rešavali nosači aviona i njihova avijacija.

Pomorska bitka kod ostrva Midvej (4. — 6. jun 1942). Ne postigavši uspeh u Koralskom moru, japansko komandovanje privremeno je odustalo od dejstava u južnom pravcu i odlučilo da zauzme ostrvo Midvej i zapadni deo Aleutskih ostrva, s tim da stvori spolašnju odbrambenu liniju istočno i severoistočno od Japana i osigura Japan od udara američke avijacije sa istoka. Radi zauzimanja ostrva Midvej japansko komandovanje izdvojilo je 11 linijskih brodova, 5 nosača aviona, 14 krstarica, 58 razarača i 10 podmornica.⁵⁾ Protiv znatno nadmoćnijih snaga Japana, Amerikanci su uspeli da isture samo 3 nosača aviona, 8 krstarica, 15 razarača i 24 podmornice.

⁵⁾ Вторая мировая война 1939—1945 гг., стр. 369.

4. juna američka flota podeljena na dve operativne grupe zauzela je položaj severoistočno od ostrva Midvej. Već 3. juna američki izviđački avioni otkrili su na 500 milja zapadno od ostrva neprijateljsku flotu. Da bi joj nanelo udar uzletela je eskadrila teških bombardera tipa »leteća tvrđava«. Međutim, usled snažne protivavionske vatre oni su uspeli da potope samo jedan neprijateljski transportni brod. 4. juna ujutro sa prvog japanskog odreda nosača aviona, kada se ovaj nalazio 250 milja od ostrva, podiglo se u vazduh 108 aviona da bi nanelo udar po ostrvu. Američka komanda saznavši to podigla je svu avijaciju koja se nalazila na ostrvu (120 aviona): lovačku — za odbijanje udara japanskih aviona, bombardersku i torpednu — za bombardovanje japanskih nosača aviona. U toku borbe Japanci nisu uspeli da izvrše glavni zadatak — da unište američku avijaciju na ostrvu, jer se ona sva nalazila u vazduhu. Američka avijacija takođe nije uspela da razbije japanski odred nosača aviona, jer nije bila pripremljena za nanošenje udara po ciljevima na moru.

U takvoj situaciji komandant japanskog odreda nosača aviona odlučio je da ostrvu Midvej nanese ponovni udar, a zatim da se obračuna sa američkim brodovima.

Pošto je dobio podatke o pojavi japanske vazduhoplovne jedinice i o napadu njenih aviona na ostrvo Midvej, komandant američke flote odlučio je da joj nanese udar kada na nosače budu sleteli avioni prvog talasa za popunu goriva, posle napada na ostrvo. Od 7 do 9 časova sa američkih nosača aviona uzleteo je prvi talas aviona jačine 131 bombardera i torpednih aviona. Međutim udari ovih aviona nisu imali uspeha, ni jedan japanski nosač aviona nije bio potopljen, jer su se napadi izvodili neorganizованo, a mnoge grupe aviona uopšte nisu našle cilj. Uz to su američki bombarderi i torpedni avioni dejstvovali bez zaštite lovaca i imali gubitke.

Pošto su odbili napad prvog talasa američkih aviona, Japanci su odlučili takođe da nanesu udare snagama avijacije po američkoj floti. Ali u to vreme američki bombarderi za obrušavanje drugog talasa počeli su da bombar-

duju japanske nosače aviona i tri su potopili. Četvrti japanski nosač aviona ostao je neoštećen i njegovi avioni napali su američki nosač i izbacili ga iz stroja. Krajem dana američki avioni napali su i potopili japanski nosač. Ali posle toga komandant američke flote, bojeći se susreta sa glavnim snagama japanske površinske flote, naredio je svojim brodovima da se pod zaštitom mraka povuku na istok.

Pošto je saznao da su njegova četiri nosača aviona potopljena, komandant japanske ujedinjene flote, bez obzira na njenu brojnu nadmoć, da bi takođe izbegao noćnu borbu, naredio je prekid operacije zauzimanja ostrva Midvej i povlačenje ka obalama Japana.

5. juna u zoru Amerikanci su obustavili povlačenje, skrenuli na zapad i u toku dana gonili japansku flotu. Međutim, nisu uspeli da uspostave s njom dodir. Tek 6. juna avioni sa ostrva Midvej otkrili su nekoliko japanskih brodova i neke od njih oštetili i potopili. Tako je završena velika pomorska bitka drugog svetskog rata u kojoj je japanska flota, bez obzira na veliku nadmoć, pretrpela poraz.

Tako je, pomorska bitka kod ostrva Midvej bila druga velika bitka čiji ishod nisu rešavali brodovi, već nosači i njihovi avioni, mada je brodova bilo nekoliko desetina puta više nego nosača aviona. Ova bitka pokazala je da su nosači aviona i njihova avijacija postali odlučujuća udarna snaga u ratu na moru.

Uzroci poraza japanske i pobjede američke flote u pomorskoj bici kod ostrva Midvej mogu da se objasne pre svega time što u operaciji za zauzimanje ovog ostrva japansko komandovanje nije uspelo da postigne iznenadenje. Ono je precenilo svoje snage i rasparčalo ih. Za razliku od japanske, američka flota dejstvovala je koncentrisano.

Osim toga, planirajući operaciju, japansko komandovanje za glavni objekat nije izabralo neprijateljsku flotu, već ostrvo Midvej i glavnu nadu nije polagalo u nosače aviona, već u linijske brodove.

Posle poraza kod ostrva Midvej, japansko komandovanje u drugoj polovini 1942. godine pokušalo je da napreduje u južnom pravcu i zauzme južni deo Nove Gvineje i Solomonskih ostrva. Međutim, američko-australijske jedinice odbile su napade neprijatelja i primorale ga da pređe u odbranu. Jedino na severu Japanci su uspeli da zauzmu zapadni deo Aleutskih ostrva.

Na taj način, američke i engleske oružane snage na Tihom okeanu i u jugoistočnoj Aziji u 1941. i 1942. godini pretrpele su veliki poraz. Japanci su potopili 8 bojnih brodova, 3 nosača aviona, 13 krstarica, 26 razarača i 6 podmornica i teško oštetili 5 bojnih brodova, 2 nosača aviona, 13 krstarica, 10 razarača i 4 podmornice.⁶⁾

Ali i japanske oružane snage takođe su izgubile 2 bojna broda, 6 nosača aviona, 5 krstarica, 12 razarača i 4 podmornice. Teško su oštećena i njihova 2 nosača aviona, 13 krstarica, 19 razarača i 5 podmornica.⁷⁾ Osim toga, japanske jedinice bile su razbacane na ogromnom prostoru Tihog okeana i njihovo komandovanje nije uspelo ni na jednom pravcu da stvori jaku grupaciju za izvođenje napadnih dejstava.

Velike teškoće za oružane snage Japana nastale su i na teritoriji koju su one okupirale. U pozadini japanskih jedinica ostajale su velike oblasti koje su oslobodili kineski rodoljubi. Junačku borbu protiv okupatora otpočeli su rodoljubi Koreje i drugih zemalja Azije.

Borbena dejstva na Tihom okeanu 1943. godine

U prvoj polovini 1943. borbena dejstva ograničavala su se samo na sukobe manjih grupa ratnih brodova i avijacije, jer ni jedna od strana nije raspolagala potrebnim snagama za izvođenje širokih napadnih operacija. U vezi s tim japansko i savezničko komandovanje osnovnu pažnju

⁶⁾ Вторая мировая война 1939—1945 гг., стр. 370.

⁷⁾ Ibid. стр. 371.

poklonilo je 1943. godine učvršćenju strategijskih položaja, prikupljanju i pripremi snaga za kasnija dejstva.

Poraz nemačkofašističkih jedinica na sovjetsko-nemačkom frontu, veliki gubici i rasutost oružanih snaga na velikom prostoru i antijapanska borba naroda u okupiranim zemljama onemogućavali su da Japan brzo završi rat.

Sredinom 1943. kopnena vojska Japana povećala se za 10 divizija i brigada. U sastavu ratne mornarice nalazilo se 9 bojnih brodova, 8 nosača aviona (sa 480 aviona), 21 krstarica, 79 razarača i 76 podmornica. Osim toga, 2 nosača aviona, 13 krstarica, 19 razarača i 5 podmornica nalazili su se na remontu, a 3 nosača aviona, 2 krstarice, 15 razarača i 40 podmornica u fazi izgradnje. Ratno vazduhoplovstvo raspolažalo je sa 4.600 borbenih aviona.

Plan japanskog komandovanja, usvojen marta 1943, predviđao je prelaz u strategijsku odbranu na Tihom okeanu. U Kini su Japanci predviđali da razviju napad radi razbijanja 8. i 4. narodnooslobodilačke armije i osvajanja istočnog dela Kine da bi se uspostavila kopnena veza sa njihovim snagama u Burmi i Indokini.

Radi odbijanja mogućih udara savezničkih snaga na Tihom i u Indijskom okeanu japansko komandovanje izdvojilo je iz kopnenih snaga 450.000 ljudi, iz ratne mornarice 5 bojnih brodova, 6 nosača aviona (365 aviona), 21 krstaricu, 50 razarača i 32 podmornice, a iz vazduhoplovstva 1.764 aviona. Osim toga, predviđeno je da se ove snage ojačaju nosačima aviona i drugim borbenim brodovima iz metropole.⁸⁾

Pošto je zaustavilo napad japanskih jedinica, američko komandovanje preduzelo je sve mere za povećanje svojih pomorskih snaga na Tihom okeanu, naročito nosača aviona. Zahvaljujući tome što su se glavne nemačkofašističke snage nalazile na sovjetsko-nemačkom frontu i što Nemci nisu mogli da napadaju u Zapadnoj Evropi, ono je sredinom 1943. uspelo da stvori na Tihom okeanu jaku grupaciju svojih snaga i sredstava. Ovde je bilo 14 divizija, od

⁸⁾ Вторая мировая война 1939—1945 гг., стр. 528—529.

kojih 5 australijanskih, preko 2.000 aviona, 10 linijskih brodova, 20 nosača aviona i veliki broj drugih borbenih i pomoćnih brodova. Jedinice su podeljene na dve operativne grupe — centralnu i jugozapadnu.

Planom anglo-američkog komandovanja za 1943. godinu predviđeno je zauzimanje Gilbertovih i Solomonovih ostrva i istočnog dela Nove Gvineje radi stvaranja baza i polazne osnovice za preduzimanje opšteg napada u 1944. godini.

Pošto su stvorili potrebnu grupaciju snaga i sredstava na Tihom okeanu, saveznici su prešli u napad. Od maja do juna 1943. oni su izveli niz operacija u severnom delu Tihog okeana i očistili od Japanaca Aleutska ostrva.

U letu 1943. aktivna borbena dejstva razvila su se u rejonu Solomonovih i Gilbertovih ostrva i trajala do decembra 1943. Veći deo ovih ostrva osvojile su američke jedinice i pretvorile u ratne pomorske i vazduhoplovne baze.

U letu su savezničke snage aktivirale svoja borbena dejstva za osvajanje jugoistočnog dela ostrva Nova Gvineja i Nova Britanija. Dejstva su se razvijala veoma sporo i završila se tek u decembru 1943. u korist saveznika.

Na taj način, 1943. godine anglo-američke jedinice uspele su da izmene odnos snaga u svoju korist i poboljšaju strategijski položaj u bazenu Tihog okeana. Strategijska inicijativa na ovom ratištu drugog svetskog rata prešla je u ruke saveznika.

*

Glavni rezultat rata u bazenu Tihog okeana 1941. do 1943. godine bio je poraz savezničkih snaga. To je bila posledica politike SAD i Engleske koje su podržavale japansku agresiju protiv Sovjetskog Saveza. Snabdevajući obilato japanske imperialiste ratnim materijalom, američki imperialisti nadali su se da će Japan pre ili kasnije da otpočne rat protiv SSSR-a. Ovakva politika vladajućih

krugova SAD i Engleske dovela je do toga da savezničke snage u bazenu Tihog okeana uopšte nisu bile pripremljene za dugu i upornu odbranu i lako su se mogle poraziti sa kopna, mora i iz vazduha.

Poraz savezničkih snaga se objašnjava još i time što imperijalisti SAD i Engleske nisu hteli da iskoriste narodne mase zemalja jugoistočne Azije u borbi protiv Japana. Mesto da razvijaju oslobođilački pokret u ovim zemljama, oni su nastojali da ga uguše na svaki način.

Na kraju, poraz anglo-američkih snaga bio je uslovljen i čisto vojnim faktorima: nedovoljnom borbenom sposobnošću jedinica, slabim izviđanjem, potcenjivanjem nosača aviona, precenjivanjem uloge velikih površinskih brodova itd.

Anglo-američko komandovanje nije tada shvatalo da se pobeda u savremenom ratu može postići samo naporima svih rodova vojske i vidova oružanih snaga.

Japanske oružane snage u datom periodu postigle su velike vojne strategijske uspehe, ali nisu mogle da ih učvrste usled nedostatka snaga i sredstava. U drugoj polovini 1942. Japanci su bili primorani da pređu u odbranu.

Odlučujući uticaj na izmenu situacije na Tihom okeanu, u korist saveznika, imale su velike pobede sovjetskih oružanih snaga nad nemačkofašističkom vojskom. Sovjetsko-nemački front angažovao je glavne snage fašističke Nemačke, obezbedivši time SAD i Engleskoj mogućnost grupisanja njihovih glavnih snaga, naročito mornarice i avijacije, u bazenu Tihog okeana i promenu odnosa snaga u njihovu korist.

Sa gledišta ratne veštine, rat na Tihom okeanu 1941. — 1943. godine karakterističan je po izvođenju velikog broja desantnih operacija i pomorskih bitaka čiji je ishod u svim slučajevima rešavala avijacija sa nosača aviona. Rat je pokazao da odlučujuća uloga na moru ne pripada velikim površinskim brodovima naoružanim artiljerijom, već nosačima aviona i podmornicama.

*

Borbena dejstva na severnoafričkom, sredozemnom i tihookeanskom ratištu drugog svetskog rata 1941—1943. godine bila su ograničena i nisu bitno uticala na tok čitavog rata.

Odlučujući značaj imao je sovjetsko-nemački front na kojem su dejstvovale osnovne snage glavnog agresora — fašističke Nemačke.

Koreniti prelom u toku rata na sovjetsko-nemačkom frontu, nastao usled velikih победа Crvene armije u bitkama na Volgi i kod Kurska, bio je odlučujući i za tok čitavog drugog sovjetskog rata.

Jedino zahvaljujući herojskoj borbi sovjetskog naroda i njegovih oružanih snaga anglo-američke jedinice uspele su da se oporave od poraza koje su pretrpele 1941. i 1942. godine i da krajem 1943. pređu na aktivna napadna dejstva.